حكومەتی هەرێمی كوردستان ـ عێراق
وەزارەتی رۆشنبیری (٨)

وشەو زاراوەكانی بابا تاهیرو بەراورد كردنیان لەگەڵ شێوەكانی زمانی كوردیدا

دكتۆر
محمد نوری عارف

١٩٩٧

وشەو زاراوەکانی
بابا تاهیرو
بەراورد کردنیان لەگەڵ
شێوەکانی زمانی کوردیدا

د. محمد نوری عارف

- ١٩٩٧ -

حکومەتی هەرێمی کوردستان- عیراق
وەزارەتی رۆشنبیری
بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆشنبیری و هونەر
لیژنەی چاپەمەنی
ژمارە(٨)

ناوی کتێب: وشەو زاراوەکانی باباتاهیرو بەراورد کردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا
ناوی نووسەر: د. محمد نوری عارف
دەرهێنانی هونەری: عوسمان پیرداود
هەڵەچن: جەلال زەنگابادی
تیراژ: ١٠٠٠ دانە
چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری- هەولێر

روون کردنەوەیەک

گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق-دەستەی کورد، بەپێی نامەی ژمارە(٣٠)، ڕۆژی ١٩٨٧/١/١٢، بڕیاری لەچاپدانی لێکۆڵینەوەی«وشەو زاراوەکانی باباتاهیرو بەراوردکردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردی»دا. سەرەنجام لەبەرگی ١٦و١٧ی ١٩٨٧دا بڵاویان کردەوە، بەڵام چۆن بڵاوکردنەوەیەک!! بەجۆرێکی ناتەواو، نزیکەی نیوەی لێکۆڵینەوەکەیان چاپ کردو لە تیپی «ش»دا قرتانیان، بۆ ئەوەی پەراوێزەکانی لەکۆتاییدا چاپ بکەن، وەهەروەها بۆ ئەوەی کە لەسەرەتادا بنووسن بەشی یەکەم، لەکۆتاییدا بنووسن، ماوێتی. ژمارەی ئەو پەراوێزانەی کە لەم بەشەدا هاتووە لەلاپەڕە (٢٢٧-٢٧٤) بریتییە لە (٩٩) نەوەدونۆ ژمارەی پەراوێز، بەبێ ئەوەی کە لەکۆتاییدا روونکرابنەوە، یان ناویان هاتبێ، بەجۆرێ کە هەر خوێندەوارێکی ئاسایی بیخوێنێتەوە ئەزانێ کە مەسەلەکە چییە.... لەئەنجامدا کۆڕی زانیاری دانیان بەو کردەوە نارەوایەدانا کە کردوویانەو بەڵێنیاندا کە لەژمارەی داهاتوودا تێبینییەکی لەسەر بنووسنو بەشە چاپ نەکراوەکەو پەراوێزەکانو سەرچاوەکانی بخەنە سەر، بەڵام ساڵ تەواو بوو، ژمارەیەکی تر دەرچوو، بۆ ئەوەی کە بەڵێنەکەیان بەجێ بهێنن، بەشەکەی تری چاپ نەکرا.... وەکو مەبەستیان بوو هەروا بەوجۆرە مایەوە، منیش داوای پاکنووسی لێکۆڵینەوەکەم لێ کردن، بەڵام بۆیان نەگەڕاندمەوە. تەنها گۆڤارێکی تری کوردی هەبوو بۆ چاپکردنی لێکۆڵینەوەو ئەویش (ڕۆشنبیری نوێ)بوو، دانەیەکی فۆتۆکۆپی کراوم بۆ ناردن، لەئەنجامدا ئەوانیش کارێکی ئەوتۆیان کرد، کنێتر بڕیارمدا واز لە چاپدانی بهێنم، تا ئەو کاتەی کە هەلێکی لەبارم بۆ ئەڕەخسێ. دوای ئەوە ئەمینداریی گشتی ڕۆشنبیریو لاوان لە هەولێر بڕیاری لە چاپدانیدا، بەڵام پێش ئەوەی کە بخرێتە ژێرچاپ، ئەم جارە گوم بوو لەپاش ماوەیەک برای بەرێز مامۆستا جەلال زەنگابادی دۆزییەوەو بۆی هێنامەوە، زۆر سوپاسی ئەکەمو، هیوادارم وێنەی ئەم جۆرە کەسانە زۆربێ، بۆ خزمەتی نەتەوەکەمانو، هەمیشە سەرکەوتوو بێت.

ڕۆژگار هاتو ڕۆژگارچوو، دوای ئەو هەموو کردەوە نابەجێیانەی کە بەرامبەر بەم لێکۆڵینەوەیە کرا، ئینجا شتێکی تری بۆ داتاشرا، ئەویش ئەمەبوو: لەڕۆژنامەی (ئاسۆ)ی ژمارە (٥٢)ی شەممەی ١٩٩٠/٧/٢٨دا، وتارێ لەژێر ناونیشانی

(لەپێناوی پاراستنی شکۆمەندی ئەدەبی کوردیو بەرگرتن لە کاری نارەوا -نووسینی: «گوشاد حەمەسعید».) بڵاوکرایەوە، ئینجا لێرەدا کارەکەیان بەجۆرێکی تر هەڵگەڕاندۆتەوە، نووسەری ناوبراو وای پیشان داوە کە کاری نارەوا من کردوومە، ئەوەک (دەستەی کورد)ی گۆڤاری کۆڕ، نووسەر هاتۆتە مەیدانەوەو گوایا شکۆمەندی ئەدەبی کوردی ئەپارێزێو بەخەیاڵی خۆی دزی گرتووەو بۆ ئەم مەبەستە وای دەرخستووە کە بەڵگەی زانستی هێناوەتەوە، و هەموو بەڵگەیەکیشی ئەوەیە کەمن ناوی هیچ سەرچاوەیەکم نەهێناوە، بەڵام ڕادەی خوێندەوارییەکەی ئەوەندەیە کە نازانێ ژمارەی پەراوێز چییە؟!!!، (٩٩) ئەوەدو نۆجار ژمارەی پەراوێز بەژێر چاوەکانیدا تێپەڕ بووەو نەیزانیوە کەچین!!!!. بێجگە لەوە نیشانەکانی تری لێکۆڵینەوەکە (با.ژ.ل)ە، وەکو لەلاپەڕە (٢٤٥)ی گۆڤاری ناوبراودا بەم جۆرە هاتووە: (با.ژ.ل): لەناو کەوانەدا لەکۆتایی هۆنراوەکانی باباتاهیرەوە نوسراون بۆ ئەم مەبەستانە: با=باباتاهیر. ژ= ژمارەی چوارینەکانی باباتاهیر، کەلە: (شرح دو بیتی های باباطاهر عریان -بکوشش دکتر جواد مقصود.) وەرگیراوە. ل:لاپەڕەی هەمان سەرچاوە. کە ئەمانە لەلێکۆڵینەوەکەدا (١٦٩)جار هاتوون، واتە (١٦٩)جار ناوی سەرچاوەو هەمووی بەیەکەوە ئەکاتە: ٩٩+١٦٩=٢٦٨ دووسەدو شەستو هەشت جار، کە ئەمانە ژمارەن بۆ ناوی سەرچاوە، و کەنووسەر نازانێ چینو دوای ئەو هەموو قسە ناشرینانە ئەڵێ: ناوی هیچ سەرچاوەیەکی نەهێناوە.!!

بێجگە لەوانە لە لاپەڕەی (٢٤٣)ی گۆڤارەکەدا نووسراوە: (بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر کتێبی «شرح احوال واثار دوبیتی های باباطاهر عریان -بەکوشش دکتر جواد مقصود -چاپ دوم ١٣٥٤ خورشیدی.) دیسان لەلاپەڕەی (٢٤٤)ی گۆڤارەکەدا نووسراوە: (وەکو باس کرا بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر کتێبی: «شرح احوال واثار دوبیتیهای باباطاهر عریان...)ە، بەڵام نووسەری ناوبراو بەوجۆرە شکۆمەندی ئەدەبی کوردی پاراستووەو بەرگرتن لەکاری نارەوا ئەکات، وەکو کورد ئەڵێ: (لەبێ خەبەران کەشکەک سەڵەوات.). سەرەنجام لەو بارەیەوە ڕوونکردنەوەیەکم نووسی بۆ «ڕۆژنامەی ئاسۆ» ئەوانیش وەکو گۆڤاری کۆڕ بەڵێنیان داو بڵاویان نەکردەوە !!! ڕۆژنامەی هاوکاریش بۆی بڵاو نەکردمەوە

گۆڤاری کاروان ویستی بۆم بڵاو بکاتەوە، بەڵام لەڕاپەڕینەکەدا گوم بوو! وا لێرەدا چەند ڕستەیەکی وتارەکەی کاکی نووسەر (گوشاد حەمەسعید) ئەخەمە ڕوو کە ئەفەرموێ: (ویژدان مردوو.... زۆر بۆگەن.... ڕێزی تایباتیم هەیە بۆی....

حەزلەوەناکەم زویر بێ یان بەهیچ شێوەیەک هەڵچێ چونکە هەڵچوونو دڵشکان دادنادا.... دەبێ ئەوە بزانێ هیچ عوزرو لایەنگرێکم قبووڵ نییە.... بەشێکی دیکەی ئەم لێکۆڵینەوەی لە گۆڤاری رۆشنبیری نوێ بڵاوکردۆتەوە.... لەهەڵێکی دیکەشدا بەراوردی وتارەکەی ناو گۆڤاری رۆشنبیری نوێ دەکەین.... لەداهاتوویشدا زۆرشتی دزراوی دیکە بۆ خاوەنو سەرچاوەکانیان دەگەڕێنینەوە.)

ئەوەی کە لەگۆڤاری رۆشنبیری نوێ، لەژێر ناونیشانی: (باباتاهیری هەمەدانی)دا، بڵاوم کردۆتەوە، لێکۆڵینەوەیەکی ترەو بەشێک نییە لەم لێکۆڵینەوەیە وەکو «گوشاد» ئەڵێ. دیارە لەمەیشدا هەر ئەوەندە لێی تێگەیشتووە وەکو باسمان کرد.

بۆ دەرخستنی درۆو ڕاستی تکایە بەوردی گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٠٨)، ساڵی ١٩٨٥، ل١٠٩-ل١٢٨ بخوێنەرەوە.

خوێنەری بەرێز ! لەپاش نزیکەی (١٠)دە ساڵ هەوڵو کۆشش لەپێناوی چاپ نەکردنی ئەم بەرهەمەدا بەوجۆرەی کە باس کراو دزینەوەی یەکێکی وەکو «گوشاد» بۆ شێواندنو تێکدانی ڕاستیی لێکۆڵینەوەکە بەوجۆرەی کە خرایە روو. لەئەنجامدا وەزارەتی رۆشنبیری بڕیاری لەچاپ دانی داو ئێستاکە بەتەواوی لەبەر دەست دایە، داوا لە ڕەخنەگرانی بەرێز ئەکەم، ئەو بەشەی کە بەبێ پەراوێزو سەرچاوە کۆڕی زانیاری دەستەی کورد چاپی کردووە با وشە بەوشە بەراوردی بکات لەگەڵ ئەم چاپەدا، ئینجا تا کۆتایی با هەمووی بخوێنێتەوە.

خۆ ئەگەر تەنها جۆری ئامادەکردنو نووسینی لێکۆڵینەوەکە لەژێر ناونیشانی (لێکۆڵینەوە لە وشەو زاراوەکانی باباتاهیر) بخوێنێتەوە لەهەمان چاپی کۆڕی زانیاری لەبەرگی شازدەهەمو حەڤدەهەمی ساڵی ١٩٨٧دا، لەلاپەڕە (٢٤١-٢٤٥) لەگەڵ نووسینە ناوبراوەکەی «گوشاد»دا، هەموو شتێکی بۆ ڕوونو ئاشکرا ئەبێت.

پێش ئەوەی کەبچینە ناو باسەکەوە، لەبارەی: (ژیانی باباتاهیرو سەردەمەکەیو ئەدەبی سەردەمو هاوچەرخەکانی باباو زانایانو سۆفییەکانی سەدەی پێنجەمو چوارینەکانی باباو چاپە جۆربەجۆرەکانیو دەستنووسەکانی چوارینەکانی باباتاهیر)موە دواوین، هەرچەندە ئەمانە پەیوەندی ڕاستەوخۆیان نییە بەباسەکەوە، بەڵام کۆمەڵە زانیارییەکی زۆر گرنگو بەکەڵکن لەبارەی باباتاهیرەوە، بۆ ڕووناکبیرانو ئەدەب دۆستانو لێکۆڵەرانی کورد، کە بەم شێوەیە تائێستا لەسەرچاوە کوردییەکاندا باس نەکراوە.

گەلێ لەمێژوو نووسانو نووسەرانی کورد هەر لە ئەمیر شەرەف خانی بدلیسی‌یەوە تا ئەمڕۆ (لوڕی)یان بەیەکێ لە شێوەکانی زمانی کوردی داناوە، بەڵام ئەوەی شایانی باسە، بەشێکی زۆری ڕۆژهەڵات ناسەکانو زانا ناودارەکانی زمانە ئێرانی‌یەکانو بەشێکی زۆر لەلوڕەکان خۆیان، بەتایبەتی ڕووناکبیرەکانیان، لایان وایە کە (لوڕی) زمانێکی سەربەخۆیە، ئێمە لێرەدا کە وشەو زاراوەکانی باباتاهیرمان بەراورد کردووە لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا، هەوڵو کۆششێکە بۆ هەنگاونانێکی زانستیانە، بۆ چوونە ناو مەیدانی ساغکردنەوەی ئەوەی کە (لوڕی) یەکێکە لەشێوەکانی زمانی کوردیو هیوادارم کە شارەزایانی زمانی کوردی لەم بارەیەوە لێکۆڵینەوە بنووسن.

محمد نوری عارف

ژیانی باباتاهیری هەمەدانیو سەردەمەکەی

زۆربەی کەشکۆڵە بەناوبانگەکانی ڕۆژهەڵاتو ئەو سەرچاوانەی کە ژیانو بەسەرهاتی ناودارانی تیا کۆکراوەتەوەو هەروەها لەوتاری هەندێ لەڕۆژهەڵاتناسەکاندا بەکورتی یا بەشێوەی بۆچوونی تایبەتی، ناوی باباتاهیری عوریانی هەمەدانی هاتووە. بەڵام بەتەواوی نەزانراوە کە ئەم پیاو چاکە لەچ ساڵێکدا هاتۆتە جیهانەوەو، ئایا شوێنی لەدایک بوونی هەمەدانو ناوچەکانی دەوروپشتی بووە، یالەشوێنێکی تر هاتۆتە دنیاوە؟ دیسان نەزانراوە، کە سەردەمی منالّی چۆن بووەو لای چ کەسێ پەروەردە کراوەو خوێندنی سەرەتایی لەکوێو لای کێ بردۆتەسەر؟ ئایا هەر لەهەمەداندا بووە یا لەتافی لاوێتی‌دا هاتۆتە ئەم شارەوەو تێیدا جێگیر بووە؟ یا نەڵوەندی کردووە بەپەناگای خۆی. لەژیانو بەسەرهاتی‌دا نەنووسراوە کە مامۆستای زانستی شەریعەت وە یا پێشوای تەریقەتی کێ بووە، ئەوەیشی کەبەکورتی لەکەشکۆڵو سەرچاوەکاندا بەدەست هاتووە زۆربەیان لەیەک ئەچنو لەهەندێ سەریشەوە پێچەوانەی یەکترنو هەندێ جاریش تێکەڵ بە ئەفسانەو زیادە ڕەوی بووە. بەم جۆرە هەندێ کەس ساڵی (٣٢٦) کۆچی‌یان داناوە بۆ لەدایک بوونو ساڵی (٤١٠) کۆچی‌یان داناوە بۆ مردنی‌و بەشێکی تریش ساڵانی (٢٩٠-٢٩١) کۆچی‌یان دیاری کردووە بۆ لەدایک بوونو ساڵی (٤٥٠) کۆچی، یاچەند ساڵێ دوای ئەوەیان داناوە بۆ مردنی. هەندێ لەخاوەن کەشکۆڵەکان بابایان بەهاوچەرخی ئەبوعەلی سینا داوەتە قەڵەم کە ساڵی (٤٢٨) کۆچی مردووەو دەستەیەکی تر بەهاوچەرخی خواجە نەصیریان داناوە، کە لەساڵی (٦٧٢) کۆچی‌دا ئەم جیهانەی بەجێ هێشتووە.

ئەوەی کە ئاشکرایە، بابا پیرێکی بەویژدانو لەخواترسو زاناو، شارەزای زاراوەکانی صوفیگەری بووەو، بەرهەمیشی بەعەرەبی‌و فارسی هەیە. بەڵام ڕێبازی دەروێشی‌و گوێ نەدان بەخۆو پشت کردنە ئەم جیهانەو بایەخ نەدان بەهەموو خۆشی‌یەک، شێوەی هەموو صوفی‌یە ڕاستەکانەو ئەمەیش باباتاهیری دوور خستۆتەوە لە خۆپەرستی‌و بۆتە هۆی ئەوەی کە هیچ کاتێ گوێ نەداتە کاروبارو بەسەرهاتی خۆی‌و لەڕاستی‌دا ئەبێ ئەوە بزانین، کە ئەم خواناسە بالاتر لەبۆچوونی ماددی‌و چەنوچوونی ئاسایی ڕێگای گرتۆتە بەرو ڕادەی بیرو هۆشیشی بەرزتر

بووه لەهاوشانو دۆستەکانیو، ئەو بەرگەی کە خەڵکی هەوڵی ئەدا لەبەری بکا ئەم بەری خۆی دای ئەماڵیو لەبەر ئەوە بوو کە ناوبانگی دەرکرد بەعوریان. بابا هیچ کاتێ گوێی نەداوەتە خۆیو ئەوانەیشی کە پلەو پایەیەکیان داوەتێ، وازی لەوانیش هێناوە، و باشترە کە بڵێین جێگا هەڵبژێری داوێنی ئەڵوەندی هەمەدان، لەشو گیانی ئەکردووە بەمەنزڵگای خۆیو لەم هەردووە هاتۆتە دەرەوەو دڵی ئەوانەی کردووە بەپەناگای خۆی، کە هۆگری جوانیو خۆشەویستیو ئازادانی پاک ئەژادن، بەرهەمەکانی بەشێوەی سادەی لوڕی تێنو جۆشو گڕوکڵپەێ بەرپاکردووە، لەپەناو ئەشکەوتو شوێنی دوور دەست ژیاوەو، کەچی ناوبانگیشی گەیشتۆتە هەموو گۆشەو کەنارێ. ئەو چوارینە سادانەی هێناوەتە بەرهەم، بەڵام وردو قووڵو گران بەها، وتە کورتەکانی (کلمات قصار)ی نووسیوە، بەڵام پڕواتای بڵندو پێویست بەگەلێ لێکدانەوە، ناڵاندوویەتی بەجۆرێکی عاشقانە، خۆشەویستی دەربڕیووە بەڵام ڕاستگۆیانە، شکاتی لەستەمو دوورکەوتنەوەی یارکردووە، ئەمیشیان بەشێوەیەکی ژیرانە، باباتاهیر بەو هەموو پلەو گەورەییەی کە پێی گەیشتووە، بەدرێژایی تەمەنی گۆشەگیرو تەنهآ بووە، ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی، کەناوو نیشانێکی تەواو لەپاش خۆی بەجێ نەهێڵی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نزیکەی نۆ سەدەیە کە، ئاوازی دڵدارانەو، وتە کورتە صوفیانەکانی، وەکو زەنگێ ئەگاتە گوێی ئەوانەی کە دڵو دەروونیان وریایە.

تائێستا لەمە زیاترمان، لەبارەی ژیانو سەردەمو بەرهەمی باباتاهیرەوە پێ نەگەیشتووە، بەڵام تا ئەو رادەی کە لەتوانادا بووبێ، لەم لاو ئەولای لاپەرەی کەشکۆڵو ئەو کتێبانەی، کە لەبارەی ژیانو بەسەرهاتی کەسانەوە نووسیویانەو، هەروەها لە گۆڤارەکانیشدا، ئەوەی کە بەدەست گەیشتووە کۆکراوەتەوە.[1]

مینۆرسکی ڕۆژهەڵاتناسی بەناوبانگی ڕووسی ئەڵێ: بەپێی ئەوەی کە لەدەستنووسی کتێبی سەرئەنجامو سەرچاوەکانی تردا هاتووە، هەندێ کەس باباتاهیر بەهەمەدانیو بەگوێرەی هەندێ بۆچوونی تر، هەندێک بەلوڕستانی دائەنێن. کە ئەڵێن لوڕە تەنها لەبەر ئەوەیە کە ئەدرێتە پاڵ لوڕستان، ئەتوانین بڵێین لەسەدەی یانگزەهەمی زایینیدا کە بەواەبەری پێنجەمی کۆچییە پەیوەندییەکی زۆر هەبووە، لەنێوان لوڕستانو هەمەدان داو، شاعیر لەم دوو شوێنەدا ژیاوە، ئێستایش لەخوڕەم ئاباد کەرەکێ هەیە بەناوی (باباتاهیر)ەوە، هەروەها دوور نییە کەهاوبەشیی بیروڕای لوڕستانییەکان لەمەسەلەی ئەهلی حەقە لەگەڵ ئەودا، بوبێتە هۆی

ئەوەی، کەناوی خۆی بداتە پاڵ لوڕستان... زۆرجار لەچوارینەکانیدا ناوی لووتکەی ئەڵوەند ئەبات، کە کێوێکە ئەڕوانێ بەسەر هەمەداندا. ئەوەی کەڕوونو ئاشکرایە، ئەوەیە کە باباتاهیر لەهەمەداندا ژیاوەو لەهەمەدانیشدا ئەم جیهانەی بەجێ هێشتووە، ئەوەیشی کە ژیانی بابای لەهەمەداندا ساغ کردۆتەوە، ئەوەیە کە (راوندی) لە (راحە الصدور)دا ئەیگێڕێتەوە: «بیستم کاتێ کە سوڵتان طوغرول بێگ هاتە هەمەدانەوە، سێ کەس لە وەلیەکان کە باباتاهیرو باباجەعفەرو شێخ حمشا....»[٢]

وشەی (بابا) لەسەرەتای ناوی باباتاهیرەوە، ناونیشانی تەریقەتی ئەوە، هەروەها بەواتای: باوکو باپیرەو ڕیش سپیو گەورەی خێڵو کۆمەڵو سەرۆکی قەلەندەران دێت. هەندێ کەس ئەڵێن (بابا) یەکێکە لەناونیشانە زۆر باشەکانی بەرەی بەکتاشیەو بەم هۆیەوە بابایان داناوە بەیەکێ لەصوفیەکانی بەکتاشیە[٣]و دووریان کردۆتەوە لە (ئەهلی حەققە). وە وشەی (عوریان) کە خراوەتە سەر کۆتایی ناوەکەیەوە، بەزۆری بەهۆی ئەوەوە بووە، کە باباتاهیر پشتی کردۆتە هەموو خۆشیەکی ئەم جیهانە، یا بەدرێژایی ژیانی ڕووتەڵەبووە.

هەندێ لەکەشکۆڵ نووسەکانو ئەوانەی، لەبارەی ژیانی کەسانەوە نووسیویانە، ئەڵێن ناوی باوکی باباتاهیر (فەرمیدوون) بووە:

بورە کەز دیدە جەیحوونێ بسازیم
بورە لەیلیو مەجنوونی بسازیم
(فەرمیدوون)ی عەزیز ئەز دەستی مو ڕەفت
بورە ئەز نەو (فەرمیدوون)ی بسازیم

عەزیزا مەردی ئەز نامەرد نایی
فوغانو نالە ئەز بی دەرد نایی
حەقیقەت بشنەو ئەز پووری (فەرمیدون)
کەشوعلە ئەز تەنووری سەرد نایی

خاوەنی (الذریعة) لەبەشی دووەمی جزمی نۆهەم، لاپەڕە(٦٤٢)دا ئەڵێ: «(دیوان طاهر عریان)، وهو باباطاهر الهمداني ابن فريدون كما يظهر من شعره، قال في

(مع ١ص٣٢٦) انه كان حيا في (٤١٠) وفي شاهد صادق انه مات في ٤١٠....»[٤]

خوالێخۆش بوو (سەعیدی نەفیسی) لەکتێبی (تاریخ نظم ونثر در زبان فارسی، جلد اول، ص٢٢٤ ئەڵێ:

«کوڕی فەرەیدوون یەکێکە لەشاعیرەکانی کۆتایی سەدەی حەوتەمو سەرەتای سەدەی هەشتەمو لەکوردەکانی فارس بووە، هەندێ لەدوو بەیتی‌یەکانیمان پێ گەیشتووە کەبەزمانی پەهلەوی فارس دایناون»[٥].

لەکۆمەڵە دەستنووسەکەی (نورانی) لەبارەی باباتاهیرەوە ئەمە نووسراوە: تاهیری کوڕی فەرەیدوون کە ناسراوە بە باباتاهیری عوریانو دیوانەی هەمەدان... هەندێ کەس لەو باوەڕەدان کە ئەم بڵندپایەیە خەڵکی دێی سیاوەشانی بەختیاری‌یەو لەنەوەی سیاوەشی کوڕی کەیکاوسە؟! هەندێکیش ئەڵێن لەبەختیاری‌یەکانی (وفس)ە، کە دێیەکە لە (سردرود)ی هەمەدان، لەبەر ئەوەی کەزۆربەی تەمەنی لەداوێنی کێوی ئەڵوەندا بەسەربردووە، ناوبانگی دەرکردووە بەدیوانەی هەمەدانو لەدەوروبەری سالانی چوارسەدو چەندی کۆچی‌دا ژیاوە»[٦].

دوکتۆر شەفەق ئەڵێ: باباتاهیری عوریان هەمەدانی بوو، ڕێبازی دەروێشی‌و ژیانە سادەکەی کە تایبەتی‌یە بە صۆفی‌یەکان، بۆتە هۆی ئەوەی کە بەگۆشەگیری‌و گوم ناوی تەمەنی خۆی بباتە سەرو شتێکی وامان لەبارەی ژیانی‌یەوە بۆ بەجێ نەهێڵێ، لەهەندێ کتێبی صوفی‌یەکاندا کورتە باسێک نووسراوە سەبارەت بەپلەو پایەو ریاضەتو دەروێشی‌و خواپەرستی‌و بێ نیازی ئەوەوە، ئەوەی کە زانراوە لەبەسەرهاتی باباوە، بەیەک گەیشتنەکەیەتی لەگەڵ طوغرولی یەکەم، پاشای سەلجووقی، لەدەوروبەری ساڵی (٤٤٧) کۆچی‌دا لەهەمەدان داو لەم دەنگو باسە ئەوەمان دەست ئەکەوێ کە سەردەمی ناوبانگی باباتاهیر ناوەڕاستی سەدەی پێنجەمی کۆچی‌و لەوە ئەچێ کە لەدایک بوونەکەیشی کۆتایی سەدەی چوارەم بووبێ. باباتاهیر یەکێ بووە لەنووسەرو شاعیرە دڵ وریاو ئازار چەشتووەکان، ئەو ئاوازانەی کە بەڵگەی سۆزی دەروونی ئەون بەهۆنراو دەربڕیونو هەروەها چەند وردە کتێبێکیشی هەیە بەعەرەبی‌و فارسی. یەکێ لەمانە کۆمەڵێکە لەژێر ناونیشانی (کلمات قصار) بەزمانی عەرەبی، کەبیروڕای صۆفیگەری لەزانستو زانیاری‌و ذیکرو خواپەرستی‌و وەجدو خۆشەویستی، پیشان ئەدات لەڕستە کورتە

کـــاریگەرەکـــانیدا، ناوبانگی بابا بەزۆری بەهۆی دوو بەیتییە شـــیـــرینو دڵڕفێنەکانێتی، تایبەتییەکانی ئەم چوارینانە ئەوەیە کە کەمێ جیاوازە لەکێشی چوارینەی ئاساییو هەروەها بەزمانێ دایناوە کە لەلوڕی ئەچێ، و هەر لەبەر ئەوەیە کە لەکتێبە کۆنەکاندا بە(فەهلەویات) ناویان بردووە، لەهەموو چوارینە کاریگەرییە سادەکانیدا باسی جیهانی یەکگرتنو دووری ئادەمیزادو پەرێشانیو تەنهاییو بێ دەسەڵاتیو هەژاری خۆی کردووە، شکات لەدوورکەوتنەوەی ئەکاو جیلوەی داوە بە ئارەزووی مەعنەوی خۆی. باباتاهیر لە هەمەداندا ئەم جیهانەی بەجێ هێشتو لەهەمان شاریشدا نێژراوە«٧».

سەرنجێک لەئەدەبی سەردەمو هاوچەرخەکانی باباتاهیر

بۆ ئەوەی باشتر پلەوپایەی باباتاهیر بناسین پێویستە کورتە سەرنجێک بدەین لەئەدەبی سەردەمی عوریانی هەمەدانیو زانایانو شاعیرانو صوفیەکانی ئەو سەردەمەو هەروەها کەمێکیش لەپێشو لەدوای ئەوان کە لەزەمانی غەزنەوییەکانو سەلجوقییەکاندا ژیاون، لەم بارەیەوە ئەگەر بەکورتیش ناویان ببەین، زیاتر ئاگادار ئەبین لەبڵندیو مەزنی ئەم پیرە قەڵەندەرە.

ئەتوانین کۆتایی سەدەی چوارەمو هەموو سەدەی پێنجەمو شەشەمی کۆچی دابنێین بەدەوری ڕاپەڕینو بزووتنەوەی ئەدەب، چونکە زانستە جۆربەجۆرەکان بەهەموو بەشەکانییەوە زیاتر بەرەو پێشەوە ئەڕۆیشتنو زانایانو نووسەرانی بەناوبانگ لەو سەدە ناوبراوانەدا پەیدا بوون ئەم گۆڕانە گەورەیەش تا ئەندازەیێ بەهۆی ئەو دەسەڵات دارو وەزیرانەوە بوو کە خۆیشیان زانابوون، وەکو: (اسمعیل صاحب بن عباد) کە لەساڵی (٣٨٥ یا ٣٨٧)دا مردووەو (شمس المعالی قابوس بن وشمگیر) کە لەساڵی (٤٠٢) کۆچیدا کوژرا، و (بونصر مشکان)و...هتد.

لە سەردەمی غەزنەوییەکاندا و بەتایبەتی سوڵتان مەحموود (٣٨٩-٤٢١) کۆچی، زۆر ڕێز لەشاعیرو نووسەرو زانایان ئەگیراو خەلاتیان پێشکەش ئەکرا، هەر بەو هۆیەوە بوو شاعیرانو زانایانی گەورە هەڵکەوتنو لەدەورەی سەلجووقییەکاندا، هەرچەندە زۆر بایەخ بەشاعیران نەئەدرا، بەلام زۆر ڕێزیان لە زانایان ئەگرتو، یەکێ لەتایبەتییەکانی سەردەمی سەلجووقییەکان ئەوەبوو کە صوفیگەری پەرەی سەندو گەلێ مەشایخو صوفی هەڵکەوتن، ئەتوانین بڵێین کە درەخشان ترین دەورەی تەصەوف بوو. پاشاکانی سەلجووقی گەلێ بایەخیان بەصوفیگەری ئەدا، بەتایبەتی طوغرول، پاشای سەلجووقیو سوڵتانی بەدەسەلات، بەرامبەر بە باباتاهیرو دوو صۆفی تر لەشکرەکەی ڕاگرتووەو بەوپەڕی ڕێزەوە لەگەڵ بابادا کەوتۆتە گفتوگۆوە[٨].

زانایانی سەدەی پێنجەم ،چەرخی بابا تاهیر،

ئەمانە هەندێکن لەزانا گەورەکانی سەدەی پێنجەمو دەوروبەری:

* بدیع الزمان الهمداني ابو فضل احمد بن حسن: داهێنەری هونەری مەقامەنووسی لەساڵی ٣٩٨ کۆچی‌دا مردووە، کەلەگەڵ نووسەرەکانی سەردەمی خۆی‌و دۆستایەتی هەبووە، وەکو: (ابو حیان توحیدی)و (ابوبکری خوارزمی)و (ابوعلی مسکویە).
* ابوعبدالله فقیە معصومی: کە یەکێ بووە لە شاگردە ناسراوەکانی شێخ الرئیس ابوعلی سینا، کە لەوە ئەچێ لەساڵی (٤٢٠) کۆچی‌دا کوژرابێ.
* ابوعلی مسکویە احمد بن محمد: کە فەیلەسووفو پزیشکو مێژوو نووس بوو، و لەساڵی (٤٢١) کۆچی‌دا مردووە.
* ابو علی حسین بن عبدالله بن سینا: بلیمەتو فەیلەسووفی ڕۆژهەلات(٣٧٠ کۆچی- ٤٢٨ کۆچی).
* ابو عبید جوزجانی، یەکێکە لەشاگردە تایبەتی‌یەکانی بوعلی‌و تا ساڵی ٤٢٨ کۆچی زیندوو بووە.
* ثعالبی نیشابوری، ابو منصور عبدالملک بن محمد کە لەساڵی (٤٢٩) کۆچی‌دا مردووە.
* ابو ریحان بیرونی، محمد بن احمد (٣٦٢-٤٤٠) کۆچی.
* ابو الحسن بهمنیار یەکێ بووە لەقوتابی‌یەکانی بوعلی سینا لەساڵی (٤٥٨) کۆچی‌دا مردووە.
* ابو الفضل بیهقی، لەساڵی(٤٧٠) کۆچی‌دا مردووە، دانەری مێژووی ال ناصرە کە سی (٣٠) جزمەو ئێستا چەند جزمێکی ناتەواوی ماوە بەناوی تاریخی مەسعوودی، ناسراو بە مێژووی بیهقی.
* ابو سعید عبد الحی بن ضحاک گردیزی، نووسەری مێژووی گەردیزی ناسراو بە (زین الاخبار).
* کوشیار گیلانی، زانای علوومی هێئەو ئەستێرەوانی‌و مثلثات.
* ابو الحسن نسوی، زانای زانستی حساب.
* خطیب تبریزی محمد بن عبدالله، کە لە ساڵی(٢٥٢) کۆچی‌دا مردووە[٩].

(صوفیيەكانی سەدەی پێنجەم،سەردەمی باباتاهیر)

* شێخ ابو علی دقاق، لە ساڵی ٤٠٦ كۆچیدا مردووە.
* شێخ ابو علی داستان،لە ساڵی ٤٠٧ كۆچیدا مردووە.
* شێخ ابو عبدالرحمن سلمی، لە ساڵی ٤١٢ كۆچیدا مردووە.
* ابو منصور اصفهانی،لە ساڵی ٤١٨ كۆچیدا مردووە.
* ابو علی سیاه، لە ساڵی ٤٢٤ كۆچیدا مردووە.
* ابو الحسن خرقانی، لە ساڵی ٤٢٥ كۆچیدا مردووە.
* حافظ ابو نعیم اصفهانی، دانەری كتێبی(حلیة الاولیاء) لە ساڵی(٤٣٠) كۆچیدا مردووە.
* شیخ ابو سعید ابو الخیر (٣٥٧-٤٤٠) كۆچی.
* ابو عبدالله شیرازی ناسراو بە بابا كوهی لە ساڵی (٤٤٢) كۆچیدا مردووە.
* شیخ ابو القاسم گرگانی، لە ساڵی (٤٥٠) كۆچیدا مردووە.
* ابو عثمان نیشابوری، لە ساڵی(٤٥٧) كۆچیدا مردووە.
* امام ابو القاسم قشیری، دانەری رسالەی قشیریە، لە ساڵی(٤٦٥) كۆچیدا مردووە.
* شیخ ابو الحسن علی، دانەری (كشف المحجوب لأرباب القلوب).
* ابو علی فارمدی، كە مامۆستای غەزالی بووە لە صوفیگەریدا لە ساڵی (٤٧٧) كۆچیدا مردووە.
* حجة الاسلام امام محمد غزالی، دانەری احیاء العلوم(٤٥٠-٥٠٥) كۆچی[١٠].

صوفیيەكانی سەردەمی باباتاهیر كە ئەوانیش(بابا) یان پێ ئەوتن شەش كەس بوون كە ئەمانەن:

١- باباعلی، كە لە دێی باباعلی (لەنێوان رۆژئاواو سەرووی هەمەدان)دا بووە، گۆرەكەیشی لەوێیە دێيەكەیشی بەهەمان ناو ناسراوە.

٢- باباحنجر، كە لە دێی (باباحنجر) لەبەشی میهرەبانی هەمەداندا ژیاوە.

٣- باباشێ الله، لەدێی(اسفند آباد) نێژراوە، كەدوا خاكی هەمەدانەو بەشێكە

له خاكی كوردستان.

٤- باباپەرێشان، كە لە خاكی(گەروس)ـە نزیكی میهرەبانی هەمەدان نێژراو.

٥- بابارود، كە لە خاكی(مەلایر)ـەو گۆڕەكەی ناسراوە.

٩- بابانظر، كە گۆڕەكەی لە بەشی سەردرودی هەمەدانە، دێی(بابانظر) یش بەوەوە ناسراوە.

ئەڵێن دووبرا كە لە سەییدە ناو دارەكان بوون لەگەڵ بابادا هاوچەرخ بوونو لەدێی (باباكوركور) نێژراونو ناوی یەكێكیان(باباجمال)و ئەوی تریان (باباعلاء الدین) بووە. لەكەشكۆڵی(نورانی) یەو[١١].

لێرەدا مەبەست لەناو هێنانی هەندێ لەناودارانی سەدەی پێنجەمی كۆچی ئەوەیە تاباشتر بزانین كە باباتاهیر لە چ دەورێكی زێڕینی زانستدا ژیاوەو هاوچەرخی چ زانایانێكی بەناوبانگ بووە. ئاشكرایە كە ژیانی بابا لە چەرخێكی وادا لەناو زانایانی بەناوبانگدا ئەوەمان بۆ ڕوون ئەكاتەوە، كەخاوەنی پلەو پایەیەكی زۆر بڵند بووەو ناوی ئەویش لەگەڵ زانایانی هەڵكەوتووی وەكو بوعلی سیناو صۆفیانی بەناوبانگی وەكو ابو القاسم قشیریدا لەسەر لاپەڕەكانی مێژوو نووسراوە.

بەنرخترین بەڵگەی مەزنیی باباتاهیر چوارینەكانێتی كەبەو هۆیەوە پێشی شاعیرانونووسەرانو صوفییەكانی هاوچەرخی خۆی كەوتووە، وەكو: (ابو سعید ابو الخیرو خواجە عبدالله انصاری)و هەروەها بەهۆی وەرگێڕانی چوارینەكانی بۆ سەر زمانە بێگانەكان ناوبانگێكی تایبەتی دەركردووە.

لەبارەی مەزنیو بەرزی ئەم صۆفییە هەمەدانییە ئەوەبەسە كە بڵێین بەوهەموو كۆششو هەوڵەی كەداوێتی بۆ ئەوەی كەناوی خۆی گوم بكات، كەچی لەگەڵ ئەوەشدا دەسەڵاتی زانستیو بلیمەتی یەكەی وای لێ كردووە كە ناوی لەدڵی هوشیاراندا بمێنێتەوەو هیچ كاتێ لەناو ناو دارانی هاوچەرخی خۆیدا گوم نەبێ[١٢].

(چوارینەکانی باباتاهیرو چاپە جۆربەجۆرەکانی)

چوارینەکانی باباتاهیر بەناونیشانی جیا جیای وەکو: چوارینە، دیوان، تەرانە، ئەشعارونەدمبیات، گەلێ جار لە ئێرانو هەندێ ولاتانیتردا چاپ کراوە، لە تارانو شارەکانی تری ئێراندا چوارینە ناوبراوەکان نزیکەی(٢٩) بیستو نۆ جار بەوێنەی رەنگاورەنگو سـادەو سـەنگیو چاپی ئاسـایی بلاو کـراوەتەوە«١٣» لە لاهوورو بومبەیو شوێنەکانی تری هیندستان نزیکەی نۆ(٩) جار چاپ کراوە، هەروەها لە ئەستانبول دووجار چاپ کراوە، دوور نی یە لەولاتەکانی تریشدا چوارینەکانی باباتاهیر چاپ کرابێ، کە تائێستا ئاگامان لێنیە«١٤».

بەلام بەهۆی زۆری نووسـینەوەیو دەسـتکاری کـردنی بەپێی ئارەزووی نووسەرانولەئەنجامی کاری ڕاستکارانو چاپکەراندا بەشی زۆری چوارینەکانی بەشێوەی جیا جیا چاپ کراونو یان وان لەسەر زمانی خەلکی «١٥».

بۆ نموونە ئەم چوارینەی خـوارەوە بەهەمـان ڕێنووس ئەخـەینە پێش چاو کـە بەجۆری جیا جیا نووسراوەتەوە، یا چاپ کراوە.

-١-

اگر دل دلبـر دلبر کدومـە　　اگر دلبر دله دل‌را چە نومە

دل‌و دلبـر بهم آمیتە وینم　　ندونم دل کە و دلـبر کـدومـە

«لەنووسراوە تازەکانی ئارامگای باباتاهیر»

-٢-

اگر دل دلبری پس دل چە نامی　　اگر دلبر دلی پس دل کدامی؟

دل و دلبـر بهم آمیتـە دیرم　　ندانم دل کەو دلبـر کـدامی

«دەستنووس ئەکادیمی زانستیی سۆڤیەت»

-٣-

اگـر دل دلبرو دلبـر کدام است　　وگر دلبـر دلو دل‌را چەنام است

دل‌و دلبـــر بهم آئینە وینـــم　　ندانم دل کەو دلبـر کدام است

«چوارینە ژمارە(٢٧) لە هەلبژاردەکانی فروغی»

-٣-

اگر دل دلبرو دلبرکدامی | وگر دلبر دل دلرا چه نامی
دل ودلبر بهم آمیته دیرم | ندانم دل کەو دلبر کدامی

«دەستنووسی خانمی فەرزانە»

-٥-

اگر دل دلبرو دلبر کدومه | وگر دلبر دلو دلرا چه نومه
دل و دلبر بهم آمیته وینم | نذونم دل کەو دلبر کدومه

«تاریخ ادبیات دکتر رضازاده شفق ص ۱۰۹و
تاریخ ادبیات درایران، دکتر صفا، ج۲ ص ۳۸۳»

-٦-

اگر دل دلبر دلبرکدام است | وگر دلبر دل و دلرا چەنام است
دلو دلبر بهم آمیته وینم | نذونم دل کەو دلبر کدام است

«چوارینەی پێنجەمی دیوانی باباتاهیر
ڕاستکردنەوەی وحید دستگردی - چاپی چوارەم»

-٧-

اگر دل دلبری پس دل کدامی | اگر دلبر دلی دلرا چەنامی
دلو دلبر بهم آمیته وینم | ندانم دل کەو دلبر کدامی

«ریاض العارفین - هدایت ص۱٦۰»

-٨-

اگر دل دلبر دلبر چەنومه | وگر دلبر دله دل ازچه نومه
دلو دلبر بهم امیته دیرم | نذونم دل کەو دلبر کدومه

«یاددشتهای آقای قاسم برنا همدانی»[16]

هەروەها لەکۆمەڵە دەستنووسەکانی (نورانی)دا لەبارەی ژمارەی هۆنراوەکانی باباتاهیرەوە نووسراوە: «هۆنراوە ناودارەکانی بەزمانی خۆی فەرمووە، ئەڵێن هەزارویەک (۱۰۰۱) دووبەیتییە= چوارینەیە، کە ناسراوە بە چوارینەکانی باباتاهیر»[17].

دوکتۆر صورەتگەر لەبارەی چوارینەکانی باباتاهیرەوە ئەڵێ دووبەیتییەکانی ئەم پیاوە ئەندێشە قووڵە ئەوەندە سادەو ڕەوانە کە هەرکەسە بەئارەزووی خۆی،

بەبێ هیچ دوودڵییەک شتێکی لەخۆیەوە خستۆتە سەری‌و تێکەڵی کردووە لەگەڵ قەریحەی درەخشانی ئەوداو ئەویش کە پشتی کردۆتە ماڵی ئەم دنیایە وەکو ئەوە وایە کە سامانی بیرو هۆش‌و چێژی خۆی بەبێ دریغ هەڵڕێژتبێتە بەردەمی خەڵکی. لەبەر ئەوە جیاکردنەوەی، ئەوەی کە زادەی قەریحەی ئەوەو ئەوەی کەبەناوی ئەوەوە دانراوە زۆر سەختە[١٨].

دەستنووسەکانی چوارینەکانی باباتاهیر

گەلێ دەستنووسی دووبەیتییەکانی باباتاهیر لەکتێبخانەکانی ئاسیاو ئەوروپا، بەتایبەتی لەئێرانو هیندستاندا لەگەڵ کتێبو نووسراوی تر، یا بەشێوەی سەربەخۆ دەست ئەکەون، کە هەریەکێ لەوانە، کۆمەڵە چوارینەیەکی باباتاهیری تێدایە کەبەشی زۆریان ساڵی نووسینو ناوی نووسەرەکەی لەسەر نییەو لێکۆڵینەوە لەو هەموو دەستنووسانە لەوزەی ئەم پێشەکییە بەدەرەو شایانی کتێبێکی سەربەخۆیە، بەڵام بەگوێرەی کورتە ئاگادارییەک کە بەدەست هاتووە، هەندێ لەدەستنووسە باشەکانی چوارینەکانی باباتاهیری هەمەدانی بەپێی بایەخ پێ دانیان، ئەمانەی خوارەوەن:

١- دەستنووسی کتێبخانەی زانستگای «توبینگن»ی ئەڵمانیا **Tubingen** کەپێک هاتووە لەکۆمەڵێ لە چوارینەکانی باباتاهیرو کورتە ژیانێکی ئەو، ئەم دەستنووسە بەپێی قسەی دوکتور (اصغر کاظمی) کە دووساڵ لەزانستگای توبینگن بووە، شەست (٦٠) لاپەڕەیەو ساڵی ڕێکخستنو کۆکردنەوەی ئەگەڕێتەوە بۆ دەوروبەری سەردەمی باباتاهیر.

٢- بەشی پێنجەم لەو کۆمەڵەی کە پێک هاتووە لە هەشت کتێبو ژمارەکەی (٢٥٤٦)ەو لەکتێبخانەی مۆزەی قونیە، (لەسەر گۆڕی مەولانا جلال‌الدین محمد بەلخی ناسراو بەمەلای رومی)، لەتورکیادایە، کە دوو پارچە شیعرو هەشت دوو بەیتییە، بەناوی باباتاهیرەوەیەو ئەم کۆمەڵە، لەساڵی (٨٤٨) کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٣- نامەی یەکەمی کۆمەڵەی ئەکادیمی زانستی سۆڤیەتی ژمارە (A.97)، ئەم دەستنووسە (٣٥) دووبەیتییە، لەتەرانەکانی باباتاهیر، و ئەم کۆمەڵە، کە دوو کتێبە بەفەرمانی حاجی جەعفەرناوێ لەکۆتایی ربیع الثانی ساڵی (١٢٠٤)دا لەکابول نووسراوەتەوە.

٤- نامەی شەشەم لەکۆمەڵە دوانگزە بەشەکەی خانمی مەحبووبە فەرزانە کە بەهۆی عەبدوڵڵا بن رمەزان عەلی هەمەدانی لەساڵی (١٢٣٠)دا بەوردی لەتاراندا نووسراوەتەوەو پێک هاتووە لە سەدوشانگزە (١١٦) چوارینەو یەک غەزەلی هەژدە (١٨) بەیتی باباتاهیر.

٥- نامەی چوارەمی کتێبی دەستنووسی ژمارە (٥١٢٤)ی کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، لەل١٠٦- ل١٠٩، کە لەساڵی (١٢٥٤)دا نووسراوەتەوە، و چلودوو (٤٢) چوارینەی باباتاهیرە.

٦- نامەی چوارەمی دەستنووسی ژمارە (٤٢٤٣)ی کتێبخانەی زانستگای تاران. (ل١٥٩-ل١٦٢) بەخەتی نەستەعلیق لەساڵی (١٢٦٩)دا نووسراوەتەوەو، پێک هاتووە لە بیستوحەوت (٢٧) دووبەیتی باباتاهیر.

٧- نامەی چواردەهەمی کۆمەڵەی ژمارە (٤٩٤٨)ی مەجلیسی شوورای میللی، کە چلوهەشت (٤٨) چوارینەی باباتاهیرە، و لەپەراوێزی کتێبەکە لە (ل١١٢-ل١١٦)، بەخەتی نەستەعلیقی چەلیپا، لە ربیع الأولی ساڵی (١٣٠٠) وەیا ذیقعدە الحرامی (١٣٠١)دا نووسراوەتەوە.

«فهرست مجلس شورای ملی ج١٤، ص٢٠٨».

٨- نامەی چوارەمی دەستنووسی ژمارە (٢١٩٧)ی کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، (ل١٦٢-ل١٦٥)، بەخەتی نەستەعلیقی بیدل تەبریزی لەساڵی (١٣٠١)دا لەتاران نووسراوەتەوەو، بیستوحەوت چوارینەی باباتاهیری تێدایە.

٩- کۆمەڵە کۆکراوەکەی خوالێخۆش بوو محەمەد عەلی فروغی کەپێک هاتووە لە پەنجاویەک (٥١) چوارینەو یەک غەزەلی هەژدە (١٨) بەیتی باباتاهیری عوریانی هەمەدانی، کە لەسەرەتای سەدەی چواردەهەمی شەمسیدا کۆکراوەتەوە

١٠- کۆمەڵە پاک نووسی ژمارە (٧٢٠)ی کتێبخانەی سەڵتەنەتی کاخی گوڵستانی تاران (ل٩٦و١١٧) کە بەخەتی شکستەی نەستەعلیقی عالی چەلیپاو موستەقیم، میرزا عەلی نەصفەر هەمەدانی لە ساڵانی (١٢١٢-١٢١٤)دا نوسیویتی‌یەوە، و پێک هاتووە لە هەشت چوارینەی باباتاهیر

«فهرست ناتمام کتابخانەی سلطنتی، ص٥٤٢»

دەستنووسەکانی تر

دەستنووسەکانی تری دووبەیتی‌یەکانی باباتاهیر، وەرگیراوە لەو یاداشتانەی کە (احمد منزوی) بۆ بەرگی سێیەمی (فهرست نسخەهای خطی فارسی) ئامادەی کردووە بۆ چاپ، کە ئەمانەن.

١١- نامەی شەشەم، کۆمەڵەی (٥١٢٥)ی کتێبخانەی میللی ملک لەتاران

(ل١٠١ر-١٠٤ر) ساڵی ٩٥٧ نووسراوەتەوە.

١٢- نامەی چوارەمی کۆمەڵەی (٥٥١٤)ی کتێبخانەی ملک (ل٧٩ر-٨٢ر) لەساڵی (١٢٦٥)دا نووسراوەتەوە.

١٣- نامەی سێیەم لە کۆمەڵەی (٥٧٩) کتێبخانەی ملک (ل١١٢-١٢٠) لە ٩ی ذیقعدەی (١٢٨١)دا نووسراوەتەوە. [فهرست ملک، مجموعەها: ٨٩].

١٤- نامەی حەوتەمی کۆمەڵەی (٥٦٠٦) کتێبخانەی ملک (ل٨٠پ-٩٤پ) لەساڵی (١٣١٢)دا نووسراوەتەوە پێک هاتووە لە (٩٤) نەوەدوچوار دووبەیتی.

١٥- نامەی سێیەمی کۆمەڵەی (٥٥٣٦)ی کتێبخانەی ملک (ل١٣٢پ-١٦٢ر)، نووسراوی ع٢، ١٣٣٩) ئەم دەستنووسە سێسەدو بیست (٣٢٠) دووبەتی باباتاهیری تێدایە.

١٦- کەشکۆڵی ژمارە (٤٢٥١)ی کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، کە بەشێکی لەبارەی بابا تاهیرەوەیە. [فهرست کتابخانەء مرکزی دانشگاه، ج١٣، ص٣٣٠٦].

١٧- کەشکۆڵی ژمارە (٤٤٣٠) کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، بەشێکی لەبارەی باباتاهیری عوریانی هەمەدانیو چوارینەکانێتی لە ل١٦٩-ل١٧٤ [فهرست مرکزی، ج١٣، ص٣٣٩٠].

١٨- کەشکۆڵی ژمارە (٢٣٣٥) کتێبخانەی مەجلیسی شوورای میللی، لە ل١٤٧ تا ل١٥٢، چوارینەکانی باباتاهیری تێدایە.

[فهرست مجلس، ج٨، ص٢٤].

١٩- نامەی (٥٧) کەشکۆڵی ژمارە (٥٩٩٦) کتێبخانەی مەجلیس لە (ل١٧٦ تا ل١٨٩)، چوارینەکانی باباتاهیری تێدایە.

[فهرست مجلس، ج١٧، ص٣٧٧].

٢٠- نوسخەی ژمارە (٢ر٤٣٤٢) مەجلیسی شوورای میللی، (برگ ٦-٧).

٢١- نامەی دوانگزەهەمی کۆمەڵەی ٩٦٦ کتێبخانەی میللی تاران (ل٢٥١-٢٧٠) لەسەدەی سیانگزەهەمدا نووسراوەتەوە. [فهرست ملی، ج٢، ص٥١٦].

٢٢- نامەی شەشەمی کۆمەڵەی (١٤٨)، کتێبخانەی مەدرەسەی عالی سپە

سالار، تاران، (ل٥٠-٦٤)، لەساڵی (١٢٧٦) کۆچیدا نووسراوەتەوە. [فهرست سپهسالار ج٤، ص٥٢].

٢٣- نامەی سیوشەشەم، لەکۆمەڵەی (٢٩١٣) کتێبخانەی مەدرەسەی عالی سپهسالار، لەلاپەڕە (٥٥٢)وە. [فهرست سپهسالار، ج٥، ص٢].

٢٤- نامەی دووەم، کۆمەڵەی (١٢١) دوکتۆر مفتاح-تاران، لە ساڵی ١٢٥٨-١٢٥٩ی کۆچی نووسراوەتەوە.

٢٥- نامەی دووەم، کۆمەڵەی ژمارە (٩٣٠) کتێبخانەی رضوی مشهد، لەشعبانی ١٢٢٢دا نووسراوەتەوە.

[فهرست رضوی، ج٧، ص٧٤١].

٢٦- نامەی دوانگزەهەم، کۆمەڵەی (٥٧٤)، هینی حاجی عبدالحمید مەولەوی، لە مەشهەد، لەساڵی (١٢٦٠)دا نووسراوەتەوە، [نسخەهای خطی، نشریەء کتابخانەی مرکزی دانشگاه تهران، ش٥، ص٩٥].

٢٧- دەستنووسی کتێبخانەی میللی تەبریز، ژمارە (٢٩٠٠)، لەساڵی (١٢٨٠) کۆچیدا نووسراوەتەوە.

[فهرست ملی تبریز، ج١، ص٢٦٤][19].

(٢٨، ٢٩، ٣٠) سێ دەستنووس بۆ تەواوکردنی ئەوانەی پێشەوە[20].

٣١- دەستنووسی کتێبخانەی (ڤیەنا) کە لەلاپەڕەی (١٥تا٢٢)ی کۆمەڵەی ژمارە (٦٤٤)ـەو لەساڵی ١٢١٣ کۆچیدا لەلایەن لاهیجی گیلانی نووسراوەتەوە.

٣٢- دەستنووسی کتێبخانەی میللی پاریس، ژمارە (١٠٧٢) کە (١٧٤) چوارینەیە، ساڵی ١٢٦٠ کۆچی نووسراوەتەوە.

٣٣- دەستنووسێکی تری کتێبخانەی میللی پاریس، ژمارە (٢١٨٣) لەساڵی ١٢٧٢ کۆچیدا نووسراوەتەوە[21].

دوای ئەوە دوکتۆر جواد مقصود ئەڵێ: دەستنووسی زۆرباشی تر لە هیندستاندا هەیە، بەڵام دەستمان نەگەیشتە هیچ یەکێ لەوانە[22].

(شێوەی لوڕیو زمانی باباتاهیر)

بەشی زۆری ئەو سەرچاوانەی کە لەبارەی شێوەی زمانو زمانی باباتاهیرەوە شتێکیان نووسیوە، دانیان بەوە داناوە کە بابا لوڕ بووەو چوارینەکانی بەهەمان شێوە زمانی خۆی داناوە[٢٣]، لێرەدا بیروڕای (دارمیستەتیر)و (م.کلێمان هوار) ئەخەینە پێش چاو کە ئەڵێن، زمانی ئەڤێستا زمانی مادەکانەو (هوار) شێوەی چوارینەکانی باباتاهیر کە لوڕیيە، ئەباتەوە سەر ئەڤێستا. دوای ئەوە، ئەو بیروڕایانە ئەخەینە پێش چاو (لوڕی) یان داناوە بەیەکێ لە شێوەکانی زمانی کوردیو، باسەکەیشمان کە :(وشەو زاراوەکانی بابا تاهیرو بەراورد کردنێتی لەگەڵ شێوەکانی تری کوردیدا)، ئەو ڕاستیە بەبەڵگەوە ئەسەلمێنێو لەجێگای خۆیدا دێت. ئێستا لێرەدا دێینە سەر بیروڕاکان:

دارمیستەتیرDarmesteter بۆ ئەوەی بیرو ڕاکەی خۆی ساغ بکاتەوە کە زمانی ئەڤێستا زمانی مادەکانە، بەڵگەیەک لەبارەی (فقه اللغة)وە دێنێتەوەوئەڵێ: وشەی (سەگ)لەفارسی نوێدا هەمان (سکا)یە،لەفارسی کۆندا . هیرودۆت ئەڵێ: بەزمانی مادەکان بە(سەگ) ئەڵێن (سپاکا)[٢٤] کە بەئەڤێستایی پێی ئەڵێن (سپەن)و لە سانسکریتدا (سڤەن)و لە یۆنانیدا (کوانKuon)[٢٥].

م.کلیمان هوار M.Clement Huart لەسەر بیروڕاکەی (دار میستەتیر) ئەڕواتو هەوڵ ئەدات ئەوە بسەلمێنێ کە چەند شێوەیەک لە شێوە زمانە جیا جیاکان، لەوشوێنە دوورو شاخاویەکانی ئێراندا(بەتایبەتی لە ڕۆژئاوای ئێران واتەماد)[٢٦] بەکارئەهێنرێ لەئەڤێستاوە هاتووەو بەم شێوە زمانانە ئەوترێ (مادی نوێ). (هوار) ئەڵێ: ئەوجیاوازیەی کە هەیە، ڕەگی(کەر)، لەفرمانی (کردن)ـە لەزمانی ئەڤێستایی، کەچی لە فارسیکۆندا فەرمانی (أمر)ی ئەم فرمانە(فعل)ـە، وەکو فارسی نوێ (کُن)ـە. هەروەها ڕەگی فرمانێ کە لەزمانی ئەڤێستادا بەواتای (گفتن)ـە، (واچvach و نوچ aoj)ـە، کەچی لەفارسی کۆندا(gaub) هاتووە.(وەکو بینیمان فارسی نوێ ئەچێتەوە سەر فارسی کۆن)، لەفارسی نوێدا ئەو فرمانانەی کە بەواتای (کردن) و(گُفتن)ن، داڕشتنی فەرمانی(أمر)ی، ئەمانە(کُن)و(گوی)یە.

لەوشێوە زمانانەی کە (هوار) پێیان ئەڵێ(مادی نوێ) بنجی وشەکە(کەر)ـە، لەهەموو شوێنێکدا، وەکو خۆی ماوەتەوە، لەباتی(کنم = کونەم) ئەڵێن (کەرەم)و، بەم

ئەندازەیە ئەپێوری. ئەو وشانەی کە بەڵگەن بۆ (سخن = سوخەن)و(سوخەن گوفتەن= سخن گفتن)، لە ڕیشەی (واچ)ـەوە، وەرگیراوە، یا لەبنەڕەتێکی ترەوە هاتووە، کە بەرامبەرە بە (ئوج = aoj)یا (واچ vach)ی ئەڤیستایی. (هوار)ئەم لێکۆلینەوەی بۆ دابەش کردنی شێوە زمانەکان کردووە، بەم هۆیەوە ئەوە دیاری ئەکات کە کامیان (مادی) وە کامیان (فارسی)یە. بەگوێرەی ئەم بۆچوونە زانستی‌یە، تواناو داهێنانو بۆچوونی وردی (هوار) مان بۆ دەرئەکەوێ، کەهێشتا لە ئێران‌دا چەندەها شێوە زمان هەیە، زمانی ئەڤیستامان پێ ئەناسێنیو لەوانەیش، شێوە زمانی چوارینەکانی بابا تاهیرە، کە سەرەتای سەدەی یانگزەی زایینی‌یە«٢٧».

دیسان(هوار) ئەڵێ: یەکێ لەو شاعیرانەی کە بەشێکی زۆری لە هۆنراوەکانی بەشێوەی تایبەتی خۆی داناوە، باباتاهیر عوریانە، کەچوارینەکانی بەشێوەی هەمەدانی، یا شێوەی لوڕی داناوە،بەلام لەم دوو شێوەیە کامەیان بووە، کەڵێ قسەی جیا جیا لەم بارەیەوە کراوە، هەروەها(هوار) چوارینەکانی بابای لە ساڵی ١٨٨٥ زایینی‌دا لە گۆڤاری ئاسیایی Journal Asiatique لەگەڵ وەرگێرانی‌دا بۆ سەر فەرەنسی چاپ کردووە، و باباتاهیری خستۆتە ڕیزی ڕۆبیرت برنز Robert Burns (١٧٥٩تا١٧٩٦زایینی) کەیەکێبوو لە شاعیرە بەناوبانگەکانی سکوتلاندە«٢٨».

دکتور خانلری ئەڵێ: لەوە ئەچێ کە زمانی کوردی بچێتەوە سەر زمانی مادی کۆن«٢٩».

ئەمیر شەرەف خانی بدلیسی، مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، کە شەرەفنامەکەی ساڵی(١٠٠٥) کۆچی‌دا تەواوکردووە، کوردی بەگوێرەی زمانەکەی کردووە بەچوار بەشەوە: کرمانج، لوڕ، کەڵهوڕ، گۆران«٣٠».

مێژووی مەردوخ، لەباسی تیرەو هۆزەکانی کورد دا، لەبارەی بەختیاریو لوڕەوە ئەڵێ:(بەختیاری) بەشێکە لە(لوڕی گەورە)و دوو بەشن(چوارلنگ)و(هەفت لنگ).بەشی یەکەم وان لەکرماشانو نیسفەهانو شووشتەرو زەردکووە، بەشی دووەم وان لە (بروجرد) و (گولپایگان). نزیکەی شەست هەزار خێزانن‌و هەردوو بەشەکە سیوپێنج(٣٥) تیرەن. «بڕوانە: جغرافیای سیاسی ایران ص٧٣». هەروەها دوکتۆر (فریج) لە کتێبی (کردلر)دا، دانی بەوەوە دانەوە کە بەختیارییەکان کوردن. ڕۆژهەلات ناسی بەناوبانگ (کیرزن) ئەڵێ: ژمارەی بەختیارییەکان لە ساڵی(١٩١٨)دا (١٧٠,٠٠٠) کەس‌بوون«٣١».

(لوڕ): تیرەیەکی گەورەیە، دووبەشن، (فەیلی)و (مامەسەنی)، هەروەها بەفەیلی

ئەڵێن(لوڕی کوچک)یا (فضلویە). وە مامەسەنی واتە مام حەسەنی‌و لوڕی گەورەیشی پێ ئەڵێن، هەندێ کەس لوڕیان کردووە بەدوو بەشەوە (پیشکوە)و (پشتکوە). لوڕ بسیتو هەشت(٢٨) تیرەن، لوڕی (پیشکوە) و(پشتکوە) هەشتا هەزار خێزانن‌و بەشی زۆریان شیعەن.

یاقووتی حەمەوی لە (معجم البلدان)داو، جەودەت پاشا لە مێژووەکەی خۆیدا، لەبەرگی یەکەم لاپەڕەی (٣٤٢)و، دوکتۆر (فریج)لە(کردلر)و(سرمالکوم)و (لوریە)و (هاسل)و (براون)و (ئینسیکلوپیدیای ئیسلام) لەبارەی(لوڕ)و (بەختیاری)لەوە، بەدرێژی نووسویانەو دانیان بەوەداناوە کە کوردن«٣٢».

مامۆستا خاڵ ئەڵێ: زمانی کوردی بەچواربەش دابەش ئەکرێ:

١- زازا

٢- کرمانجی دەستە چەپ «شمالی»کە (بۆتانی)و (بادینانی)و (هەکاری)و (بایزیدی)و (شەمدینانی)یە.

٣- کرمانجی دەستە ڕاست کە (سۆرانی)و(بابانی)و (موکریانی)و (ئەردەلانی)و(کەڵهوڕی)و(گۆرانی)یە.

٤- لوڕی، کە (بەختیاری)و(لەکی)و(فەیلی)یە«٣٣»

لەکتێبی (دستور جامع زبان فارسی- تالیف استاد عبدالرحیم همایونفرخ چاپ دوم- از انتشارات مطبوعات علی اکبر علمی -١٣٣٨، ص٢٩٢)دا نووسەرەکەی دانی بەوە داناوە کە (لوڕی) شێوەیەکی کوردییە، کاتێ کە لێکۆڵینەوەو پشکنینی کردووە لەوشەی (چاق)داو ئەمڕو لەفارسیدا بەواتای (قەڵەو) بەکاردێت، ئەڵێ:

بۆم دەرکەوت ئەم وشەیە لەبنەڕەتدا (کوردی لوڕی)یەو لە (چاک)ەو وەرگیراوەو ئێستایش لوڕەکان بەشێوەیەکی ئاسایی بەکاری ئەهێنن، واتە (باش = چاک).

* وەکو ئەزانین ئەمڕۆیش لای خۆمان، وشەی (چاک) هەمان واتای هەیە.(وەرگێڕ).

(لێکۆڵینەوە لەوشەو زاراوە کانی باباتاهیر)

تائیستا گەلێ جار چوارینەکانی باباتاهیر چاپ کراوە ، لەکۆتایی زوربەی چاپەکاندا، چەند لاپەرەیەک تەرخان کراوە بۆ فەرهەنگۆکی وشەو زاراوەکانی‌و دانیشیان بەوەداناوە کەبابا، لوڕ، یا لوڕستانی‌یا بەختیاری بووەو، بەشێوەی لوڕی یان وەکو لوڕی یا هتد هۆنراوەکانی داناوەو ئیتر باسێک لەوەوەنەکراوە، کەبەیەکێ لەشێوە زمانەکانی کوردی چوارینەکانی داناوە. ئەو کەسانەی کە دیوانی بابایان چاپ کردووە یان لەوبارەیەوە لێکۆڵینەوەیان هەیە، ئەوەیان خستۆتە پێش چاو، کەبە درێژایی ماوەی سەردەمی بابا، تائەکاتە ئەمڕۆ گەلێ گۆڕان‌و دەستکاری رووی داوە لە هۆنراوەکانی دا، هەریەکە لەوکەسانە، بەئارەزوو، و سەلیقەی خۆی، چەند وشەیەکی گۆڕیوەو لە جیاتیان‌دا وشەی فارسی داناوە، خوێنەگەر واتای چەند وشەیەکی لوڕی تێ نەگەیشتبێ، یان بۆی نەخوێندرابێتەوە، ئەوا خۆی چی بۆ هاتووە وچۆنی بۆ سازکراوە، وای لێ کردووە، بۆئەم مەبەستە بڕوانە (باباتاهیری هەمەدانی - روشنبیری نوێ - ژمارە (١٠٨) سالی ١٩٨٥ ل ١١٨). لەبەرئەوە گەلێ گۆڕان هاتووە بەسەر چوارینەکانی‌دا و زۆر وشەی تایبەتی بەسەردەمی بابا تاهیرمان لەکیس چووە، تەنها رێگای بەدەست هێنانی بەشێکی زۆریان ئەوەیکە پەنا ببەینە بەر کۆمەڵێ لە باشترین دەستنووسە هەرە کۆنەکانی هۆنراوەکانی بابا و ئەو کەشکۆڵانەی کە یارمەتیمان ئەدەن بۆ ئەم کارە، ئەوانەیە کە هێشتا دەستی دەستکاری‌یان نەگەیشتۆتێ وسەدەها ساڵە لەنێوان لاپەڕەکانی ئەو دەستنووسانەدا لەگۆشەو کەناری دوور دەست ولەکتێبخانەکانی ئاسیاو ئەوروپادا وەکو خۆیان ماونەتەوەبێ گومان ئەم کارە زانستی‌یەش پێویستی بەزانایەکی شارەزایە، تابتوانێ بەشێکی زۆر لەوشەو زاراوەکانی بابا ساغ بکاتەوە، بێگومان گەلێ وشەو زاراوەیشی ئەمێنێتەوە کە ناتوانرێ وەکو چۆن بووە لەسەردەمی بابادا بەوشێوەیە بخوێنرێتەوە، چونکە نە فەرهەنگێکی لوڕی وامان دەست ئەکەوێ کە واتای هەموو وشەکانی بزانین‌و، نە بە رێنووسێ نووسراوەتەوە کە بتوانرێ بزوێنەکورتەکان یان هەموو دەنگەکان بگرێتەوە. بەلاّم هەرچۆنێ بێ، ئەتوانرێ بەهۆی بەراوردکردنی لەگەڵ ئەو هەموو شێوە زمانانەی کە کوردی هەیەتی، لەگەڵ ئەو هەموو زمانە زیندوو، ومردووانەی کە پێوەندی‌یان پێوە هەیە، گەلێ لایەنی تاریکو نووتک روون بکرێتەوەو پەردە لەسەر زۆر وشەو زاراوە لابدرێ، کە بەدرێژایی رۆژگار، یا بەجێ

هێڵراوەو ئیتر بەکار نەهێنراوە، یان بەجۆرێکی تایبەتی بەشێوەکە گۆڕاوەو چۆتە قاڵبێکی ترەوە.ئەوەی کە شایەنی باسە ئەوەیە، کە زۆربەی زۆری ئەوانەی کە لەبارەی شێوەی زمانی باباوە نووسیویانەو بیرو ڕای‌خۆیان دەربڕیوە، یاهەر کوردی یان نەزانیوە، یا لەوانەیە چەند وشەیەکیان زانیبێ. ئەم کارە زانستی‌یە وردە پڕپێچ‌و پەنایەش بەم شێوەیە چارەسەر ناکرێ‌ونایش گاتە ئەنجامێکی تەواو.

هەرکاتێ کە چوارینەکانی بابا تاهیرم ئەخوێندەوە . گەلێ وشەو زاراوەکانی باباتاهیرم بەر چاو ئەکەوت، کەلە شێوەکانی ئەمڕۆی کوردی‌دا هەن، هەندێ وشەو زاراوە نەبێ، کەئەتوانم بڵێم تایبەتین بەشێوەی لوڕی‌و ئەمەیش شتێکی زۆر ئاسایی‌یە. ئەگەر ئەمڕۆ ئێمە بمانەوێ کارێکی وابکەین، کە هەر شێوە زمانێ لەزمانەکەمان، کۆمەڵە وشەیەکی تایبەتی بەخۆی لێ دەربهێنین، بەمەرجێ لەشێوەکانی تردا نەبێ، ئەوا بەئاسانی ئەم کارە ئەکرێ، مەبەستم لێرەدا ئەمەبوو، ئەو وشەو زاراوانەی کە باباتاهیر بەکاری هێناون بەشێکیان تایبەتین بە شێوەی لوڕی‌و ئەوانی تریان ئەتوانین لەشێوەکانی تردا بدۆزینەوە، وبەشی زۆریان لەشێوەی کرمانجی خواروودا هەن‌و هەر کۆمەڵێکی لە ناوچەیەکدا بەکار ئەهێنرێن، هەندێکیشیان لە شێوەی هەورامی‌دا بەکاردێن‌و بەشێکیشیان لە کرمانجی ژووروودا، وئەمانە لە شوێنی خۆیان‌دا دێن.

بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر کتێبی(شرح احوال و اثار دوبیتی های بابا طاهر عریان- بەکوششی دکتر جواد مقصود- چاپ دوم ١٣٥٤ خورشیدی)یە، کە بێجگە لە دیراسەیەکی دوورو درێژی باباتاهیر سێ سەدوشەست‌و پێنج (٢٦٥) چوارینەو چەند غەزەلێکی ئەویشی تێدایەو لەگەڵ چەند دەستنووس‌و چوارینە چاپکراوەکانی بابادا بەراوردی کردوون‌و دوای ئەوە فەرهەنگۆکێکی بۆ داناوە، لە ژێر ناونیشانی: (هەندێ لەوشەو زاراوەکانی دووبەیتی‌یەکانی باباتاهیر)، لەم فەرهەنگەدا چەند وشەیەکی عەرەبی تێدابوو، لەبەر ئەوەی کەپەیوەندی بەلێکۆڵینەوەکەمانەوە نەبوو، جیامان کردنەوە، چەند وشەیەک نەبێ، کەبەپێی دەستووری کوردی بەکار هاتوون وەکو: بەلایە، قەفایە، مویەلایە یان وشەی(سمک = سەمەک) کەعەرەبی‌یە، بەڵام بابا بەواتای(زەوی) بەکاری هێناوە، بەکورتەی بیروڕای پێشینان لە کوردەواری‌دا ،بەبەڵگەوە ڕوونم کردۆتەوەو لەشوێنی خۆی‌دا پێش چاوتان ئەکەوێ.

ئەو وشانەیش کەلەزمانی کوردی‌و فارسی‌دا وەکو یەک دەرئەبڕێن‌و، واتایان

وەکو یەکە، ئەمە شتێکی ئاسایییەو لەگەڵ زمانی تری هیندۆ ئەورووپیدا بەشێکی زۆریان بەکاردێن، لەبەرئەوەی کە لە فەرهەنگۆکی وشەو زاراوەکانی بابادا نەبوون، بەراوردم نەکردن، بۆ نموونە هەندێکیان لێرەدا پیشان ئەدەم:

گوڵ، هەرگیز، شادی، دەریا، دەست، سوود، زیان، یار، ئەگەر، دلبەر، تاریک، دەرد، دەرمـــان، دوست، دوور، ســــەر، دەشت، بەهار، باغ، جـــەنگ، گـــەرم، بازاڕ، گەوهەر، هیچ، تەخت، فەریاد، خەنجەر، گورگ، نامە، ڕەنگ، بار، هەزاران، خاک، میوە، پیر، تیر، درەخت، تەنگ، تەڕ، مار، لانە، چارە، کەس، دەرویش، هەمیشە، خشت، ئاواز .... هتد.

هەندێ لەوشـــەو زاراوەکـــان کـــوردی پەتین، کـــەچی لەفـــەرهەنگۆکی وشـــەو زاراوەکانی بابادا نەهاتوون، دەرم هێناون‌و خستوومنەتە ناو وشەو زاراوەکان، بۆ ئەوەی کە دیاربن خەتم بەژێریاندا هێناوەو، واتاکانیانم نووسیوەو نموونەی شیعریم بۆ زۆریان هێناوەتەوە، ئەمانەی خوارەوە هەندێکن لەو وشانە:

بر، کـــر، بەرینە، بکە، بوو، بوینە، بوینی، بیم، چش، ڕۆ، ڕۆج، زانی، زوان، سووتەنی، کەرە، لەو، نەسووتە، نەوی، نەوینەم، نەوینە، وا، وابم، وابوو، واجە، یە... هتد.

وشـــەو زاراوەکـــانی بابام وەکـــو خـــۆی نووســـیومەتەوەو لەدوای نیـــشـــانەی (=) خـــســـتـــوومنەتە ســـەر ڕێنووســـی کـــوردیو، ئـەمـڕۆ چۆن ئـەخـوێنرێنەوە، بەوجـــۆرەم نووســـیـــووەتەوەو، واتاکـــانیـــانم وەکـــو خـــۆی بەفـــارســـی نووســـیـــومەتەوەو تـیـپـی(ف)م لەکـۆتاییـیاندا داناوە لەباتی وشـــەی(فـــارسـی)و دوای ئەوە وەرم گـێـڕاون بۆ ســـەر کوردی، ئەو وشـانەی کەلەزمـانی کوردیدا واتایتر ئەبەخشن، بەو واتـایانەش لێکم داونەتەوەو، ئـەو وشـــانەیشی کـــە تا ئـەمـڕۆ گـــۆڕانیـــان بەســـەردا هـــاتووە، لەشـــوێنی خـۆیاندا ڕوونم کـردوونـەتەوە دوای ئەوە، وشـەو زاراوەکـانی بـابام بەراورد کـردووە لەگەڵ فەرهەنگە کوردییەکاندا

بـۆ هەر وشـــــەو زاراوەیـەک نمـوونەم لـەهـۆنراوەکـــانـی بـابا هـێـنـاوەتـەوە، چەند وشـەیەک نەبێ کـەلەچوارینـەکـاندا، دەست نـەکـەوتن هـەروەها لەغـەزەلەکـانیشدا نەبوون، وەهەندێ لە وشـەکان تەنها لەغەزەلەکاندا هەبوون‌و کەهـەمووی ئەکاتە چلو پێنج (٤٥) بەیت.

بەشێکی زۆرم لەوشەو زاراوەکانی بابا، لەهۆنراوەکانی شاعیرە کوردەکانماندا دۆزیەوەو بۆ هەریەکێ لەوانە بەیتێکم بەنموونە هێناوەتەوە.

وەکو باسکرا بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەرکتێبی(شرح أحوال آثار دوبیتیهای باباطاهر عریان ....)ەو، هەموو نموونەی هۆنراوەکانی بابام لەوە وەرگرتووەو لەکۆتاییاندا ناوی باباو ژمارەی چوارینەو لاپەرەکەیم بەنیشانەی (با.ژ.ل) داناوە.

بۆ وشە هەورامییەکان، وەکو سەرچاوەیەک کەڵکم لە مامۆستا حەمەکەریم هەورامی وەرگرتووەو لەپاڵ ئەو وشە هەورامییانەدا نیشانەی(هە)م داناوە. زۆر سوپاسی مامۆستای ناوبراو ئەکەم.

نیشانەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە

ف :واتای وشەو زاراوەکان بەزمانی فارسی نووسراوە ، لەکۆتایی‌یاندا نیشانەی(ف)م داناوە، کەکورت کراوەی (فارسی)یە، دوای ئەوە کردوومن بەکوردی‌ولەشوێنی پێویستدا سەرنجەکانی خۆمم نووسیوە.

(با ژ ل) :لەناوکەوانەدا، لەکۆتایی هۆنراوەکانی باباتاهیرەوە نووسراون بۆ ئەم مەبەستانە: با = باباتاهیر. ژ = ژمارەی چوارینەکانی باباتاهیر،کەلە(شرح دوبیتی‌های باباطاهر عریان- بەکوششی دکتر جواد مقصود) وەرگیراون. ل = لاپەڕەی هەمان سەرچاوە.

پ : پەراوێزی هەمان سەرچاوە.

نخ ف : دەستنووسی دیوانی باباتاهیری(خانم فرزانە). «پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

نو : رباعیات باباطاهر ازنسخە مجموعە چاپی ١٢٧٤ق«پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

هرن : رباعیات باباطاهر بتصحیح(هرن الن) بنقل ازوحید دستگردی«پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

ش : شمارە، مەبەست ژمارەی چوارینەیە«پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

هە : بەرامبەر بەو وشە هەورامی‌یانە نووسراوە کە لە(مامۆستا حەمە کەریم هەورامی)یەوە، وەرگیراوە.

خاڵ: فەرهەنگی خاڵ.

مەردۆخ : فەرهەنگی مەردۆخ.

مەهاباد : فەرهەنگی مەهاباد.

وشەو زاراوەکانی باباتاهیر
و
بەراوردکردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا

● اجرین = ئاجورین = ئاجەرین: آذرین(ف). ئاگرین، ئاگرین (هە). لەوە ئەچێ کە وشەی(ئاجور)، واتا خشتی سوور، ئەو خشتەی کەلە ناو ئاگردا سوور ئەکرێتەوە، لە وشەی :(ئاگر، ئایر، ئاور)ـەوە هاتبێ.

ئاجور: خشت سوور بووگ.(مەردۆخ)

مـەنەم ئان(ئاجـرین) مـورغی کـە فـیلحـال

بسـووجـەم عـالـەمی کـەر بەرزنەم بال

(با.ژ٨٧ ل ١١٩).

● اذرین = ئاذەرین: اتشین(ف). ئاگرین، ئایرین(هە).

توبی لـەو شــەککەرینو یاســەمین بەر

مـــوئان تەن(ئانەرین)ـەم دیـدەکـــان تەڕ

(با.ژ ٥٧ل١١٢).

من ئان شـەمـعـەم کـەلەشکەم(ئاذەرین)بی

کـەسی کـەسـووته دل نەشکەش هەمین بی

(با.ژ٢٢٢ ل١٦٢).

● الاله = ئالالە: لالە، گل شقایق(ف). گولاڵە، گولاڵێ (هە).

خوڕەم کووهان خوڕەم هامون خوڕەم دەشت

خـــوڕەم ئانـان کـەئێن(ئالالە)یان کـیـشت

(با.ژ١٠ ل١٠٤).

(ئالالە)ی خوەم کەخوش ڕەنگەستو خوشبوو

ســـەرفـــرازی هەمـــە(ئالالە)یان بی

(با.ژ ٣١٢ ل١٦١).

● الاوه و الاو= ئالاوە و ئالاو:الو وشعلەو زبانه(ف).

گڕ، گڕسەندنو هەڵگیرسان، کڵپە کردن.

ئەمڕو وشەی(هالاو) هەرچەندە بەواتای هەڵمی گەرم دیت بەزۆری بەلام لەگەڵ وشەی(ئالاوە، ئالاو)دا یەک ئەگرنەوەو یەک ڕیشەن.

هالاو: تاو.ع- لهیب وهج، شرر، شراره، حراره، شواظ (مەردۆخ)ئالاو: ئاڵۆزکاو،هالاو(خاڵ).

سەحەرکاهان کە ئەشکەم لاوە کیرە

ز ئاهەم هفت چەرخ(ئالاوە) کیرە

(با.ژ.٢٤٠ ل ١٤٦).

ز چەشمان ئان قەدەر ئەخگەر ببارەم

کە دنیا سەربەسەر (ئالاوە)گیری

(با.ژ٢٤٤ ل ١٦٨).

● اماجگە = ئاماجگە: نشانگاە(ف).

ئاماجگە، شوێنی ئامانج، جێگای ئامانج، نیشانگا.

دەرئین(ئاماجگە)دنیای فانی

یەکی ئەشکەستەتیری بی پەڕەستەم

(با.بەیتی١ ل ١٧٥).

● <u>امو=ئامو</u>: هات.

ئاما(هە).

موسولمانان سێ دەرد(ئامو) بەیەکبار

غەریبیو ئەسیریو غەمی یار

(با.ژ.٥٠ ل١١٢)

● امیتە = ئامیتە : امیختە(ف)

تێکەلاو. ئامێتە: شتی تێکەڵ(خاڵ). بەیتێکی فۆلکلۆری:

ئەگەر وەبێ تۆ شایێم وەدڵ وێ

یاخوا شاییەکەم(ئامێتە)ی دڵ وێ[٣٤]

دڵو دلبەر بەهەم(ئامێتە) وینەم

ئەزوونەم دڵ کیو دلبەر کودامەست

(با.ژە ل١٠٢).

مـــوســـەلســـەل زولف بەر ڕووڕیتـــە دیری
کــولـو ســـونبـــول بەھەم(ئامــیــتــــە) دیری
(با.ژ۳٤۳ ل۱٦۸).

● اوا = ئاوا: مــخــفف اواز، بانگ، ندا، وبمعنی خــواندنو طلبــیــدنو دعــا هم آمده.(ف) کورت کراوەی ئاواز، بانگ، هاوار، واتای بانگ کردنو خواستنو دوعایش ئەگەیەنێ.

ســەحــەر بولبــول زەنە(ئاوا) بەکــولبــون
کـــەھەرکـــە عـــشق نەدارە مـــوردە نەوڵا
(با.ژ۳٥ ل۱٦۹).

ز ئاهەم هەفت کـــەردوون پوڕ شـــەرەر بی
ئەگـــەر(ئاوا)کـــەرەم خـــوونی جگەر بی
(با.ژ۳۰۰ ل۱٥۸).

● اوه و اوا = ئاوه و ئاوا: ابواشک چشم (ف).
ئاو وفرمێسک. .وەکو ئەڵێن: ئاو لەچاوی هات. یا ئاو بەچاویا هاتەخوارەوە. ئەمڕۆ لەکوردیدا بەهەردوو واتاکەی بەکاردێت، هەروەها لەشێوەی هەورامیشدا.
ئاوی(هە)، ئاوەو چەما ئاما. واتە: ئاو لەچاوی‌هات.
زەنەم ئەزبەهەری یاری کـــــیجو ویجــی
شـــەوانەم(ئاوە)ئەزچەشـــمـــان بریجی
(با.ژ۳۲۰ ل۱٦٥).

● اویته = اویخته(ف). هەڵواسراو.
ز جـــادوونی دەرئان چاهی زەنەخـــەدان
دلــی هــارووترا(ئــاویـتــــــــــە)دیـری
(با.ژ۳٤۰ ل۱٦۷).

پەریشـــان چون کـــەری ئان تاری زولفـــان
بــە هــەر تــای دلــی(ئــاویـتــــــــە)دیـری
(با.ژ۳٤۳ل۱٦۸).

● ایو = ئایوو: اید(ف). دێت.
بی تە کولشەن بەچەشمەم کولخەن(ئایوو)
واتە کولخەن بە چەشمەم کولشەن(ئایوو)
(با.ژ۲۰۷ ل۱٤۰)

● ابی واجی = ئەبیواجی: بیابگو(ف). بێ بڵێ. وەرە بڵێ.
بۆ واچه(هه). واته:وەرە بڵێ.
لەشێوەی لوڕیدا (ئەبی)واته(بێ)و لەهەورامیدا(بۆ).
(واجی) لەلوڕیدا واته بڵێولەشێوەی هەورامیدا(واچه).

تەکت مـــوشکینەکـیـســو دەر قـەفـایە
(ئەبی واجی)کـــەســـەر کــەربوون چرایە
(با.پ ل١٥١ هرن).

● اخگر = ئەخگر : پاره، آتش رخشنده(ف). پشکۆ.

خەلیلی عەشقەحەمدی موستەعیدی سووتنە ئەمروود
چرا نەیویستووه ئەمما لە شوعلەی(ئەخگەر)ی زیاتر[٣٥]

دەر ئین ئالالە دەرکـــوویەش چو کـــولخـــەن
بەداغی دل چو ســـووزان(ئەخگەر)ـە ســتـــەم
(با.بەیتی٩ل١٧٥).

● اخستان: ئێسقان، ئێسک، ئیستیخوان.
میرزا ئولقادر ئەڵێ:

کـــــــــــزەی زۆخـــیو زام نـــابیـــاریمـــەن
قـرچەی(ئیـســتـیـخـوان) دەردەکـاریمەن[٣٦]

● اشتا و = ئیشتاو: شتاب(ف). بەله، خێرا.

وەرینیته کـــەمـــبـــهـــر ئەزمـــا وەرینی
بەرینە روزگـــار(ئیـــشـــتـــاو)مـــەکـــە
(با.پل ١٤٧ هرن).

● اشمرت = ئشمورت: شمرد(ف). ژمارد

هەزاران داغو ریش ئەز سینەم(ئیشـمـورت)
هەمیئە شـــمـــورتە ئەز ئشـــمـــورتە ویشی
(با.ژ٢٤٧ل١٦٩).

● اشمرته = ئشمورته: شمرده و شمار(ف). ژمارده، ژماره.

هەزاران داغی ویش ئەز ویشـــەم ئشـــمـــور
هەنی ئەشـــمـــورتە ئەز(ئشـــمـــورتە)ویشــە
(با.ژ٢٤٧ل١٤٨).

● افروته = ئەفرووتە: افروخته(ف). داگیرساو.

هەزاران غـــــەم بەدل ئەندوو تە دیرمم

بەســـــینە ئاتەشی (ئەفــــرووتە) دیرمم

(با.ژ١١٨ ل١٢٤).

● انبان، انبانە = ئەنبان، ئەنبانە: کیسە چرمی ازپوست دباغی‌شدە(ف).

کیسەی چەرمی خۆشەکراو. واتە: هەمانە.

فـــــەلەك ئەندەر دلی مـــــسکین مـــــوونە

ئەژ ئین غـــــەم هەر چ دەر(ئەنبـــــانە) دیری

(با.ژ٢٤١ ل١٦٧).

● انداتەن = ئەنداتەن: انداختن(ف) ،هاویشتن، فڕیدان.

بەکـــــەس دەردی دلی مـــــوو واتەنی‌نە

کـــــەســـــەنگ ئەژ ئاســـــمـــــان(ئەنداتەن)ی‌نە

(با.ژ٢٥٤ ل١٤٩).

● اندوته = ئەندووتە: اندوختە(ف). کۆکراوە.

هەزاران غـــــەم بەدل (ئەندووتە) دیرمم

بەســـــینە ئاتەشی ئەفـــــرووتە دیرمم

(با.ژ١١٨ ل١١٩).

نەوای نالەغـــــەمی (ئەندووتە)دونو

عـــــیـــــاری قەلبو خـــــالیص بووتە دونو

(با.ژ٢٠٦ ل١٤٠).

● او= ئەو : ئاو.

کـولی کـیـشـــەتەم پەیی ئەلوەند دامـــان

(ئەو)ەش ئەژ دیدە دادەم صـــوبح‌وشـــامـــان

(با.ژ١٧٦ل١٣٤).

● اون = ئون: ان(ف). ئەوە. ئونە یا ،ئانە(هە).

مـــەن(ئون)مـــسکین بی قـــەرو بەرەســـتـــەم

من ئان سووزەندە شـەمـعی بی سـەرەسـتـەم

ئەکـــاری ئاخـــبـــرەت ئەکـــاری دنیـــا

من (ئون) خـوشکیـدە ئەخلی بی بەرەسـتـەم

(با.ژ٩٢ ل١٢٠).

● ای = ئەی: این(ف). ئەی، ئەمەئینە(هە). خانا ئەڵێ:

عــەرضی وەصــفی ذات خــتم الانبــیــا

تا بە ئینقــراض(ئەی) دەورەی دنیـــا[370]

بــورە(ئــەی) ڕوویــی تــەبــاهو بــەهــارەم

خــەیالەت مــوئنیــسی شــەبــهــای تارەم

(با.ژ ۱۰۲ ل۱۲۱).

بەشاخی گول سەحەر بولبول هەمی گوفت

کــە(ئەی) گــول بی وەفــابی، بی وەفــابی

(با.ژ ۲٦۹ ل۱٥۲).

● ایمون = ئیمون: ایمان، هستیم(ف). ئیمان، هەین.

بــەرای خــــــاطری یــەك ســــــەبز ڕەنگــی

هەمی تەرسـەم کـە(ئیـمـون)ـەم بسـووزەد

(با.ژ ۲۱ ل۱۰۹).

ئەگــەرمــەستــانی مــەسـتـیم ئەزتو(ئیمـون)

ئەگــەر بی پاو دەســتــیم ئەز تو(ئیــمــون)

(با.ژ ۱۸٦ ل ۱۳٦).

● اینە = ئینە: این است(ف). ئەمەیە. ئینە(هە). صەیدی ئەڵێ:

(ئــیــنــە) تــۆ دەلــیــل کـــــــــام دەردەداری

عــەرزەی کــام فــەرهاد بــەشــیــرین مــاری[38]

هەمی جــورمـــەم کــە مــو نە دوست دیرەم

هەرکــــە ت دوست دیرە حــــالەش (ئینە)

(با.ژ ۲٥۷ ل۱٤۹).

جـــورمـــەم(ئینە) کـــەمـــوتەدوست دیرەم

هەرکـــە تە دوست دیرە حــــالەش(ئینی)

(با.ژ ۲٦۱ ل۱٤۹).

● باز : مرغ شکاری ونیز سلاطین انرا شکارنمایند.(ف)

باڵندەی ڕاوەو هەروەها پاشاکان ڕاوی ئەکەن.

جــورم(باز)ی بوەم ڕفــتــەم بەنخــجــیــر

ســیــەه چەشــمی زەدە بەر بالی مــو تیــر

(با.ژ ٥۲ ل۱۱۲).

● باشه: ئەبێ، دێ، باشە.

بیـــــلا ڕەمـــــزی ز بـالاییـتە(باشـــــە)

جنون قـــیـــسی ز ســـەودایی‌تە(باشـــە)

بەصـــوورەت ئالـــەرینەم ئین کـــومـــانە

کـــەپەنهـــان دەر نەمـــاشـــاییـتە(باشـــە)

(با.ژ ٢٤٥ ل١٤٧).

● باغەوانان: باخەوانان، باغەوانان. هەردی ئەڵێ:

(باخەوان) بۆ ئەو مەبەستە گوڵ ئەلاوێنێتەوە بۆ ئەوەی گەورەی بکاو بۆ پارە بیگۆڕێتەوە «٣٩»

حەمدی ئەڵێ:

[تا] عەرەق ڕێژی خەجاڵەت کوڵ لەشەرمی تۆ نەبوو

نەی نەزانی(باغـەوان) بێ چارمیە باسی کـوڵاب«٤٠»

لالەکـــــاران دیگەر لالە مـــــەکـــــارید

(بـاغـــبـــانان)بوودەست ئەزکـــول بدارید

(با.ژ٢٧ ل١٠٨).

پل١٠٨ نخف:(باغەوانان)ە لەباتی(باغبانان).

● بالان: داهوتەڵە، بالندە، متحرک(ف).

داووتەڵە،مەل، ئەوەی کەبجووڵێ.

هەزاران قـــەول بامـــەن بیش کـــەردی

هـەمـــــە قـــــەولانـیـتە (بـالان)(بـالان)

(با.ژ١٧٤ ل١٣٤).

● ببو: بودە باشد(ف). ببو، ببوایە بووبوو. ببو(هە) لەشێوەی هەورامیدا، ئەڵین: ببوو نەبو. واتە: هەبێ و نەبێ.

صەیدی ئەڵێ:

یا مـوعـجـزەی دەست مـەسـیـحـای مـەریەم

ئێـشـی نیدەی یار ئێـشـەو(ببـۆ)کـەم «٤١»

چ بورسی کـــە چرا قـــەدەمت(ببـــو)خـــەم

خـــەمی قـــەدەم ئەز ئان پیچوخـــەمی‌تە

(با.ژ٢١٨ ل١٤٢)

● ببی : باشی(ف). ببی، ببی(هه).

ئەگــــەرکــــەوهەر(ببی)خــــواهون نەداری

هەمین ئین جــــوونی توکــــەبی ڕەواج

(با ژ۱۸ل۱۰٦).

● بتو بتان = بوتوبوتان: زیباو زیبایان... (ف).

بتوبتان: شۆخو شۆخوشەنگەکان.

بوت(زەبیحی)

بێخود ئەڵێ:

بێخود بەکردەوەو قسەخاکم بەسەر وەهام

هەر وەك دەمەو چنێوی(بتان)نیشەوهەشەم [42]

هەردی ئەڵێ:

دڵێ کوڵزاری دڵداریوبەهەشتی خۆشەویستیبوو

وەکو بتخانە مەیدانی(بت)ی جوانی بەرستیبوو [43]

(بوت)یەمن کەعبەیەمن قیبلەیمەن

تەیی هەرســوو نەظەر ســوویی تە دیرەم

(با ژ۱۱٥ ل۱۲۲).

لالەچین کــــــە(بوتان)لالە چینی دل

هەر چ شــــان واتەیی بەس لالە چینی دل

(با ژ۸۱ ل۱۱۸).

● بدس = بەدەس: بدست(ف). بەدەس.

دو(دەس) بەرســەر زەنەچون طیفلی بەدخوو

زهەجـــرەت رووزو شـــەو ئینەش مـــەداره

(با ژ٥۳ ل۱۱۲).

● بر: برد.(کرمانجی ژووروو:بر)

برن مصدر بمعنی الذهاب بالشیء فعله الحالی (دبه) (الهدیة الحمیدیة)

پەرتو هەکاری ئەڵێ

وی ژ نو جەنبا ئەڤینێ دل ژ من(بر) دل ژمن

عـشـــوەیەك وێ حـــورعـینێ دل ژمن (بر)دل ژ من [44]

هەزارەت دل بەغـــــارەت (بەر) تەویشــــە

هەزارانەت جگەر خــــونکر تەویشــــە

(با.ژ۲٤۷ ل۱٤۸).

● برانن = برانەن: برانند(ف) دەربکەن، لێ خوڕن.

راندن :لێخوڕین (خاڵ)

هەمـــــەکــــەرمــــو(بروونەن) واتە ئایەم

تە ئەز دەرکــــەر بروونی واکـــــیـــــاشم

(با.ژ۱۲۰ ل۱۲٦).

پ ل ۱۲٦ن خ ف:(هەمە ئەز دەر برانەن) هاتووە لەباتی

(هەمە گەرمو بروونەن).

● <u>برزی کرك = بەرزی گەرەک یان بەرزیگەرێک.</u>

لەفارسیدا(برزی گری)،(ی)ی کۆتایی یەکەی یا بۆ تاکە، یان بۆ نەناسراو، بەوشێوەیەی کە لەپەراوێزدا هاتووە، کە(بەرزیگەرەک یا، بەرزیگەرێک)لەتایبەتی یە بەزمانی کوردی، واتا وەرزێرێک، جووتیارێک. لەمەتنەکەدا ئەڵێ

یـەکـی (بـەرزیـگـەری) نـالان دەرنـین دەشت

بەچەشمی خـون فـشـان ئالالە میکیشت

(با.ژ۱٤ ل۱۰۵).

لە: پ ل۱۰۵ ن خ ف برزی گرک= (بەرزیگەرەک =بەرزیگەرێک).

● برکیاشم = بەرکیاشم :نزد چەکسانی بروم یاباشم (ف)

بۆلای چ کەسانێ برۆم یالای چ کەسانێ بم.

کیا: واتە چ کەسانێ پێک هاتووە لە: کی +ا (کی)=کێ.وە(أ)بۆکۆیە. ئەمڕۆ لە کوردیدا، لەشێوەی هەورامی (ئەلف) ئەچێتە سەرناو وکۆی ئەکاتەوە.

بەئێن بی ئاشنایی (بەرکــــــیـــــــاشم)

بەئێن بی خـــــانمانی(بەرکـــــیـــــاشم)

(با.ژ۱۲۰ ل۱۲٦).

● برنائیم = بورنائیم: جوانیم(ف). گەنجێتیم، لاوێتیم.

وابیــــدم پیــــرو(بورنائیم)نەمـــــونده

بەتەن تووشرو تەوانائیم نەمــــــونده

(با.ژ۲۸ ل۱٤٤).

● بریجم = بریجەم: بریزم(ف). بڕێژم.

ئەگەر دەستەم رەسەد خوونەت(بریجەم)

بوینەم تاج ڕەنگی ئەی دل ئەی دل

(با.ژ ۸۰ ل۱۱۸).

● برینه = بەرینە: پانە، فراوانە، دوورو درێژە.

همی خواهی کە میهر ئەز مو ببەری

(بەرینە) روزگار ئیشتاب مەگەرە

(با.ژ۲٤۲ ل۱٤۷).

● بساجه: بسازێ، ئەسازێ.

دلی عاشق بە پەیغامی (بساجە)

خەمار ئالوودە باجامی (بساجە)

مەرا کەیفیەتی چەشمی تو کافیست

قەناعەت کەر بە بادامی (بساجە)

(با.ژ ۲۲ ل۱٤۳).

● بسازم = بسازەم: بسازم(ف) بسازێم، ڕێک بکەوم.

بیا دەردی کەداری بەریلەم نی

بمیرم یا بسووزم یا (بسازم)

(با.ژ۱۲٥ ل۱۲٥).

لەباتی (بسازەم) لە:پ.ل ۱۲٥ هرن: (بسازەم)ـە.

● بسه = بەسە: بس است(ف). بەسە.

مەلاوەسمان ئەڵێ:

لەخوشکی‌و سەردی تەبعە وا لەزلکاودا زەل و ژووژی

(بەسە) ڕووزەردی خۆ تۆ سەبزەپۆشی قەت درۆ ناکەی«٥»

بشەم ئەز حاجیانی حەج بپورسەم

کەئین دیری(بەسە) یادیر تەرشەم

(با.پ ل ۱۲٦ هرن).

● بشم = بشەم یا بشم: بشوم، بروم(ف).

ببم، بڕۆم، بچم. لەشێوەی هەورامیدا (بشمێ) واتە بڕۆین، بچین.

صەیدی ئەڵێ:

ئێــــــــــمە دڵ هەردوو بەزاری ولاّن
با(بشــەن)وەســەیر بارگــەی عــەوداڵان«٤٦»
(بشــەم) واشــەم کــە تا یاری کــەرە دل
بە بەخــتــەم کــریەوزاری کــەرە دل
(با.ژ٨٢ ل١١٨).
(بەشــەم) ئاڵالە زاران دل کــەرمم شــاد
دیم ئــاڵالــە هــەم داغــی تــە دیــرە
(با.ژ٢٣٩ ل١٤٦).
● بشن = بەشن : قەدو بالاو بدنوتن، سەروبن و اطراف هرچیزی(ف).
بەژنو بالاو لەشوتەن، سەروبنو دەوروپشتی هەرشتێ.
مـو ئان ئیـسـپـیـدە بازمم سـینەسـووهان
چرا کـاهی مـوبی سـەر(بەشن)ی کـووهان
(با.ژ١٨٢ ل١٣٥).
● بشیم = بشویم، برویم (ف). ببین، برِۆین، بچین.بشیەیمێ(هە).
(بشـیم) بابولبـولی شـەیدا بەکـولشـەن
ئەگــەر بولبــول نەنالە مــا بنالیم
(با.ژ١٧٠ ل١٣٣).
● بکە: ئەمڕێش بەهەمان شێوەو هەمان واتا بەکار دێ.
دڵدار ئەڵێ:
دەسا بیرێ لە حاڵی خوت (بکە)وهەستێ بەزیللەت کە
بەڵێ دوێنێکە ڕاوکەر بووىو ئێستاکە بەخۆت ڕاوی«٤٧»
(بکە) ئەندیشــە ئەی بیــداد پیــشــە
کــەئاهەم تیــر بوو ناله کــەمــانەم
(با.ژ١٤٨ ل١٢٩).
● بلایە = بەلایە :بلایست(ف). بەلاّیە، بەلاّن(هە).
سالم ئەڵێ:
بەئومێدی وەفای گوڵ بلبلی مسکین چ سوودی بوو
(بەلاّیە) ڕامی عاشق کەی ئەبێ مەعشووقی بێ پەروا«٤٨»

(بـــەلایـــە) دل(بـــەلایـــە)دل(بـــەلایـــە)

کـونەهە چەشـمـون کـەرون دل مـوبتـەلایە

(با.پ ل١٥٥ هرن).

● <u>بلابی = بەلابی:</u> بەلابوو، بەلابی.

(بـەلابـی) دل خـــــــــودایـا دل(بـەلابـی)

کـونەهە چـەشـمـــان کـەرو دل مـــوبتـــەلابی

(با.ز٢٨٣ ل١٥٥).

● بمو = بەمو بما(ف). بەئیمە، لەگەڵ ئێمە، لەگەڵ من.(مو)ل. من (خاڵ)

مـــەکـــەر شـــیـــرو پـلـەنگی ئەی دل ئـەی دل

(بـەمـــو) دایم بـە جـــەنگی ئـەی دل ئـەی دل

(با.ز٨٠ ل١١٨).

● بنوشە = بەنەوشە : بنفشە (ف) بەنەوشە. ونەوشە.وەنەوشە(هە).بەنەوش = وەنەوش (مەردۆخ)

ئـالالـەی کـــوهســـاران هـەفـــتــەیـی بـی

(بەنەفـشـە)ی جـوکـەناران هەفـتـەیی بی

(با.ز٢٧٧ ل١٥٢).

لەباتی وشەی (بەنەفشە) لە:پ ل١٥٢ هرن و ن خ ف وشەی (بەنەوشە) هاتووە.

● بو = بوو : بود، باشد (ف).بوو، ئەبێ. بی (هە).

گۆران ئەڵێ:

وێنەی ئەو، جـــــوامـــــێـــــر (بـوو)

بەرامـــبـــەر دوژمـن شـــێـــر (بـوو)«٤٩»

حـــــرامـــــەم بی تە(بوو) ئـالالـەو وکـــول

حـــــرامـــــەم بی تە(بوو) ئـاوازی بلـبـــول

(با.ز٨٦ ل١١٩).

هـەرکـــــە ڕازی دلـەش واجـــــە بـەمـــــردوم

یـا ئـەز دیـوانـەکی (بـوو) یـا ز کـــیـــجـی[؟]

(با.ز٢٣٠ ل١٦٩).

● <u>بو = بوو، بێ.</u> لەم بەیتەی خوارەوەدا ئەتوانرێ بۆ هەردوو مەبەستەکە بەکار بهێنرێ.

نەپەنداری کە بوستان خوشتەرمم بی

سەرمم(بوو) کووی مەیدان خوشتەرمم بی

نەپەنداری کە بوستان خوشتەرمم بی

سەرمم (بۆ) کوی مەیدان خۆشتەرمم بی

(با.ژ۲۰۹ ل۱٦۰).

لێرەدا مەلاوەسمان ئەڵێ:

زوڵفت کە لە ڕووی ڕوخا شامێکە لە سەر صوبحە

(بۆ) شامی غەریبانە مەیلی وەطەنم سەردە[٥٠]

● بواج = بگوید(ف). بڵێ. واچە(هە)ووتە(خاڵ)

(بواج) ندمم کە تو شووری نداری

سەراپا شوور دارەم شەڕ نەدارەم

(با.ژ۱۱۰ ل۱۲۲).

● بوتە = بووتە، بۆتە. بۆتە(هە).

حاجی قادر ئەڵێ:

خالیصە سیککەیی ئیخلاصی دڵی موخلیصی من

بیخە نێو(بۆتە)ع حاجەت بەمە بیدەی لەمەحەك[٥١]

ز عیشقەت ئاتەشی دەر(بووتە) دیرمم

دەرئان ئاتەش دلو جان سووتە دیرمم

(با.ژ۱۱۹ ل۱۲٤).

نەوای نالە غەمی ئەندووتە دوو نو

عیاری قەلبوخالیص (بووتە) دوونو

(با.ژ۲۰٦ ل۱٤۰).

● بورە: بیا(ف). وەرە، بێ، بەو.

زۆر جار لە شێوەی کرمانجی خوارووودا تیپی(ب) ئەکەوێ.(بورە) بووە بە(وەرە). بوبۆرە(هە)

زۆر جار کە تیپی(ب)ئەکەوێ، تیپی(و) جێگای ئەگرێ. وەکو لەم بەیتە فۆلکلۆری‌یەدا دەرئەکەوێ:

وە قوروانت وم کەلەکە باریك

مەردوویەنی تۆ لە قەوری تاریك[٥٢]

لەھۆنراوەی سەرەوەدا وشەی:(وە، قوروانت، وەقەور = بەقوربانتبم، قەبر) هەروەها وشەی(بێرۆ)و (بێرە)،لەشارەزووردا لەباتی(وەرە) بەکاردێت. وەک:

(بێرۆ) بابیکەین کەمەی منالی

ژن پیاوی پیربێ خوا بیوڕێ حالی«٣٠»

(بێرە) بانەکەم ساحێو بانە نیم

خزمی خۆتانم خۆ بێگانە نیم «٤١»

(بورە) (بورە) کە جانانم تویی تو

(بورە) (بورە) کە سولطانم تویی تو

تەخود نوونی کە عمرم تو نەنوونەم

(بورە) (بورە) کە ئیمانم تویی تو

(با ژ٢٠٠ ل١٢٩).

● بوم = بووم: جغد، سرزمین(ف). کونەبەبوو، زەوی

بووم(هە) = کونەبەبوو. بووم(هە): زەوی ڕەق کە بەکەڵکی کێلان نەیەت.

بووم: خاکو زەویوزار.(خاڵ)

بووم:نیشتمان، خاکەزەمین.(مەردۆخ)

خانای قوبادی ئەڵێ:

دەستمالی زەربافت تافتەی نەرمەنی

گوڵ قرمز (بووم) زەرد سەرکوڵ سۆسەنی«٥٥»

وشەی (بووم) لێرەدا واتە: زەمینە، تەخت، بۆ پارچەو قوماش بەکاردێت، ئەڵێن: ئەم پارچەیە، یا ئەم قوماشە، تەختەکەی زەردە، یان سەوزە یان..هتد، هەرچەندە، هەمان وشەیە بەڵام لێرەدا بۆ مەبەستێکی تر بەکار ئەهێنرێ.

وشەی (بووم) بەواتای کونەبەبوو، عەرەبییە.

لەکرمانجی خوارووا کە ئەوترێ (بوومەلەرزە) واتا (زەمین لەرزە)و (بووم) لێرەدا بەواتای (زەوی) دێت، هەروەها لە وشەی (بەروبووم)دا، وشەی(بووم) بەواتای زەوییو زار دێت کە ئەڵێن (بەروبووم)، واتە (بەری بووم). ئەو (و)ە کە کەوتۆتە نێوان (بەر-بووم)، لێرەدا بۆ (اضافە) بەکارهاتووە، وەکو لەوشەی (قەتڵوعام)، هەردوو وشەی (قەتڵ، عام) بە(و)ی اضافە بووە بە (قەتڵوعام) واتە (قەتڵی عام)، کوشتنی خەڵکی بەکۆمەڵ، قڕکردن، هەندێ جار، لەشێوەی هەورامیدا بۆ (اضافە) لەباتی (ی)، پیتی (و) دێ، وەکو: باغ و میری.

واته: باغی میر. نانو گەنمێ. واتە: نانی گەنم.
لێرەدا بابا (بووم) بەواتای زەوی، زەمین بەکارئەهێنێ:

موئان میحنەت کەشی حەسرەت نەصیبەم
کە دەرهەر مولکو هەر (بووم)ی غەریبەم
(با.ژ.۹۰ ل۱۱۹).

(بووم) بەواتای کونەبەبوو:

غەم ئەندەر سینەیی مو خانە دیری
چو ویرانە کە (بووم) ئاشانە دیری
(با.ژ۲٤۱ ل۱٦۷).

هەروەها بابا لێرەدا (بووم و بەر)ی لەباتی (بەروبووم) بەکارهێناوە:

بەدل چون یادەم ئەز (بووم و بەر) ئایو
سریشکەم بیخود ئەز چەشمی تەر ئایو
(با.ژ۲۰۹ ل۱٤۰).

● بوە = بووە: بود(ف). بووە. بیەن(هە).
مەلا وەسمان ئەڵێ:

کەتانی تەن لەدووری ماهی رووت چاك
(بووە) پیراهەنی یەعقووبی غەمناك«٥٦»
شەوان ئەستارەکان یەك یەك شومارەم
(بووە) نیمە شەبان کووش واتەدارەم
(با.ژ.۱۰٤ ل۱۲۱).

● بوین: ببین(ف). ببین، ببینە. زۆرجار لەشێوەی کرمانجی خوارووا پیتی(ب،و) جێگای یەکتری ئەگرن. وەکو لەناوچەی شارەزووردا ئەڵێ: بوین، بوینە. وەکو:

هەرکالاّ (بوین) سفید جەمینەن
حاشییەش سیابیم چەند شیرینەن«٥٧»
دەمی بورە (بوین) حالەم تە دلبەر
دلەم تەنگە شەبی بامو بەسەر بەر
(با.ژ٥٥ ل۱۱۲).

مەیەم خون، کریە ساقی، نالە موطریب
موصاحیب ئین سێ دیرەم بورە (بوین)
(با.ژ.۱۹۰ ل۱۲۷).

● <u>بوینە:</u> ببینێ.

طەبیـــبـــەم چون (بوینە) بەرمـــوی زار

کـــــەرە دەرمـــــوونـی دەردەمرا بەناچار

(با ژ٥٦ ل١١٢).

● <u>بوینی:</u> ببینی، بوینی، ببینێ، بوینێ.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

وەرکـــــێـــــرە جــــــەرە بلە ئاوبارە

با(بوینی) بالآت ئازیز جـــارجــــارە(٥٨)

بەقــەبرستــون کــوذەرکــون تا (بوینی)

کـــەنیـــا با رەفـــیـــقـــوونەت چ کـــەردە

(با ژ٢٢٥ ل١٤٤).

● بوینم = بوینەم: ببینم(ف). ببینم، چاوم پێ بکەوێ، بوینم، وینووش (هە).

مەنصوور خان ئەڵێ:

مــــەر قـــاتر بزای کـــێکف بگرێ بەر

ئەوســـا (بـوینم) بـالآی شــــاپەروەر(٥٩)

ئەکـەر دەستـــەم ڕەســەد خـوونەت بریجـەم

(بـویـنـەم) تـا چ ڕەنـگـی ئـەی دل ئـەی دل

(با ژ٨٠ ل ١١٨).

شـــەوی نایە کـــەمـــو خـــوابەت (بوینەم)

بە بەخـــتی مـــو بە چەشــــــەم لالە نائی

(با ژ٢٧٠ ل١٥٢).

● بی: بود(ف). بوو، بێ. بی(هە)

مەلاپەریشان ئەڵێ:

ژ نووری حـــوســـەین بەهەشت کـــەرد بینا

جـــیلوەکـــەر (بی) نوور بەتوول عـــەزرا(٦٠)

چون کـە ڕوشـەن کەرد کـوللی مـاسیـوا

مــولەقــقــەب (بی) وەو زوهرەیی زەهرا(٦١)

حـــــەرامـــەم(بی) ئەکـــەر بیتە نشـــینەم

کـەشـەم دەریای کـولبـون ساغـەری مـول

(با ژ٨٦ ل١١٩).

ز موشكى چين سيەهتەر سونبولەت(بى)

هەزاران دل بە قەيدى كاكولەت (بى)

(با.ژ٨٧ ل١٥٥).

● بيدەم: بووم.

وا (بيدەم) پيرو بورنائيم نەموندە

بەتەن تووشرو تەوا نانيم نەموندە

(با.ژ٢٨٨ ل١٤٤).

● بيم: بووم.

ميرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

هەتا چەنى بەخت سەعادەت يار (بيم)

جەلاى ئەو نازار دايم نازار (بيم)[٦٢]

ز حالى خويشتەن مو بى خەبەر(بيم)

ئەزوونەم [ئەذوونەم] دەرسەفەر يا دەر حەضەر(بيم)

فوغان ئەز دەستى تو ئەى بى مرووەت

هەمين [هەمى] زوونەم [نوونەم] كەعومرى دەربەدەر (بيم)

(با.ژ١٦٥ ل١٣٢).

● پالاو پالائيدن = پالاو پالا ئيدەن: زياد كردن، پرنمودن وافزون گشتن‌و صاف شدن(ف).

زياد كردن، پركردن‌و زۆربوون‌و ساف بوون‌و پاڵاوتن. لەوە ئەچێ كە (پالا) بەواتاى (پاڵا)يش هاتبێ‌و وشەى (پالائيدەن)يش چاووگەو ڕەگەكەى (پالا)و (ن)ى چۆتە سەرو حاڵەت پيشان ئەدا، بووە بە(پالان) لەنيوەبەيتى دووەمدا.

دلەم ئەز دەستى تە نالانە نالان

دەروونى دل ز خوونەم گەشتە(پالا)ن

(با.ژ١٧٤ ل١٣٤).

دوچەشم را تەخون (پالا)كونى تە

كولاهى عەقلەم ئەز سەرواكونى تە

(با.ژ٢٢٠ ل١٤٢).

● تاو: تاب(ف). تين، تاو، گەرمى. تاو(هە) = تين‌و گەرمى، هەروەها بەواتاى گرژ كرن‌و لوول كردن‌و توند كردنيش دێت.

بەواتای تینو گەرمایی، نالی ئەڵێ:

فەصلی هاوینی جەهەننەم، فەصلی ئیستای زەمهەریر

زەمهەریر کەی وا بەتەڵزیرەو، جەهەننەم وابە(تاو)»[63]

بەواتای گرژیو لوولی، عەلی کەمال باپیر ئەڵێ:

دڵی زویرم لەحەلقەو پێچو (تاو)ی زوڵفی زنجیرا

خەلاصی بوو کەچی دوایی بەطولایی مژەت گیرا»[64]

دیسان بەواتای گرژو لوولی دێت:

پەریشان سونبولان پور (تاو) مەکە

خومارین نیرگسان خوناو مەکە

(با.پ ل١٤٧ هرن).

● تنرو = تەذەرو: مرغ صحرائی شبیە بەخروس کە اورا قراقاولو.. نیزگویند(ف).

باڵندەیەکی بیابانی‌یە وەکو کەڵەشێرە، کە خەراقاولو.. پێ ئەڵێن.

مونان مسکین (تەذەرو)بی پەرستم

مونان سوزندە شەمعی بی‌پەرستم

(با.بەیتی١ ل١٧٦).

● تلواسە = تەلواسە: بیقراری واضطراب، میل مفرط (ف)

بێ ئارامیو شێوان، ئارەزووی زۆر.

ئەمڕۆ لەکوردی‌دا بەشێوەیەکی کورت کراوە بەکار ئەهێنرێو بەهەمان واتا. وشەی (تاسە) لەناوچەی شارەزووردا واتە ئارەزووی زۆر. هەروەها: تاسە (هە).

تاسە: بیرو ئارەزوی شت.

تاسەکردن: ئارەزووکردنی شتێک. (خاڵ)

هۆرێزا مەجنوون وە پای نەجدا

جە (تاسە)ی لەیلێ دڵ وە وەجدا»[65]

بی تە (تەلواسە) دیرەم بورە بوین

زەهر دەرکاسە دیرەم بورە بوین

(با.ژ.١٩٠ ل١٣٧).

● تە: تو (ف). تۆ، تە. تە:ژ. تۆ (خاڵ)

خانی ئەڵێ:

هەرچی کــــو (تە) چێکر ئەی نیکوکـــــار
هەریەك دحـــەددێ خـــودا ســـزاوار «٦٦»

صەیدی ئەڵێ:

مـــیـان باغو بســتــان ئانچــە ســروند
فـــــدیۆ بالاو (تـە) بۆ بـالا بـولندێ «٦٧»

(تە) دووری ئەز بەرمو دل دەربەرمو نیـــست
هەوایی دیگەری ئەندەر ســـەرمو نیـــست
(با.ز٩، ل١٠٤).

ســەرمو ســەودایی کـیـســوویی (تە) دارە
دلەم مـــیـــهـــری مـــەهی ڕوویی (تە) دارە
(با.ز٢٣٣، ل١٤٥).

● تو: تب (ف). تـا، تەو. واتە: بەرزبوونەوەی پلەی گـەرمی لـەشو تێـپـەڕبوونی لەڕادەی ئاسایی خۆی.

تەو (مەهاباد).

(نەتەب دیرمو ناجـــایەم مـــیکونەد دەرد)
هەمـــیـدوونەم کـــە نالوونەم شـــەوو رووز
(با.ز٦٦ ل١١٥).

لەباتی نیوبەیتی یەکەم لە (پ ل ١١٥ هرن)دا، بەم جۆرە هاتووە:
[نە (تەو) دیرمو نەجانەم میکەرەد دەرد]

● توش = تووش: تابو طاقتو زور و قدرت (ف).

تینو وزەو هێزو توانا.

هەروەها بەواتای بەیەک گەیشتن دێت، وەکو ئەڵێن: تووشی فلان بووم. دیسان بەواتای گیرۆدەبوون دێت، وەکو: باش تووش بووم

لەم دوو بەیتەی خوارەوە بێکەس بۆ هەردوو واتاکە بەکاری هێناوە:

(تووش)ی لافـاوی عـیلم بووەو بەڵام زوو دەریەڕیم
سواری وایۆڕی جـەهل بووەو بەناویا تێ پەڕیم «٦٨»

خۆشە سـەرخۆشی ئەگەر تووشی ڕەفیقی (تووش) نەبی
ڕابوێری هەر بەگـۆرانیو قــسەی عـەنتیکەوە «٦٩»

هەروەها بەواتای سەختیو ناخۆشی دێت، لەسەرمادا، کاتێ کە دنیا ساردەو

باران ئەبارێ، ئەڵێن: تەڕوتووشی‌یە.
تووش (هە) = سەخت، پەرێشان.
تووش: گیانداری چەتوون، ڕۆژی سەرماو سۆڵە، ڕێو بانی سەخت. (خاڵ).
تووش: سەخت، توند (مەردۆخ).
وابیـــــدەم پیـــرو بوڕنائیم نەمـــــونده
بەتەن (تووش)و تەوانائیم نەمــــــونده
(با ژ۲۲۸ ل۱٤٤).
● توه = تەوە: تبەو تباە و ضایع شدەو نابود گردیدەو...(ف)
بەدو خراپو گوم بوو و لەناوچوو.
تەوا: زاپە، لەگڵ کەوتوو، نابوو، واتە «ضایع و لەکەڵک کەوتوو فەوتاو» (مەردۆخ)
سیـەە بەخـتـەم کە بەخـتـەم سەرنگوون بی
(تەوە) ڕۆژەم کــــــە ڕۆژەم واژکـــــوون بی
(با پ ل۱٦۳ هرن).
● جره = جوڕە: چستو چالاک، تیزو تند (ف)
چستو چالاک، تیژوتوند.
ئەمڕۆ لەکرمانجی خوارووا بۆ هەمان واتا وشەی (جیڕ) بەکاردێ. جڕ (هە): توندوگیر.
جوڕە = نێرە (مەردۆخ).
● جرەباز = جوڕەباز : باز سپید نر(ف).
بازی سپی نێر.
جوڕەباز: بازی نێر (مەردۆخ).
جوڕە: باڵندەیەکی بۆرە لەچۆلەکە بچووکترە. جۆرە دەنگێکە وەک جیڕەی دەرگا. (خاڵ).
لەکرمانجی خوارووا (جوڕە) بەجۆرە باڵندەیەک ئەوترێ، کە کەمێ لەچۆلەکە گەورەترە، و ڕەنگی بۆرەو کەمێ کونج کونجە، لەچاو بچووکی خۆیدا بەهێزەو کە ئەفڕێ دەنگی باڵەکانی دێت.
(جـوڕەباز)ی بودەم ڕەفـتـەم بەنەخـجـیـر
سـیــــەە چەشــمی زەدە بەر بالی مــو تیــر
(با ژ٥۲ ل۱۱۲).

● چاوش: نقیب قافلەو لشکر(ف). قافڵەچی، سەرقافڵە، سەرلەشکر.
چاوش: نقیب القافلە، نقیب الفوج (مەردۆخ).
خانا ئەڵێ:

جـــەوبەمـــا صـــەدای زومـــرەی (چـاوش)ان
و یـەرد نەســـارای کـــۆهی کـــەهکەشـــان [۷۰۰]
صـــــــەدایـی (چـاوش)انـی مـــــــورده ئـایـه
بــەکـــــــــــــــــووش ئــاوازە .... ئــایـه

(با.ژ۲۵۸ ل۱۵۰).

● چارو = چاروو: چوارت.

شــــــــەوی تـارەت بـوینـەم تـاری تـاروو
کــــرفـــــتـــــه ظولمەتەش هەر بورج و باروو
خـــــودایـا ڕەوشـــــــەنائـی بـەربلـەم دە
کــــەتاوینەم جـــــەمــــالی هەشتو (چاروو)

(با.ژ۲۰۱ ل۱۲۹).

لەوە ئەچێ کە وشەی (تاروو، چاروو) بەم جۆرە بن:
تاروو = تار + وو. چاروو = چار + وو
تار: واتە تاریک چار: واتە چوار
لەهەردوو وشـەکـەدا (وو) ڕاناوەو بەواتای (ت)ی ڕانـاو دێت واتە تۆ. وەکـو چۆن ئەڵێ: تارت، واتا تاریکت، چارت: واتە چوارت. لێکدانەوەی چوارینەکەی سەرەوە بەم جۆرەیە:
شـەوی تاریک تاڵی زوڵفی تاریکت، واتە زوڵفی ڕەشت ئەبینم، تاریکی و ڕەشی، ئەو زوڵفە هەموو بورج و قەڵایەکی داپۆشیوە، ئەی خوایە ڕۆشنایی بدە بەدڵم، تاوەکو جوانی هەشتو چوارت واتە دوانزە ئیمامت ببینم.
هەروەها بابا ئەڵێ:

خـــوداوەندا بـەحــــــەقی (هەشتو چارت)
ز مــــــو بکونەر شـــــــوتر بیدی نەبیدی

(با.ژ۳۲۵ ل۱٦٦).

لەبەیتی ســەرەوەدا (هەشتو چارت)ی بەکـــار هێنـاوە، دیارە، چ (وو)و، چ (ت) هەردووکی ڕاناوی لکاوەو بۆ یەک مەبەست بەکار هاتوون، و واتە (تۆ).

ئەمڕۆیش لەکوردەواریدا بەهەمان شێوە ئەو ڕاناوی لکاوە بەکاردێت، وەکو: باوکوو، دایکوو. واتە: باوکت، دایکت.

● چرە = چەرە: چرد (ف). ئەلەوەڕێ، بلەوەڕێ، بخوات.

لەکوردەواریدا، ئەوەی شەوان دوای نان خواردن ئەخورێ پێی ئەوترێ (شەوچەرە) وەکو گوێزو مێوژوو برێشکەو..هتد.

چرابوون: فێربوونی ساوا بۆ خواردنی لەوەڕ. (خاڵ).

بورە غافل مەچەر دەر چەشمە ساران

هەر ئان غافل (چەرە) غافل خورەتیر

(با.ژ٥٢ ل١١٣).

● چرایە: چرا هست (ف). بۆچی هەیە، بۆچی‌یە، بۆچی.

تەکت مشکینە کیسو دەرقفایە

ئەبێ واجی کەسەر کەردوون (چرایە)

(با.پ ل١٥١).

● چش: قیروسیا، لەکاتێکدا ئەم زاراوەیە بەکار ئەهێنرێ، کە هیوات بەشتێ ئەمێنێ‌و ئیتر گوێش ئەدەیتە ڕوودانەکەی.

چش: چاوپۆشین، چشی لێ بکە = وازی لێ بێنە (مەردۆخ).

هەمەوا ژەن بەمو بی نامو ئەنگی

کەسی کە عاشقە (چش) نام و (چش) ئەنگ

(با.ژ٧٣ ل١١٦).

● چنو = چونو: چطورو چگونە (ف). چۆن، چلۆن، چ جۆرێ.

منو واجەن کەیارمت خوابی نازە

(چونو) خوا بەکەبیداری ئەدارە

(با.ژ٢٤ ل١٠٩).

● چنون = چونون: چنان (ف). بەو جۆرە، بەو شێوەیە.

همە شەو سووجەم کریەم همە رووز

ز تە شامەم (چونان) رووزم چونین بی

(با.ژ٣٠٢٢ ل١٦٢).

لەجیاتی (زتەشامەم چونان) لە (پ ل ١٦٢ هرن)دا، :(زتەشامەم چونون)ـە.

● چیناد : جذبو جمع نمایدو...(ف). ڕایبکێشی‌و کۆی بکاتەوە، بی چنێتەوە.

چنینەوە: کۆکردنەوەی شتی ڕژاو و دەنک دەنک (خاڵ).

نو چەشمەم دمردی چەشموونی تو (چیناد)

نەوا دمردی بەچەشمەوونەت نشیناد

(با.ژ۲۱ ل۱۰٦).

● خان: خانەو سراو کاروانسرا (ف).

ماڵو سەرا (خانووی گەورەو کۆشک)و کاروان سەرا.

خان (هە). خان: ماڵ، خانو (مەردۆخ).

شێخ یوسف ئەڵێ:

خانەیی وێرانە ئەم وەك (خان)و مانی عەنكەبووت

رزقی ڕۆژم تاشەوێ وەڵلاهی قووتی لایەمووت[71]

مو ئان ڕەندم کە نامەم بی قەلەندەر

نە(خان) دیرمم نەمان دیرمم نە لەنگەر

(با.ژ۸ ل۱۱۲).

● خاور = خاوەر: مشرق و... (ف) ڕۆژهەڵات.

خاوەر: مشرق (مەهاباد). خاوەر: خۆرهەڵات (مەردۆخ).

قەبس، حەیرانی ڕەنگ شەمسی (خاوەر) بێ

جەسۆزی دەروون دەردش بەتەربێ[72]

ڕوخەش تاکەردە دەر دل جیلوە ئەزمیهەر

بەخوویی ئافتابی (خاوەر)ە ستەم

(با.بەیتی۱۱ ل۱۷٤).

● خنیاکر: خونیاگەر: خوانندە، سازندە (ف).

گۆرانی بێژ، ئەو کەسەی کەشتێ بەجێ بهێنێ یا سازی بکات.

بەیەك نالە بسووجەم هەردوو عالەم

کە ئەز سووزی جگەر (خونیاکەر)ە ستەم

(با.بەیتی۱۳ ل۱۷۳).

● خوبون: خووبون: خوبان (ف).

جوانەکان، شۆخ و شەنگەکان، باشەکان.

دلا (خووبون) دلی خوونین پەسەندەند

دلا خوون شەو کە (خووبون) ئین پەسەندەند

(با.ژ٤۲ ل۱۱۱).

● خور: خورشید (ف). خۆر، هەتاو، ڕۆژ.
وەر(هە) = خۆر. وەرەتاو (هە) = خۆرەتاو.
میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

زەمین من پەی تۆ صـــــەد دەلیل مـــاروون
ستـارەی شـەریف مـاه و (خـۆر) داروون[73]
ز عـیـشـقـەت سـەرفـەرازان کـام یابەند
کـە (خـور) ئەووەل بەکـوهسـاران بەرایو
(با.ژ۲۱۱ ل۱٤۱).

ز ج خـــالی ڕوخـــەت نوونی سـیـــاهە
هەر ئان ئەزدیکی (خـور) بی سووتە تەربی
(با.ژ۲۹٤ ل۱٥۷).

● خورە: خورد (ف). ئەخوات، ئەیخوات.
خورە: جۆرە برینێکە بەهەر شوێنێک بگا دای ئەوەشێنێ (خاڵ).
بێ گومـان ئەچێتـەوە سـەر هەمـان وشـە. مەبەسـتی خورە وەکو باس کرا ئەو برینەیە کە تووشی هەر شوێنێک بیت ئەیخواتەوەو دای ئەوەشێنێ.
مەبەستی بابا لەم بەیتەی خوارەوە ئەوەیە کە ئەڵێ:
خورەتیر = تیرئەخوا، واتە تیری بەر ئەکەوێ.

بورە غـافل مـەچەر دەر چەشـمـە سـاران
هەر ئان غـافل چەرە غـافل (خـورە تیـر)
(با.ژ٥۲ ل۱۱۲).

● خۆم: خودم (ف). خۆم.
مەلا وەسمان ئەڵێ:

بەبادەی مەعریفەت مەخموورو عومری (خۆم) بەبا نادەم
لەشوربی غەیری مەی نادەم ئەگەرچی کەوثەرو زەمزەم[74]
کـــولی کـــە (خـــوم) بدادەم پیچو تابەش
بـەئـابـی دیـدەگـــــــانـەم دادەم ئـابـەش
(با.ژ۷۱ ل۱۱٦).

ئالالەی (خوم) کە خوش ڕەنگەست و خوشبو
ســــەرەطـــرازی هـەمــــە ئـالالیـــان بی
(با.ژ۳۱۲ ل۱٦۱).

● خون : خان (ف). خانو، ماڵ.

نە (خون) دیرمم نەمون [مان] دیرمم نەسامون

دەمی مـــوردەن پەڕوبالـەم کـــەفـــەن بی

(با ژ٢١٩ ل١٦٢).

● خوناو = خووناو: خوناب (ف). خووناو، خوێناو. وناو (هە) = خوێناو

مـوسـەلسـەل کـیـسـوان پوڕ تاب مـەکـەرە

خـومـارین نیـرگـسـان (پوڕخـواب) مـەکـەرە

(با ژ٢٤٢ ل١٤٧).

لە (پ ل ١٤٧ هرن)دا بەم جۆرە هاتووە:

پەریشـــان ســـونبـــولان پوڕناو مـــەکـــە

خـــومـــارین نیـــرگـــســـان (خـــووناو) مـــەکـــە

● خوی : بروزن (می)، عـرق انسـان و حـیـوانـات. دیگر بروزن (مـوی) بەمـعنی عادت و طبیعتو...(ف).

لەسـەر وەزنی (می)«٧٥»، عـەرەقی ئـادەمـیـزادو گـیـان لەبەران هـەروەهـا لەسـەر وەزنی (مووی) واتا (خوو)، وسروشتو...

(خوە)با. ئارەقی ئەندام: من (خوە) دایە، واتە: ئارەقم کردۆتەوە.(خاڵ).

(خوو): العادە، الصرع (مەهاباد).

(خوویە): عرق (مەهاباد).

(خوو): ڕەوشتێکە کە گیاندار هۆگری بووبێ (خاڵ).

مەولەوی ئەڵێ:

شـــەوقی زەرقو بەرق فـــەرق زەرکـــڵاو

ورشـەو پرشـەی (خـوی) کـوڵمی بۆ کـوڵاو«٧٦»

ز خـــوونی ئەز حـــەیا (خـــوی) ریـتـــە دیری

دو مـــوژکـــانی بەزمەر ئـامـــیـــتـــە دیری

(با ژ٢٤٠ ل١٦٧).

● خین : خون(ف). خوێن. خین: دم (مەهاباد).

بەیتێکی فۆلکلۆری:

روومـــــــــەتـی تـۆیـە، کـــــــــووره

لـە (خـین)ێی ســـــۆر کـــــــردییە«٧٧»

● دنگ = دەنگ: نامشیارو احمق، صدای بەم خوردن دوچیز (ف).
گێژو نەزان، دەنگی بەیەکا کێشـانی دووشت. ئەمڕۆ لەکرمـانجی خـواروودا بەکێژو نەزان ئەڵێن: دەبەنگ.

دلا (دەنـــگ)م دلا (دەنـــگ)م دلا (دەنـــگ)

ز دەســتـەم شـیـشـەیی نامـووس بەرسـەنگ

(با.ژ٧٣ ل١١٦).

دلــی دیــرمم دلـــی دیـــوانـــەو و (دەنـــگ)

نەزوونـەم مـــــوکـــــە دیرمم نام یا نـەنگ

(با.ژ٧٤ ل١١٧).

● دوته = دووتە: دوختە (ف). دووراو.

ئەگـەر چەشــمـەم بدووزی (دووتە) خـواهەم

وەگەر جـیـسـمـەم بسووزی سووتە خـواهەم

(با.ژ٦١ ل١٣٢).

● دیر: دور (ف). دوور.

ج (دیـر)ە ئـین کـــــــــە دارەش ئـاذەریـنـە

ج دەشــتـە ئین کـە خـونخـوارەش زەمـینە

(با.ژ٢٥٦ ل١٤٩).

● دیر: واتە دار، ئەو وشـەیە ئەمڕۆ لەکرمـانجی خوارووا ئـەم پاشگرانەی چۆتە سەر بەم جۆرانەی خوارەوە:

دیر+ ەک، دیر + گە، دیر + ەگ، دیر + ەگە

هەموویشیان یەک واتایان هەیەو ئەویش ئەو دارەیە کە بەزۆری لەلادێدا بەکار دێتو ئەخرێتە ژێر ئەو داری بنمیچەی کە درزی بردووە یا بێهێزە، بۆ تونگو تۆڵی.
(دیرەک) و (دیرگـە) لەناوچەی دەوروپشـتی سلێمـانیدا بەکـار دێتو (دیرەگ) لەناوچەی دەوروپشـتی کـەرکـووکـو (دیرەگـە) لەدەوروپشـتی هەولێـردا بەکـاردێن. لەگەڵێ لە دیوانە چاپکراوەکـانی بابا تاهیـردا وشـەی ناوبراو هاتووە، هـەرچەندە لە مەتنەکەدا وشەی (دار)ە، بەم جۆرە:

سـریشکەم کـەر بومد خـوونین عـەجـەب نی

مـوئان (دار)م کـە دەرخـوون ریشـەئەم بی

(با.ژ٢٠٨ ل١٦٠).

بەڵام لەپەراوێزی هەمان لاپەڕەدا لەباتی وشەی (دار) وشەی (دیر) هاتووە، بەم جۆرە:

هرن: مو ئان (دیر)ەم.

● دیرمە[78]: دارم (ف). هەمە.

بەدل (دیرمم) تەمەننایی کەسانی

کە ئەندەر دل تەمەننای تودیرمند

(با.ز ٣١ ل١٠٩).

باغبان دید کە مو کول دووست (دیرمم)

هەزاران خار بەرکول پاسبان کەرد

(با.ز٢٥ ل١١٠).

● دیرن = دیرمن: دارند (ف). هەیانە.

هەمە ماران و مووران لانە (دیرمن)

مەنی دیوانەرا ویرانەیی نە

(با.پ ل١٤٨)

● دیرو: هەیە، ئەکا.

دلەم مەیلی کولی باغی تە (دیرو)

سەراسەر سینەئەم داغی تە (دیرو)

بشەم ئالالە زاران لالە چینەم

دیم ئالالە هەم داغی تە (دیرو)

(با.ز١٨ ل٩٢٠)

● دیرە: هەیەتی، هەیە.

دلەم مەیلی کولی باغی تە (دیرە)

سەراسەر سینەئەم داغی تە (دیرە)

بشەم ئالالەزاران دل کەرمم شاد

دیم ئالالە هەم داغی تە (دیرە)

(با.ز٢٣٩ ل١٤٦).

● دیری: داری (ف). هەتە، هەیە.

غەم ئەندەر سینەیی مو خانە (دیری)

چو ویرانە کە بوم ئاشانە (دیری)

فـــەلەك ئەندەر دلی مــــسكینی مـــونە
ئەز ئین غـــەم هەرچ دەرئەنبــــانە (دیری)
(با.ز۲٤۱ ل۱٦۷).

● دیرتر: دیرتەر: دورتر (ف). دوورتر.
بشـــەم واشــەم ئەزئین عـــالەم بەدەر شـــەم
بشـــەم ئەز چینو مــاچین (دوورتەر) شـــەم
(با.ز۱۳۲ ل۱۲٦).
لەباتی وشەی (دوورتەر)، لە: (پ ل۱۲٦ هرن و برون)دا وشەی (دیرتەر) هاتووە.
● دیل: دل (ف). دڵ.
دلا پووشـــەم ز دەســتـــەت جـــامـــەیی نیل
نەهەم داغی غـــەمـــەت چون لالە بەر (دیل)
(با.ز۷۷ ل۱۱۷).

● دیم: دیدم (ف). دیم، چاوم پێ کەوت. دیم(هە).
میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:
بـەڵام ئـەی یـاران دۆســــــــــان دڵـداران
عـــەجـــەب كـارێ (دیم) جـــە روزگـــاران[٧٩]
بشـــــەم ئالالـە زاران دل كـــــەرەم شــــاد
(دیم) ئـــالالـــە هـــەم داغــــی تـــە دیـــرە
(با.ز۲۳۹ ل۱٤٦).

● دانم: دانەم: دانم (ف) ئەزانم.
● ذانو: ئەزانێ. ذا نۆ (هە) = ئەزانێ.
خـــودا (ذانو) كـــە جـــوز تە دەرســـەرەم نی
بەغـــەیرەز عــیـشـــقی تە دەر پەیكەرەم نی
(با.ز۲۷ ل۹۲۲).

● نونم = نوونەم: دانم (ف) ئەزانم.
ئەگـــەر یەك لەحظە ئەم بی غـــەم ببـــینی
یەقین (نوونەم) كـە ز بن غـەم سەرنگون شی
(با.ز۲٤٦ ل۱٦۸).

● نونە = نوونە: بدانە (ف). بزانێ، ئەزانێ. زانە(هە) = بزانە.

خـــودا (نوونه) کـــه دەربنیـــایی فـــانی

بەغـــەیری عـــیـــشـــقی تەکـــاری نەدارەم

(با ژ۱۰۳ ل۱۲۱).

مـــەرا ســـووزوکـــودازە تا قـــیـــامـــەت

خـــودا (نوونه) قـــیـــامـــەت تابەکـــەی بی

(با ژ۳۲۳ ل۱٦۳).

● نونی = نوونی: دانی (ف) نەزانی.

تە کـــە (نوونـی) بە مـــو چارە بیـــامـــووز

کـــە ئێن تیـــرە شـــەوان واکی کـــەرەم رووز

ئیـــلاهی کـــەر بواجـــەم وەر نەواجـــەم

تو (نوونی) حـــاجـەتەمرا مـــو ع ســـاجـەم

(با ژ۹۸ ل۱۲۱).

● رسه = ڕەسه: رسد (ف). ئەگات.

رەســـەد ئاخـــر بەدەرمـــان دەردی هەرکـــەس

دلی مـــــابی کـــــە دەرمـــــانەش بەلا بی

(با ژ۲۸٦ ل۱٥٥).

لە: (پ ل۱٥٥هرن)دا، نیوەبەیتی یەکەم بەم جۆرەیە:

ز دەردی ما (ڕەسه) ئاخر به دەرمون.

● ڕو: ڕۆژ، لەکرمـانجی خـواروودا، کـە ئەوترێ: نیـمـە ڕۆ، یا نیـوەڕۆ، بەشی دووەمی کـە (ڕۆ)یە، واتا، ڕۆژ، لەشـێوەی هەورامـیدا (ڕۆ)، بەواتای ڕۆژ بەتەنهـایی بەکار دێ، هەروەها، نیوەڕۆ، نیمە ڕۆیش بەکار ئەهێنرێن.

ڕۆ = ڕۆژ (هـ) (خاڵ)

خانای قوبادی ئەڵێ:

چـــە مـــەدداحی ذات شـــای خـــیـــرالبـــشـــر

شـــەفاخـــوای ئوممەت (ڕۆ)ی دەشـــتی مـــەحـــشـــەر[٨٠]

رووزەم ئەز شـــەو شـــەوەم ئەز (رو) بەتەربی

بەخـــتـــی ئاشـــوفـــتـــە ئەم زیروزەبەر بی

(با ژ۲۸۸ ل۱٥٦).

● روته = ڕووته: روفته (ف). ماڵراو، گسک دراو.

سەکەت گەر یا ئەھەد بەرچەشمەم ئەی دووست

بەمـوژگـان خـاکی ڕاهەش (ڕووتە) دیرمم

(با ژ۱۱۹ ل۱۲٤).

● روج: ڕۆژ.

(ڕۆجیار)د. ڕۆژگار، ڕۆچیار = ڕۆژگار.(خاڵ)

ڕۆجیار: خۆر، خۆرهتاو. (مەردۆخ).[81]

بوره یەك دمم بنالیمو بسـوجـیم

ئەزئان رووئی کە هەردوو نیـره (روج)یم

ئەبولبـول حـاش للە مـیـئلی مـونی

نبـوجـوز دمردو غـەم یەك عـومـر (روج)یم

(با ژ۱٦٦ ل۱۳۳).

● روود = ڕوود: ماننددعود، فرزند، پسر، دختر (ف).

وەک عوود، فەرزەن، کوڕ، کچ.

ئەمـڕۆ لەکـرمـانجی خـواروو هـەورامیدا ئەوترێ (ڕۆڵە)و، وشـەی (ڕۆڵە)یش ئەچێتـەوە سـەر وشـەی (ڕوود)و، پاشگری (لە) یان (ۆڵە)ی چۆتە سـەر کـەبۆ خۆشەویستی بەکار دێتو بەدرێژایی ڕۆژگار پیتی (د)ی کەوتوومو سوواوە بووە بە (ڕۆڵە)[82]

بەر ئون پیـری هەمـینالەم دمرئین دمشت

کـە (روود)انی جـەوونەش مـورده باشـەند

(با ژ٤۳ ل۱۱۱).

● ڕۆژ: روز (ف). ڕۆژ.

ڕەنجووری ئەڵێ:

فـەردی بێ شـەریك واقـیف بەهەر حـاڵ

کـەڕانندەی دەور (ڕۆژ)و مـاه و سـاڵ[83]

سیـەه بەخـتـەم کە بەخـتـەم سەرنگون بی

تەوه (روژ)ەم کـە (روژ)ەم وازکـون بی

(با.پ ل۱٦۳ نوسخەی هرن).

تە کـە نوونی بە مـوچاره بیـامـووز

کـە ئین تیـره شـەوان (واکی کـەرمم رووز)

(با.ژ ٦٤ ل۱۱۵).

لەپەراوێزی هەمان لاپەڕەدا لەباتی (واکی کەرەم ڕووز) لەنوسخەی: (ن خ ف)دا (باکی کەرەم روژ) هاتووە.

● ریته: ریخته (ف). ڕژاو.

رێتن و ڕییتن ڕشتن (خاڵ) و(مەهاباد).

وەفایی ئەڵێ:

خوێنی دڵی (ڕیتم) لەهەوا دڵ نەبووخاڵی
عاشق بەخودا وایە وەکوو من بەوەفایی[84]

ز خوونی ئەز حەیا خوی (ریتە) دیری
دو موژگانی بەزەهر ئامیتە دیری
(با.ژ ٢٤٠ ل١٦٧)

موسەلسەل زولف بەروو (ڕیتە) دیری
گول و سونبول بەهەم ئامیتە دیری
(با.ژ٢٤٣ ل١٦٨).

● ریجه: ریزد (ف). ئەڕژێ.

ریجە: ڕێژە. (مەردۆخ).

ریجە: د. ریژە. (خاڵ).

دلم ئەز عیشقی خووبان کیج و ویجە
موژە بەرهەم زەنەم خوونابە (ریجە)

دلی عاشق میثالی چووبی تەڕ بی
سەری سووجە سەری خوونابە (ریجە)
(با.ژ٢٢٤ ل١٤٣).

● ریژه: ریزد (ف). ئەڕژێ.

ڕێژ: لێوان لێو، پڕ، سەرشار (مەردۆخ).

(دڵزار) ئەم بەیتەی بابای گۆڕیوە:

لەعەشقی جوانان دڵ کێژو وێژە
برژانگ کەلێک دەم خوناوە (ڕێژە)[85]

دلەم سووجە ز غوصە وەر بە (ریژە)
جەفای دووسترا خواهان ئەرستەم
(با.بەیتی٦ ل١٧٥).

جگە ئەز شـــــەوقی لەعلەت ریژ ریژە

ز چەشـــمـــانەم ئەزان خـــوونابە (ریژە)

(با.ژ۲۱ ل۹۲۱).

● زانی: ئەزانی. زانی (هە).

کـــەرەم رانی وەرەم خـــوانی تە(زانی)

وەرەم ئاخــــر بســــوو‌زانی تە (زانی)

وەرەم بەرســـەر نەهی ئەلوەندو مـــەیمەنەد

نەمـــیـــوازەم خـــودا (زانی) تە (زانی)

(با.ژ۲۵۱ ل۱٦۹).

● زنار = زوننار: رشتە ایست کە ترسایان وبت پرستان بر خود بندند (ف).
پشتێنێکە کە مەسیحی‌یەکانو بت پەرستەکان ئەیبەستن.
زوننار: کەمەربەن، ئەو پشتوێنەیە کە مەسیحی‌یەکان ئەیبەستن (مەهاباد).
حاجی قادر ئەڵێ:

لەنەشئەی دیدەیی مەستی هەموو مەیخانە وێرانن

هەموو کەس بەستە (زوننار)ە لەسەودای زوڵفی تاتاری[۸٦]

مـــوکـــە دوور ئەز تو ئەم (زوننار) بەندەم

یەهوودو بوت پەرەســـتـــەم کـــە بخـــەندەم

(با.ژ۱۰۰ ل۱۲۱).

● زەندەوابی = زیندەوابی: زەندەشد (ف). زیندوویبووەوە. وازیندوو بووەوە.

ئیـلاهی کـەردەنی کـەردوون شـەوەد خـورد

کـەفـەرزەندی جـیـهـانرا جـوملەگی بورد

بـەکی ئـایـە فــــــولانـی (زیـنـدەوابـی)

هەمی کـوویەند فـولانی بنی فـولان مـورد

(با.ژ۳۰ ل۱۰۸).

● زوان: زمان، زوان.
زوان، زمان، زبان (هە).
زوان: زمان (مەردۆخ).
زووان: زبان (خاڵ).
بەیتێکی فولکلۆری:

ئاخ لەیلو داخ لەیل، لەیل هاتە باوان

وە (زوان)ی شیرین، کۆرپەی ئەلاوان«٨٧»

بەجوز ذیکری تەنی ویردی (زوان)مم

بەجوز فیکری تو ئەندەر خاطیرمم نی

(با.ژ٢٧ ل٩٢٢).

● ژالە: شبنم، تگرگ، باران(ف).

شەونم، تەرزە، باران.

مەلاخاکی ئەڵێ:

لەلالەی ڕووی خۆیو سەبزەی سەحابەی (ژالە) ساپر ژێ

هەزاری وەک منو تۆ بێن هوزاری ئەو گولستانە«٨٨»

هەروەها وشەی (ژاڵە) لەکوردیدا: جۆرە درەختێکی هەمیشە سەوزەو گەڵاکانی وەکو گەڵای بی وایەو ئەستوورترەو تامێکی زۆر تاڵی هەیەو گوڵی ڕەنگاورەنگ ئەکات.

حەمدی ئەڵێ:

بەرەنگو بۆ نی‌یە ئیحسانی دنیا هەر بەرێکەوتە

لەنەی شەککەر ئەبارێ (ژاڵە) بەو شیرینی‌یە تاڵە«٨٩»

بەسوویی باغو بوستان لالەوابی

هەمە مووها میثالی (ژالە) وابی

(با.ژ٢٨٥ ل١٥٥).

ز دل بیروون بە بەختەم نالە نالی

ژ مووژگانی تەڕی مو (ژالە) نالی

(با.ژ٢١٨ ل١٥٢).

● ساغر = ساغەر: پیالەو شرابو..(ف)

پێک و شەراب و...

حەمدی ئەڵێ:

کەهێ سەرمەستی ئەشئەی (ساغەر)ی یاقووتی لێوانە

کەهێ زنجیرەبی ساقی ملی مینایە ئەو زلفە«٩٠»

ز دەوران کەرچی بوڕ بی جامی عەیشەم

وطی بی دووست خوونین (ساغەر)ە ستەم

(با.بەیتی١١ ل١٧٥).

● سایه: سایست (ف).
سێبەرە، سێبەر، سایە.
سایە: سێوەر (مەردۆخ).
شێخ عومەر ضیائوددین ئەڵێ:
لە (سایە)ی ئەخلی میحنەتدا شەرابی عەیشی من کوانی
لەئەخلی خیللەتی جانان خودا تەقدیری واهانی[91]
گلش در زیری سـونبـول (سـایە) پەروەر
نیـهـالی قـامـەتەش ئەخلی ئەست ئەوبەر
(با.ژ٥٨ ل١١٤).
● سربشن = سەربەشن: سەرلووتکە.
بەشی دووەمی وشەکە، کە (بەشن) واتە، بەژن، باڵا، لووتکە، بەرزایی.
مـوئان ئیـسـپـیـدە بازەم سینە سـووهان
چرا گـاهی مـوبی (سـەربەشن) کـووهان
(با.ژ١٨٢ ل١٧٧).
● سنبل = سونبول: گلی خوشبووی‌و نوعی از زنبق‌و..(ف)
گوڵێکی بۆن خۆشەو جۆرێکە لە زەمبەق
سونبول: زەر ازرق طیب الرائحە (الهدیە الحمیدیە- ضیاءالدین باشا الخالدی- بیروت ١٩٧٥).
لەهۆنراوەی کـوردی‌دا ئەوەندە زوڵفـو پرچ چوێنراوە بە (سـونبـول)، وای لێ هاتووە وشەکە خۆی، بەواتای زوڵفـو پرچ هاتووە، وەکو لەم بەیتەدا، بابا ئەڵێ:
کـولەش دەر زیری (سـونبـول) سـایە پەروەر
نیـهـالی قـامـەتەش ئەخلیـسـت ئەوبەر
(با.ژ٥٨ ل١١٤).
بـورە بـورە کـــــــە دیـداری تـە ویـنـەم
کـــول و (ســـونبــــول) زدیداری تەچینەم
(با.ژ١٥٥ ل١٣١).
● سمك = سەمەك: ماهی‌و .(ف). ماسی‌و...
بەڵام لێرەدا مـەبەست زەوی‌یە، ئەمـەیش ئەگـەڕێتـەوە بۆ بیروڕای پێشـینان کە وتوویانە (ئەرز لەسـەر بەردی‌یە، بەرد لەسـەر جووتی‌یە، گاجووت لەسـەر ماسی‌یە،

ماسی لەسەر ئاوی‌یە...)[92]

حاجی قادری کۆیی بۆ هەمان مەبەست وشەی (سەمەک)ی بەکارهێناوە لەم بەیتەی خوارەوەدا، کە ئەڵێ (لەسەما تا بەسەمەک) واتە: لەئاسمان تا زەوی:

تابلۆی فەرقی هەیە میهری منو ماهی فلەك

لەئەراتا بەئورەییا لەسەماتا بە (سەمەك)[93]

هەروەها بابایش بۆ هەمان مەبەست وشەی (سەمەک)ی بەکارهێناوە:

دەمــــادەم نوودی ئاهەم بەر ســــەمــــابی

پەیاپەی ئەشکی چەشـمەم بەر (سـەمـەك)بی

(با.ژ.٢٠٦ ل١٦٠).

● سمندر = سەمەندەر: جانوری ذوحیاتین شبیه بەچلپاسەو بطور افسانە، گویند در اتش زندگی می کند (ف).

گیان لەبەرێکە لەناوو وشکایی‌دا ئەژیو وەکو مارمێلکە وایەو، بەشێوەیەکی ئەفسانەییش، ئەڵێن لەناو ئاگردا ئەژی.

سەمەندەر: گیان لەبەرێکە لەناو ئاگردا ئەژی (مەردۆخ).

[سەمەندەر:Samandar = سالامەندرا = سەمەندور = سەمەندول. وشەیەکی یۆنانی‌یە، گـــیـــان لەبەرێکە لەوشکایی‌و لەئاودا ئەژی، کلک دارە، ئەوپەڕی درێژایی‌یەکەی ئەگاتە (٢٥) سانتیمەتر. پێستەکەی مەیلەو ڕەشو پەڵەی زەردی تۆخی پێوەیە، لەشوێنی شێدارو تاریکو ئەشکەوتەکاندا ئەژی، کرمو جرو جانەوەر ئەخوات، لەشی کەمێ قەڵەوەو بەکلکێکی خڕ کۆتایی دێت، گیان لەبەرێکی بێ ئازارە، پێستەکەی شتێکی لینجی سووتێنەر دەرئەدات، ئەڵێن، لەناو ئاگردا ناسووتی، بەلام ئەمە ڕاست نی‌یە. (فرهنگ معین. د.محمد معین)].

حەمدی ئەڵێ:

گەر صەحنی چەمەن بێتوو ئەگەر کووره‌یی ئاگر

ئەبڕێتەوە هەردوو چ لەبلبل چ (سەمەندەر)[94]

کاکەی فەلاح ئەڵێ:

منیان زیندە بەچاڵ ئەکرد

لەئاگردا

منیان بە (کۆی زوخاڵ) ئەکرد

بەو هەموو خالو خۆڵەوە

وەك (سەمەندەر)

لەپشكۆ هێلانەم ئەكرد٬٩٥٬

(سەمەندەر)وەش میانی ئاتەشی عیشق

یەكی بەرگەندە مورغی بی بەرەستەم

(با بەیتی ١٠ ل ١٧٣).

● سو = سوو: سوی (ف). بەرەو، لای.

دڵدار ئەڵێ:

جا لەرێوە ئاوازی زەمین (سوو)یی سروور٬٩٦٬

بسووتە ئەم كولی ئالالە بی سەر

(سوو)ی مو تە كەمان باران چ حاصیل

(با ژ ٨٤ ل ١١٨).

نەخور نەخواب دیرەم بی تە كوولی

كەمرتەن هەر (سوو) مو خەنجەرەستەم

(با بەیتی ٣ ل ١٧٣).

● سوتە = سووتە: سوختە، اتش زنە(ف).

سووتاو، چەخماخ، بەردە چەخماخ.

سووتە: د شتی سووتاو (خاڵ).

سووچێو: مەقەڵی (خاڵ).

سووتە: سووتیاگ (مەردۆخ).

سووچیا (هە) = سووتاو

(دڵزار) ئەم بەیتەی خوارەوەی بابای كردووە بەسۆرانی:

ئەكەڵ (سووتە) دڵانم چۆن ئەنالم

لەتەك بێ حاصلانم چۆن ئەنالم٬٩٧٬

بەیەك ئاهی سەحەرگاه ئەز دلی تەنگ

هەزاران مو دمعی را (سووتە) دیرەم

(با ژ ١١٨ ل ١٢٤).

● سوتنی = سووتەنی: ئەوەی كە بەكار ئەهێنری بۆ ئاگر كردنەوە، سووتەمەنی.

سووتەنیی: سووتەمەنی (خاڵ) و (مەهاباد).

سوچیا (هە) = سووتاو

کوردی، وشەی (سووتن)ی بەکارهێناوە بەواتای (سووتاون):

ومها سووتاوم ئەصلاً تا بی فریادم نەما سادەی

رەفیقان نیوە (سووتن) نێوە نامەرد عەرضە هاواری٩٨،٥

دلی مو زنانەشی غەم (سووتەنیی) بی

بەجانەم سووزی عیشق ئەفرووتەنی بی

(با.ز٣٢٧ ل١٦٤).

سەراسەر مالی دنیا (سووتەنیی) بی

نەظەر ئەز مالی دنیا دووتەنی بی

(با.ز٣٢٨ ل١٦٤).

● سوجم = سووجەم: سوزم(ف).

ئەسووتێم. سوچیوم (هە).

بەناهی کونبەدی خەضرا ب(سووجەم)

فەلەکرا جومله سەرتاپا ب(سووجەم)

ب(سووجەم) ئەرنە کارەرا بساجی

ع فەرمانی بساجەم یا ب(سووجەم)

(با.ز٩٩ ل١٢١).

● سیر = سەیر: تەماشا.

دووسێ جامی خورەم باشاد کامی

وابم مەست بە (سەیر)ی لالیان شەم

(با.ز١٣٥ ل١٢٧).

● سوجە = سووجە: سوزد(ف). ئەسووتێ.

سوچیو (هە). سووچنای: هـ سووتان (خاڵ).

دلی عاشق میثالی چووبی تەربی

سەری (سووجە) سەری خوونابە ریجە

(با.ز٢٢٤ ل١٤٣).

دلەم (سووجە) ز غوصەرومر بریزە

جەفایی دووسترا خواهان تەرستەم

(با.بەیتی ٦ ل١٧٥).

● شم = شەم: شوم، روم(ف).

ئەبم، ئەڕۆم.

بشـــەم وا شـــەم ئەزئین عـــالەم بەدەر (شـــەم)

بشـــەم ئەز چینو مـــاچین دوورتەر (شـــەم)

بەری دلدار پـەیغـــــامی فـــــرســـــتـــــەم

کـە کەردووری خـوشـەمـەن دوورتەر (شـەم)

(با.ژ ١٣٢ ل١٢٦).

● شو = شەو: شب(ف). شەو.

عەلی کەمال باپیر ئەڵێ:

بەجارێ ڕۆژی ڕووناکم لەبەرچاو بوو بە (شەو) ئەمڕۆ

کەدەستی ئەو نیگارەم دی لەدەس بەدکاری سەگ بابا«٩٩»

هەمی (شەو) شەوەد کە مو جوونەم بسووزەد

کـــریبـــان تا بەدامـــوونەم بســـووزەد

(با.ژ ٢١ ل١٠٩).

چو روز ئایەد بکەردەم کـــــردی کـــوویەت

چو (شـەو) ئایەد بە خـشـتـان وانەهەم سەر

(با.ژ ٤٨ ل١١٢).

● شوان و شبان = شەوان و شەبان: شبها(ف). شەوان.

(شـەوان) ئەسـتـارەکـان یەک یەک شـومـارەم

بووە نیـــمـــە (شــــەبان) کـــوش واتە دارەم

بەس ئەز نیـــمـــە (شــــەوان) کـــە تەنەیایی

بـورانی ئـەشـک ئـەز دیـدە بـبـــــــــــارەم

(با.ژ ١٠٤ ل١٢١).

● شون = شەوون: شەوان

ئەبوو ڕووزەم بەغـــــەیرەز بیـــــقـــــەراری

(شــــەوون) بیـــــداریو ئەفـــــغـــــانو زاری

(با.ژ ٢٣٨ ل١٦٧).

● شون: ایشان(ف). ئەوان

خـــــوشـــــا ئانان کــــە ئەڵلا یار(شـــــان)بی

بەحـــــەمـــــدو قل هو الله کـــــار (شـــــان)بی

(با.ژ ٢١٦ ل١٦٢).

لەباتی (شان) لەهەردوو نیوە بەیتەکەدا. لە:پ ل١٦٢ هرن (شون)ە.

● شهروبشهرو = شەهرو بەشەهرو: شهر بەشهر(ف). شاربەشار.

مــونادی مــیکەرمم (شـــەهرو بەشـــەهرو)

وەفـــایی کـــولعـــوذاران هەفـــتـــەیی بی

(با.ژ٢٧٧ ل١٥٣).

● شیدا = شەیدا: دیوانە لایعقل(ف). شێت، شەیدا.

شەیدا: هەردە، شێت، شیفتە (مەردۆخ).

شەیدا: کەسێکە کە لەخۆشەویستی شتێکا شێت بووبێ (خاڵ).

وەفایی ئەڵێ:

وەفـایی بۆ کـوڵێکی سـەرووباڵا شـێتو (شـەیدا)یە

وەکـو قومـری دەناڵێنێ وەکو بـولبول غـەزەلخـوایە[١٠٠]

مــــــەرا دیـوانـەوو (شــــــەیدا)تـە دیـری

مـــەرا سـەرکـــەشـتـــەوو ڕیسـوا تەدیری

(با.ژ٢٤٢ ل١٦٨).

● عذار = عوذار: رخسارە وصورت و...(ف). ڕوومەتو دەموچاو.

ئەم وشەیە عەرەبی‌یەو لەکوردی‌دا بۆ ناوی ئافرەت بەکار ئەهێنرێ لەگەڵ وشەی گوڵ دا وەکو: (گولعوذار یا گوڵعوزار) وشەی (عذار) لەعەرەبی‌دا عەینەکەی ژێری هەیە.

دڵدار ئەڵێ:

زەدەی تیری نیگاهی فیتنە پەردازی نیگارێکم

کیرۆدەی داوی زولفی مشکباری گوڵ (عوزار)ێکم[١٠١]

فـــــەلـەك زارو نەزارمم کـــــەردی ئـاخـــــر

جـــودا ئەزگــول (عــوذار)مم کــەردی ئاخــر

(با.ژ٤٧ ل١١٢).

● فتی = فوتی: افتی، بیفتی(ف). بکەوی.

(کەفتن) کەوتن، (کەفتوو) کەوتوو، (کەفتە) کەوتوو. (خاڵ).

ئەگـەر دەسـتـەم ڕەسـەد خـوونەت بریجـەم

بە مــــو دایم بەجـــــەنگی ئەی دل ئەی دل

(با.ژ٨٠ ل١١٨).

لە: پ ل ١١٨ هرن‌و، ن خ ف، نیو بەیتی یەکەم بەم جۆرەیە:
ئەگەر دەستەم (فوتی) خونەت وریژەم.
● قدک = قەدەک: جامەء رنگین ابریشمی(ف).
جلو بەرگی ڕەنگاوڕەنگی ئاوریشمی.
(قەدەک) قوماشێکی ئێرانی ڕەنگ کراوە ئەکرێ بەکەوا (خاڵ).

ببەندەم شال و بپووشەم (قەدەک)را
بنازەم کەرشی چەرخ و فەلەکرا

(با ژ٣ ل١٠٣).

● قفایە = قەفایە: قفایست (ف). وشەکە عەرەبی‌یەو لێرەدا واتە: دواوەوەیە، پشتەوەیە، بەڵام جۆری بەکارهێنانەکەی کوردی‌یە.

ئەکت سوشکینە کیسو دەر (قەفایە)
ئەبی واجی کەسەرکەردان چرایە

(با پ ل١٥١ هرن).

● قصا = قسا: قسە.
قسە: وتە، واتە، گاڵە (مەردۆخ)
حەمدی ئەڵێ:

یەک (قسە)ی ڕاستیش بکە بەڵکو درۆت بۆ سەرکرێ،
مەنجەڵێ زەک قەطرەیی شیرەکە دەیکاتە فرۆ[١٠٢]،

(قەصا) پەیوەستە دەرکووشەم بواج
کەئێن دەردی دلی تو بی عیلاج

(با ژ١٨ ل١٠٦).

● کایم = کایەم: کە ایم (ف).
کەیەم، کەدێم، کەیێم.

کەرەم دەس ڕەس نەبی (ئایەم) تە وینەم
بشەم ئانان بوینەم کە تە وینەند

(با ژ٢٤ ل١٠٧).

لەباتی (ئایەم) لە: (ب ل١٠٧)دا (کایەم)ە.

● کت = کەت: کەترا(ف). کەتۆ.

هەمی جـورمـەم کـە مـو نە دووست دیرم
ئەهەر (کـات) دوست دیرە حـالەش ئینە
(با.ژ۲٥۷ ل۱٤۹).

نەکـات) نازندە چەشـمـون سـورمـەسـایە
تـە (کـت) بـالـنـدە بـالا دلـرو بـایـە
تە (کـات) مـوشکینە کـیـسـو دەر قـەفـایە
ئەبی واجی کـەسـەر کـەردون چرایە
(با.پ ل۱٥۱ هرن).

● کر: کرد.
پەرتوی هەکاری ئەڵێ:
یـەك نـور چـراغ تـێ ئـەنـەر (کــــــر)
ئێکی کـول باغ با خـەبەر (کـر)[١٠٣]
● کرم = کەرم: کنم(ف). ئەکەم. کەرووش(هە).
کەر: بکەر (قسەکەر، فرمان کەر). بکەرەو بەتەنهایی بەکارنایەت (مەردۆخ).
تە کـە نوونی بە مـوو چارە بیـامـووز
کـەئێن تیـرە شـەوان واکـە (کـەرمم) رووز
(با.ژ٦٤ ل۱۱٥).

بشـەم نالالە زاران دل (کـەرمم) شـاد
دیم ئـالالـە هـەم داغـی تـەدیـرە
(با.ژ۲۳۹ ل۱٤٦).

● کری = کەری: بودەباشیو بنمایی (ف).
ببویتایەو بکەی. کەری(هە)= ئەکەی.
بێسارانی ئەڵێ:
ئەکـەر کـوناهێ ومنەم (کـەری)بار
یەسـەر یەشـەمـشـێـریە تەناف یەدار[١٠٤]
ز دوو شـەم باری ئەرباری نەکـیـری
(کـەری) سـەرباری بارمم تاکـەی و چەند
(با.ژ٤٤ ل۱۱۱).

بنازم دەست و بازووی تە جـەلاد

ئەگەر قەتلەم (کەری) وەڵاّ ئەوابە

(با.ژ٢١٥ ل١٤١).

● کرە = کەرە: ئەکا، بکە.

صەیدی ئەڵێ:

شـەماڵ وێت (کەرە) بە زوانوو من

واچە بەشیرین سۆی چەمانو من«١٠٥»

ئەگەر چەشمەم بەماهی نەو (کەرە) مەیل

نەظەر بەر طاقی ئەبرورویی تەدارە

(با.ژ٢٢٣ ل١٤٥).

طەبیبەم کەر بوینە بەر مووی زار

(کەرە) دەرمـوونی دەردەمرا بە ناچار

(با.ژ٥٦ ل١١٣).

● کریم = کەریم: کنیم(ف). بکەین.

غولاّم شاخان ئەڵێ:

وە بەیان بەیان مەقصەد (کەریم) طەی

وەرنە ئەی دلی طیفل ئاساو خود رەی«١٠٦»

بورە سووتە دلان کوردی هەم ئاییم

سوخەن واهەم (کەریم) غەم وا نمائیم

(با.ژ١٦٣ ل١٣٢).

● کرن = کەرەن: کنند(ف). ئەکەن.

کەرەن (هە) = کردوویەتی.

بەدەردەش خوو (کەرەن) سالان و ماهان

بەدەردی خویشتەن دەرمان نەدانەند

(با.ژ٢٢ ل١٠٧).

● کرو = کەروو: کنند(ف). ئەکەن.

کەرو (هە): ئەکەم.

هەروەها (کەرۆ) بەشێوەی هەورامی واتا (ئەکا)و (کەروو) واتا ئەکەم.

مەولەوی ئەڵێ:

چون ڕەنگ (کەرۆ) زام تازە زامانم
ئاو مەرۆ ئەو دەم کۆنە زامانم[107]

ڕەنجووری ئەڵێ:

باپێت عەرض (کەروو) نامی نامداران
کۆکای کەنجی فەرد تەوار ئەطواران[108]

بەلابی دل خودایا دل بەلابی
کونەو چەشمان (کەروو) دل موبتەلابی

(با.ژ ۸۳ ل ۱۰۰).

● کرون = کەروون: ئەکەن. کەرۆش (هە) = ئەیکا.

بەلایە دل بەلایە دل بەلایە
کونەو چەشمون (کەروون) دل موبتەلایە

(با.پ ل۱۰۰ هرن)

● کشیمون = کوشیموون: کشی مارا(ف).

ئەمان کوژی. کوشیما(هە) = ئەمان کوژی.

(کوشیمان) کەر بەزاری ئەز کی تەرسی
بروونی کەر بەخواری ئەز کی تەرسی

(با.ژ ۳٤٥ ل۱٦٨).

لەباتی (کوشیمان) لە: پ ل۱٦٨ هرن (کوشیموون)ە.

● کم = کەم: کەمرا(ف). کەمن، (لەحاڵەتی مەفعوولیدا)

● کنده = کوندە: پای بند اسیرانو گریز پایان(ف).

پێوەندی دیلەکانو هەڵاتووەکان. کۆت.

هەر ئان کەس عاشقەست ئەز جون نەتەرسەد
عاشق ئەز (کوندە)و زیندون نەتەرسەد

(با.ژ ۲۳ ل۱۰۷).

● کنشت = کنیشت: اتشکده، معبد یهودیان(ف).

پەرستگای زەردەشتیان، پەرستگای جوولەکەکان.

تاکەی بۆ مزگەوت یا بۆ (کنیشت) چوون
تاکەی بۆ بەهەشت لەدۆزەخ دەرچوون[109]

(کنیـشت)و کـەعـبـەوو بوتخـانەوو دەیر

سـەرابی خـالی ئەز دلبـەر نەدانەند

(با.ژ۲٦ ل۱۰۸).

● **کە:** بکە، کە. پیرەمێرد ئەڵێ:

خـۆت خـوێندەواریت کـورپشت فـێـر(کـە)

نانی کـەم بخـۆ، برسیێک تێـر(کـە)«۱۱۰»

بەمـو واجـەن کـە تەرکی یاری خـود(کـە)

کـەسـیس یارەم کـە تەرکـەش واتەنی نە

(با.ژ۲٥٤ ل۱٤۹).

● **کیا:** مخفف کیان(ف). واتە چ کەسانێ.

کیا: پێک هاتووە لە: کی + ا

کی: واتە، کی

ا: ئامرازی کۆیەو کورتکراوەی (ان) لەوشەی (واکیاشەم) باسی دێت.

بەئێن بی ئاشنایی بەر(کـیـا) شـەم

بەئێن بی خـانمان بەر(کـیـا) شـەم

هەمـە کـەر مـو بروونەن وانە ئایەم

تە ئەز دەرکـەر برووني وا(کـیـا)شـەم

(با.ژ۱۳۰ ل۱۲٦).

● **کیان:** کەها (جمع). (ف). چەکەسانێ.

تەیادی مـو دەرئێن مـوندەت نەکـونی

نەئوونەم وا (کـیـان) بی سـەروکـارەت

(با.ژ۱۲ ل۱۰٥).

● **کسیس:** کەسیس: کسیست(ف). کەسێکە.

بەمـو واجـەن کـەتەرکی یاری خـودکـە.

(کـەسـیس) یارەم کـە تەرکـەش واتەنی‌نە

(با.ژ۲٥٤ ل۱٤۹).

● **کذارە:** گوذارە: گذارد (ف). لێرەدا واتا، واز نەهێنێ.

فـەلەک ئەز کـینەوەرزی کـەی (کـوذارە)

دەرە خـوون ئەز دلی غـەمـدیدەیی مـو

(با.ژ۲۰۲ ل۱۳۹).

● گردە: گەردە: گردد(ف). ببێ.

بسازەم خەنجەری نیشەش ز فوولاد

زەنەم بەربیدە تا دل (گەرد) ئازاد

(با.ژ٢٠ ل١٠٦).

● گشایە = گوشایە: گشاید(ف). بکاتەوە.

وشەیەکی هاوبەشە لەنێوان کوردیو فارسیدا، ئەگەر فارسییەکەی بەرێنووسی کوردی بنووسرێ بەم جۆرەیە: (گوشایەد)، و پیتی (د) بەکار نەهێنان لەزۆر وشەدا تایبەتییە بەزمانی کوردیو ئەمە شتێکی ئاساییە.

بێنە هەرکەس بەشادی لەب (گوشایە)

لەبەش ئەزخوونی دل هەرگیز مەشوویا

(با.ژ٢ ل١٠٣).

● گلخن: گولخەن: آتشگاه حمام(ف). توونی گەرماو، شوێنی ئاگر، یا شوێنی گەرم کردنی حەمام.

حەمدی ئەڵێ:

مەنظەرەی گوڵزارە وەک من (گوڵخەن)یش بێ مەسکەنی

ئەو گوڵە عەکسی لەچاوی هەر کەسێکا نێژرا«١١١»

ج دەرگوڵشەن چ دەر(گولخەن) چ صەحرا

چو دیدە واکەرەم جوز تە نەوینەم

(با.ژ١٥٧ ل١٣١).

چو(گولخەن) تارو تاریکە بە چەشمەم

گولستان بی نە زیندان خوشتەرەم بی

(با.ژ٢٠٩ ل١٦٠).

● گیز: گیج(ف). گێژ.

گێژ: گیانداری وری کەم هۆش (خاڵ).

پیرەمێرد ئەڵێ:

بەهار بۆیە بیاو لەبەر خەو (گێژ)ە

چونکە شەو کورتەو ڕۆژگار درێژە«١١٢»

● گیج: پریشان، پراکندە خاطر(ف).

پەرێشان، سەرلێ شێواو، گێژ.

گیج: حۆل، وڕ (مەردۆخ).
گێج: گێژی، وڕ (خاڵ).
صەیدی ئەڵێ:

سـەودای عـەشـقی یار هانە کـەللەمدا
وسـتـانـاش نە (کـیج) دەریای مـاتەم دا[113]

کـیج و ویجـەم کـەکـافـر کـیج مـیـراد
چونان (کـیج)ەم کـە کـافـر هەم مـەویناد

(با.ژ٣٦ ل١١٠).

هەر کـە ڕازی دلەش واجـە بەمـەردوم
یا ئـەز دیوانـەکـی بوو یـاز (کـیـج)ی

(با.ژ٢٣٠ ل١٦٥).

● کیج و ویج: دنگ و منگ و پریشان خاطر(ف).
گێژو وێژو سەرلێ شێواو.

دلەم ئەز عـیشـقی خـووبان (کـیج و ویج)ە
مـوژە بەرهەم زەنەم خـوونابە ریجـە

(با.ژ٢٢٤ ل١٤٣).

زەنەم ئەز بەهری یـاری (کـیجو ویـج)ی
شـەوانەم ئاوە ئەز چەشـمـان بریجی

(با.ژ٢٣٠ ل١٦٥).

● لاوە: لابە(ف).
ناتەوانیو نیـازو زاریو داخـوازیو دڵنەوایی. لەوە ئەچێ وشـەی (لاواندنەوە)، لەگەڵ وشەی (لاوە)دا یەک ڕیشەبن.
لاوە: دڵنەوایی (خاڵ) و (مەردۆخ).

سـەحـەرکـاهان کـە ئەشکەم (لاوە) کـیـرە
ز ئاهـەم هەفت چەرخ ئـالاوە کـیـرە

(با.ژ٢٤٠ ل١٤٦).

سـەحـەرکـاهان کـە ئەشکەم (لاوە) کـیـری
بەکـیـتی سـەربەسـەر سـەیلاوە کـیـری

(با.ژ٢٤٤ ل١٦٨).

● لنگر = لەنگەر: جاْیگاه و خانقاه (ف).
شوێنو خانەقا.
دیسان (لەنگەر) بەو ئامێرە چنگدارە ئەوترێ کە لەئاسن دروست کراوەو زنجیر یا گوریسی پێوەیەو ئەبەسترێ بەکەشتی‌یەوەو ئەیگیریننە شوێنێ بۆ ڕاگرتنی کەشتی هەروەها بەڕاوەستانو ڕاگرتنیش ئەوترێ.
حەمدی ئەڵێ:

بێ تەئەمـول زەحـمـەتە دۆزینەوەی ڕێگەی نەجـات
ئاخووا ئەم میصرەعەی نووسی لەگێژی (لەنگەر)ی«۱۱٤»
مـو ئان ڕیندم کـە نامـەم بی قـەلەندەر
نەخـان دیرم نەمـان دیرم نە (لەنگەر)

(با ژ٤٨ ل١١٢).

● لو = لەو: لێو.
لەو: لێو (خاڵ).
لەواشە: دارێکی دووفاقە ئەکرێتە لچی کەرو ئێسترەوە لەکاتی ناڵ کردنیا، سەرەکەی توند شەتەک ئەدرێ. (خاڵ)
ئەگەر وشەی (لەواشە)شی‌بکەینەوە، بەم جۆرەیە:
لەو + اشە
لەو: لێو، لچ
اشە: پاشگرە، چۆتە سەر (لەو) کەناوەو ناوێکی تری دروست کردووە.
● لوان = لەوان: لێوان، لێوەکان.

ئەوایی کـەز (لەوان)ی ئان کـول ئایو
بە مـو خـوشـتـەر ز صـەوتی بولبـول ئایو

(با ژ١٩ ل٩٢٠).

● لوط = لووط: ڕووت.
هەندێ جار تیپی (ل) و (ر) لەزمانی کوردی‌دا جێگای یەکتری ئەگرن. وەک:
لووت: لات، ڕووت، قووت (مەردۆخ).
هەروەها پیتی (ط) لەزمانی کوردی‌دا نی‌یەو لەژێر کارتێکردنی زمانی عەرەبی‌دا نووسراوەو بەڵام هەر بە (ت) ئەخوێنرێتەوە.

نەزوونەم [نەنوونەم] (لووط)و عـوریانەم کی کـەردە

خـــودم جـــەلاّلو بیـــجـــانەم کی کـــەردە

(با.ژ۲۲٦ ل١٤٤).

● لوك: شتر کمموی اب کش(ف).

حوشتری کەم مووی ناوکێش.

لۆک: حوشتری ڕەسەن (ز) حوشتری نێر. (خاڵ).

لۆک: من الابل النجیب ومن الانسان الشجیع (الهدیه الحمیدیه)

غـــەمی عـــالەم هەمـــە کـــەردی بەبارەم

مەگـەر مـو (لوك) مـەسـتی سـەر قـەطارەم

(با.ژ۱۰۹ ل۱۲۲).

● مان: خانەو اسباب منزل و...(ف)

خانوو شتو مەکی ناوماڵ.

مان: ناوماڵ (ئەسپاو ماڵ). (مەردۆخ).

شێخ یوسف ئەڵێ:

خـانەیی وێرانە ئەم وەك خـانو(مـان)ی عـەنکەبووت

رزقی ڕۆژم تاشـەوی وڵڵاهی قـووتی لایەمـووت»[١١٥]

مـــو ئان ڕەندم کـــە نامـــەم بی قـــەلەندەر

نەخـــان دیرمم نە(مـــان) دیرمم نە لەنگەر

(با.ژ٤٨ ل١١٢).

● مارون = ماروون: ماران(ف). ماران، مارەکان.

هەمـــە (مـــاروون)و مـــووران لانە دارەند

مـــــــــەنی دیـوانـەرا ویـرانـەیـی نـە

(با.ژ۲٥۱ ل١٤٨).

● مبتلایه = موبتەلایە: مبتلایست(ف).

موبتەلایە، گیرۆدەیە.

هەرچەندە وشەکە عەرەبی‌یە بەڵام چۆتە قاڵبێکی کوردی‌یەوە.

(دڵزار)کردوویە بەسۆرانی:

بـەلایـە دڵ خـــــــــــــودایـا دڵ بـەلایـە

کـەچاو تـاوان ئەکـا دڵ (مـوبتـەلایە)»[١١٦]

بــــەلايـــــە دل بـــەلايــــە دل بـــەلايـــە

گونەم چەشـمـوون كـەروون دل (مـوبتـەلايە)

(با.پ ل١٥٥ هرن)

● مبو = مەبوو: مبادا، نباشد(ف).

نەبادا، نەبێ. مەبۆ(هە).

بەعــالـەم كــەس مــەبادا چون مـــەن ئائين

مــو ئائين كــەس (مــەبوو) دەر دينو ئائين

(با.ژ٨٩ ل١٣٧).

● مغ = موغ: اتش پرست و...(ف)

ئاگر پەرستو...

شـاعيرە كۆنەكانمان ئەم زاراوەيان زۆر بەكارهێناوە، وەلێرەدا مـەلای جزيری ئەڵێ:

(موغ) بەچەيێن مەی فرۆش هەرسەحەرێ تێن سەما

بانە خوران نووشی نووش، مانە ل دوورێ جـەمـا«١١٧»

دەرئێن ديرەم چونان مـەهموووم و مـەغمـووم

تو پەنداری چو(مـــوغ) دەرئـاترەســـتـــەم

(با.بەيتی١ ل١٧٤)

● مكره = مەكەرە: مكن(ف). مەكە.

مەكەرە(هە) = مەكە، لێی بگەڕێ.

ميرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

ئاســـمـــان وەســـەن نوكـــتــــە پەردازی

هـەن(مـــــــەكــــــــەرە) زوان درازی«١١٨»

مـوسـەلسـەل گيسووان پوڕتاب (مـەكـەرە)

خـومـارين نەرگسـان پوڕخـواب (مـەكـەرە)

هەمی خـواهی كـە مـيـهـر ئەزمـو بپوڕی

بەرينە رووزگــار ئيـشــتــاب (مــەكــەرە)

(با.ژ٢٤٢ ل١٤٧).

● مكه = مەكە: مكن(ف). مەكە.

مەكەرە، مەكە (هە)

ناری نەڵێ:

چاوەکەم دیسان نیشانەی تیری موژگانەم(مەکە)

حەیفە بی سووچو قەباحەت تیرە بارانەم(مەکە)[١١٩]

هەمە ئەز باغو بوستان یاد (مەکە)

دل ئەز زیندانی غەم ئازاد (مەکە)

مەکانی دیگەرو مولکی دیگەر [دگەر] جووی

وەطەن دەرئین خەراب ئاباد (مەکە)

(با.ز٢٤٩ ل١٤٨).

● **مل = مول:** شراب(ف). شەراب.

حەرامەم بی ئەگەر بی تە نشینەم

کەشەم دەریای گولبون ساغەری (مول)

(با.ز٨٦ ل١١٩).

● **منو = مەنو:** من(ف). من.

(مەنو) واجەن کەیارەت خوابی نازە

چونو خوابە کەبیداری نەدارە

(با.ز٣٤ ل١٠٩).

● **منە:** منە.

هەمە گویەند طاهر کەس نەدارە

خودا یاری (منە) چ حاجەتی کەس

(با.ز٦٧ ل١١٥).

● **مو:** من(ف). من.

شەبی تاریك و سەنگستان و (مو) مەست

قەدەح ئەز دەستی (مو) ئوفتادو نەشکەست

(با.ز٦ ل١٠٤).

(مو) کە یارەم سەری یاری نەدارەد

(مو) کە دەردەم سەبوك باری نەدارەد

(با.ز٣٤ ل١٠٩).

● **موش و مش:** من اورا، مرااورا(ف).

من ئەوم، مەگەر ئەوم.

هەر ئان کە حالی (موش) باوەر نەمی بوو

مو ئائین بی، مو ئائین بی، مو ئائین

(با.ژ۱۸۹ ل۱۲۷).

پ ل ۱۲۷ ن خ ف، لەنیو بەیتی یەکەمدا وشەی (مش) لەباتی (موش) هاتووە.

● موورون: موران(ف). میرووان، میروولەکان.

هەمە مارونو (موران) لانە دیرەن

مەنی دیوانەرا ویرانەیی نە

(با.ژ۲۵۱ ل۱٤۸).

لەباتی وشەی (موران) لە: پ ل۱٤۸ن و چاپی چوارەم وشەی (موورون)ە.

● مهل = مەهیل: نگذارد(ف). ناهێڵێ، مەهێڵە.

بورە یەك شەو مونەوومرکون ویثاقەم

(مەهیل) دەرمیحنەتو دەردو فیراقەم

(با.ژ۱۳٦ ل۱۲۷).

● میکرە = میکەرە: میکند(ف). ئەکا

دو پا دەر قیلەو جان دەر بیابان

تەنەم با مارو موران (میکەرە) جەنگ

(با.ژ۷۵ ل۱۱۷).

● میکرم = میکەرمە: میکنم(ف). ئەکەم

مونادی (میکەرمە) شەهرو بەشەهرو

وفایی کولعوزاران هەفتەیی بی

(با.ژ۲۷۷ ل۱٥۳)

● میمند = مەیمەند: موضعی است از مضافات غزنین(ف).

شوێنێکە لەبەشەکانی غەزنین.

وەرەم بەر سەر نەهی ئەلومەندو (مەیمەند)

نەمیوازەم خودا زانی تە زانی

(با.ژ۲٥۱ ل۱٦۹)

● ناسوتە = ناسووتە: نسوزانیدە، ناسوختە(ف)

نەسووتاو. نەسووجیاو(ه).

مـەرا دەردی (ناسـووتە) دەرمـان چ حـاصل

مـەرا مـەرگی نامـەوتە کـریان چ حـاصل

(با.ژ ٨٤ ل١١٨).

● ناموتە = امەوتە: نکشتە، نمیرانیدە(ف).

نەکوژراو، نەمرێنراو.

مـەرا دەردی ناسـووتە دەرمـان چ حـاصل

مـەرا مـەرگی (نامـەوتە) دەرمـان چ حـاصل

(با.ژ ٨٤ ل١١٨).

● نایە: نیاید، نگوید(ف).

نایە، نایەت، نالێت.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

شـاخـەکـەی قـەڵا کـونا کـونایە

یارم چاو ڕەشـە بەسـەراو(نایە)(١٢٠)

یەکی (نایە) فـولانی زیندەوا بی

هەمی کـویەند فـولانی بنی فـولان مـرد

(با.ژ ٣٠ ل١٠٨).

شـەوی (نایە) کـەز ئەشکەم دیدە تەڕنی

ڕووژی (نایە) کـەخـوونینەم جگەرنی

(با.ژ ٢٥٦ ل١٧٠).

● نبو = نەبوو: نباشد(ف). نابێ، نەبوو.

شیخ ضیائوددین ئەڵێ:

بەصـیـرەتیـان (نەبوو) تاحـەق بزانن

حـەق و باطیل جـوێکـەن یا بزانن(١٢١)

بەدل دەردی غـەمت باقی هەنووزەم

کـەسی واقـیف (نەبوو) ئەز دەردی سـووزەم

(نەبوو) یەك بولبـولی سـووتە بەکـولشـەن

بەسـووزی مـو (نەبوو) کـافـر بەڕووزەم

(با.ژ ١٢٦ ل١٢٥).

● نبوه = نەبووە: نبود(ف) نەبوو، نەبووە.

مەلا وەسمان ئەڵێ:

تا لوئالی ئاوی صافی دیدمان (نەبووە) بەخوون

ڕەنگ زەردیمان بەیاقووتی بکێڕ سورخ ڕوو[122]

● نبی = نەبی: نبود، نباشد، نباشی(ف).

نەبوو، نەبێ، نەبی.

فەقێ قادر ئەڵێ:

چون ئاشکار (نەبی) جە بەین عمووم

هەم جە دەرگای تۆ من نەبیم موغمووم[123]

کەرەم دەسڕەس (نەبی) ئایەم تە وینەم

بشەم ئانان بوینەم کە تەوینەند

(با.ژ٢٤ ل١٠٧).

ز دەستی مو کەشیدەن باز دامان

ز کردارەت (نەبی) یەك جو بەشیمان

(با.ژ١٨١ ل١٣٥).

● نذانی = نەذانی: ندانی(ف). نەزانی، مەزانی(هە) = نازانی.

تو کەسوودو زیانی خود (نەذانی)

بەیاران کەی ڕەسی هەیهات هەیهات

(با.ژ٤ ل١٠٢).

● نذانن = نەذانەن: نەزانن.

(بوەدئین) ڕەسمی عیشق و عیشقبازی

کە کوستاخانە ئایەندو تە وینەند

(با.ژ٢٥ ل١٠٧).

پ ل١٠٧ ن خ ف: (نەذانەن) هاتووە لەجیاتی (بوەدئین)

● نذونم = نەذوونەم: نازانم.

دل و دلبەر بەهەم ئامیتە وینەم

(نەذوونەم) دل کیو دلبەر کودام ئەست

(با.ژ٥ ل١٠٢).

نەزوونەم [نەذوونەم] قەصدی جان کەردەن بەناحەق

بەجوز بەر سەر زەدەن چارە نەدارەم

(با.ژ١١١ ل١٢٢).

● نذونی = نەنوونی: ندانی(ف). نەزانی.

● نرویو = نەڕووویو: نروید(ف). ناڕوێ. مەڕویو(هە).

بەکیشتی خاطیرەم جوزغەم (نەڕوویو)

بەباغەم جوز کولی مانەم (نەڕوویو)

بەصەحرایی دلی بیحاصلی مو

کباهی نائومیدی هەم (نەڕوویو)

(با.ژ۲۱۳ ل۱٤۱).

● نزانی = نەزانی: ندانی(ف). نەزانی.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

ڕەشم پۆشیوە، ڕەشتر لەبانی

تازێ باری تۆم ناشێ (نەزانی)[124]

توکە سووەو زیانی خود (نەزانی)

بەیاران کەی ڕەسی هەیهات هەیهات

(با.ژە ل۱۰۲).

پ ل۱۰۲ لەباتی (نەذانی)، لەهەڵبژاردەکانی فروغی: نەدانی، نوسخەی وەحید (نەزانی).

● نسوته = نەسووته: نەسووتێ.

تە کە هەرکیز (نەسووتە) جانەت ئەز غەیر

کوجا ئەز سووتە جانانەت خەبەر بی

(با.پ ل۱٥۸، ن.وش۰۲٤۰: زبویت: ش۲۲٤)

تە کە ئەز غەم دلەت هەرکیز (نەسووتە)

کوجا ئەز سووتە دلها باخەبەر بی

(با.ژ۲۰۰ ل۱٥۸).

● نسوجه = نەسووجە: نسوزد(ف). نەسووتێ.

دلەت ئەی سەنگ دل بەرما (نەسووجە)

عەجەب نەبوەد ئەکەر خارا (نەسووجە)

بسووجەم تا بسووجوونەم دلەترا

دەر ئاتەش چووبی تەڕ تەنها (نەسووجە)

(با.ژ۲۲۳ ل۱٤۲).

● نش = نەش: نەاورا(ف). ئەونا (لەحالّەتی مەفعوولیدا).

نلی دارمم کــە بیــهــبــوودەش نەمــیــبــو

نەصیــحــەت مــیکەرمم ســوودەش نەمــیــبــو

بەبادەش مــیــدمهەم (نەش) مــیــبــەرد باد

دمر ئاتەش مــینەهـم دوودەش نەمــیــبــو

(با ژ١٩٥ ل١٢٨).

● نشمرته = نەشمورته: نشمرده(ف). نەژمێراو.

هەزاران داغی ویش ئەز ویشـــەم ئەشـــمــور

هەنی (نەشـــمـــورته) ئەز نەشـــمـــورته ویشــه

(با ژ٢٤٧ ل١٤٨).

● نشیناد: نشیند(ف). بنیشێ، بکەوێ.

دوچەشـــمـــەم دمردی چەشـــمـــوونی تو چیناد

نەوا دمردی بە چەشـــمـــوونەت (نشـــیناد)

(با ژ٢١ ل١٠٦).

● نشین = نشینەن: نشینند(ف). دانەنیشن.

خـــوشـــا ئانان نه ســـر دارمند نه ســـامـــان

(نشـــینەن) هەردو پا پیـــچـــەن به دامـــان

(با ژ١٧٥ ل١٢٤).

● نشیيا = نەشی يا: نمیشود(ف). نابێ، ناشێ.

نەشیا(هه) = نابێ.

● نمازن = نمازەن: نمازند(ف)، نوێژن.

ئەمە بەتەنها نایەت، کە بابا ئەڵێ (دەرنمازەن) واتە (خەریکی نوێژن)

نماز: نوێژ (خاڵ). هەورامانی تەخت بەنوێژ ئەڵێن (نماز).

خـــــوشـــــا ئانان کـــــەدایم دەر (نمازەند)

بەهەشـــــتی جـــــاویدان بازار شـــــان بی

(با ژ٢١٦ ل١٦٢)

پ ل١٦٢هرن، (نمازەن) بەکارهاتووە لەباتی (نمازمند)

● نموین = نموویەن: نمایند(ف). بکەن.

ئەگــەر دەردی دلەم قــیــســمــەت (نمایەند)

دلـی بـی دەرد دەر عـــــالەم نـەمـــــوونـە

(با.ژ٢٥٥ ل١٤٩).

پ ل١٤٩ هرن،: نیو بەیتی یەکەم بەم جۆرەیە:

ئەگەر دەردی دلەم قیسمەت (نموویەن).

● نمیبو = نەمیبو: نمی باشد(ف). نابێ. نەمەبۆ(هە)، نابێ.

دلی دیرەم دەمی خـــوڕەم (نەمـــیـــبـــو)

غـەمـی دیرەم کــە هەرگـیـز کـەم (نـەمـیـبـو)

ئەگـــەر باوەڕ نەداری ســـووی مـــەن ئای

بوین دەردی کـــە دەرمـــانەش (نەمـــیـــبـــو)

(با.ژ١٩٧ ل١٣٨).

● نوا = نەوا: مبادا(ف). نەوا، نەوەک، نەبادا

نەوا (هە).

نەوا: مەبادا (مەردۆخ).

مەلا پەرێشان ئەڵێ:

ژ عـــەینی مـــەســـتی بەڵکم یاریم کـــەی

(نەوا) بلـەغـــــزم نیکەهداریم کــــەی[١٢٥]

دوچەشـمـەم دەردی چەشـمـوونـی تو چیناد

(نەوا) دەردی بەچەشـــمـــوونەت نشـــیناد

(با.ژ٢١ ل١٠٦).

● نوم = نووم: نام(ف). ناو.

ئەگـــەر دل دلبـــەرە دلبـــەر کـــوومـــە

ئـەگـــــــەر دلبــــــەر دلە دلرا چ (نـووم)ە

(با.ژ١ ل٩٩)

ئەگـــەر دل دلبـــەرو دلبـــەر کـــوومـــە

وەکـــــــەر دلـبــــــەر دلودلرا چ (نـووم)ە

(با.ژ٥ ل١٠٠).

● نوی = نەوی: نەبی، نەوی.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

یاری من یار (نەوی) نەوشـــیـــروانی بی
ئەسلش یەکــزادەی حــەمــەخـــانی بی[١٣٦]

کــــەرەم دەســــرەس (نەبی) ئایەم تەوینەم
بشــــەم ئانان بوینەم کــــە تە وینەند

(با.ژ٢٤ ل١٠٧).

لەباتی (نەبی) لە: پ ل١٠٧ ن خ ف، (نەوی)یە.

● نوینا = نەوینا: نبیند(ف). نەبینێ. نەوینۆ(هە) = نەبینێ

دوچەشمەم دەردی (چەشمەوونی تو چیناد)
نەوا دەردی بەچەشـــمــــوونەت نشـــیناد

(با.ژ٢١ ل١٠٦).

پ ل١٠٦ ن خ ف، لەنیـوبەیتی یەکـەمدا (چەشـمــانەت نەوینا)یە، نیـو بەیتی دووەمیش بەم جۆرە هاتووە:

مەباد ئان رو کە چەشمی تە(نەوینا)

● نە: نیست(ف)، نی‌یە. نیا(هە).

بەعـــالەم هەمـــچـــو مـــو پەروانەیی(نە)
جـیـهـــانرا هەمـــچـو مــو دیوانەیی(نە)

هەمـــــە مــــاران و مــــووران لانە دیرەن
مـــــــــەنی دیـوانـەرا ویـرانـەیـی (نـە)

(با.پ ل١٤٨).

● نوینم = نەوینەم: نەبینم، نەوینم.

وینایی = بینایی (مەردۆخ).

مــوکـــە ئەز نانەشـــەت کــەرمی (نەوینەم)
چرا ئەز دوودی مــیــحنەت کــوور باشــەم

(با.ژ١٢٩ ل١٢٥).

بەدنیــــا مــــــو (نەوینەم) کـــــام بی‌تە
بەدەس هەرکـــیـــز نەکـــیـــرەم جـــام بی‌تە

(با.ژ٢١٩ ل١٤٢).

● نوینە = نەوینە: نابینێ.

صەیدی لەم بەیتەی خوارەوەدا وشەی (نەوینی) بەواتای (نابینی) بەکارهێناوە:

*خـجـلـیـای بەدمرد چەرخی پورسـتـەم
هەرکـیـز ڕۆی شـادی (نەوینی) وەچەم[١٢٧]
(نەوینە) خـورەمی هەرکـیـز دلی مـو
مـەکـەر ئان دمم کـە ڕوخـساری تو وینەم
(با.ژ١٥٨ ل١٣١).

● نوین = نەوینەن: نەبینن. نەوینا (هە).
ئەگـەر چەشـمـون (نەوینەن) رووی زیبـا
چ زوونو دل کـەخـووبان دەر کـوچایە
(با.پ ل١٥٥ هرن).

● نهلە = نیهیلی: نمیگذارد، نگذارد(ف). نەهێڵێ، ناهێڵێ.
غـەمـەم (نیـهـیلی) کـە مـو تەنهـا نشـینەم
مـەریزا، بارەکـەڵلا، مـەرحـەبا غـەم
(با.ژ١٠٢ ل١٢١).

● نهلە = نەهلی: تشنەو بمعنی سیراب هم امده. از اضداداست(ف)
تینو، دیسان بەواتای تێرئاویش دێت. لەو وشانەیە کە دوو واتای پێچەوانەی یەکتری هەیە.
خـوونابە بـار دیرەم ئـەرغـەوان وار
درەخـتی (نەهلی) بارەش خـوونی دل بی
(با.ژ٢٠٧ ل١٦٠).

● نیا: نایە، نایەت.
(نیـا) مـوطلەق بەکـارەم ئـێن دلی مـو
بەجـوز خـوونابەئەش نەحـاصـیلی مـو
(با.ژ٢٠٥ ل١٣٩).

● وا: وا، بەم جۆرە، بەم شێوە، وەها، ئاوا، ئاواهی.
وا: وەها (مەردۆخ).
بێکەس ئەڵێ:
شـەرابێکی (وا) بەتەنهـا جـامێ
تەکـامـول بکا خـامێ، نەفـامێ[١٢٨]

(وا) بیــدم پیـــرو بورنائیم نەمـــونده

بەتەن تووشو تەوانائیم نەمـــــــونده

(با ژ٢٥٥ ل١٤٤).

● <u>وابم</u>: وابم.

پیرمێرد ئەڵێ:

بەڵام کـــــە (وابم) لێـــــرە هەڵناکـــــەم

زەحمەت بۆ غەیبەت ڕەفیق پەیداکەم«١٢٩»

دوسێ جـــامی خـــورەم باشـــادکـــامی

(وابم) مــەست و بەســەیری لالەیان شــەم

(با ژ١٣٥ ل١٢٧).

● وابو = وابوو: وابوو.

عەلی کمال باپیر ئەڵێ:

من و جـامی شـەراب و زاهیـدو ئەندیشـەیی کـەوثەر

بەدەستی کەس نی‌یە حوکمی قەڵەم (وابوو) لەتەقدیرا«١٣٠»

هەمی تەرسـەم کـە کـەشـتی غـەرق (وابوو)

دەریـــن دەریـــای بـــی پـــایـــان بمـــانـــەم

(با ژ١٤٦ ل١٢٩).

غـــەریبی‌و ئەســـیـــری ســـەهل (وابوو)

غـــەمی یار مـــوشکیلە تاچون شـــەوەدکـــار

(با ژ٥٠ ل١١٢).

● وابی: بشود، بازشود، شد(ف).

ببێ، بکرێتەوە یاگەش بێتەوە، بوو.

وشەی (وا) واتەکراوەو کورتکراوەی وشەی (واز)ە،

وەکو وەفایی ئەڵێ:

نەوبەهار نۆبەرەی شکۆفـــەو کـــوڵن

با غونچەی دوکمەکەی سینەکەی (واز)ن«١٣١»

کـــەهی واژەم کـــە کـــەی بی رووز (وابی)

کـــەهی واژەم کـــە هەرکـــیـــز وا نەبی رووز

(با ژ٦٤ ل١١٥).

بەســـووی باغ و بوســـتـــان لالە (وابی)

هەمـــە مــووها مــیــثــالی ژالە (وابی)

(با .ژ٢٨٥ ل١٥٥).

لەبەیتی دووەمدا ، کە ئەڵێ (لالە وابی) واتە گوڵاڵە کڕایەوە، یا دەمی کرایەوە، یا گەش بووەوە.

(وابی) و (وابوو)، واتە گش بوو

وا = کراوە، گەش

بی، بوو = بوو.

وشەی (وابوو)ە، واتە، کرایەوە، گەش بووەوە،

وەکو شێخ حسین قاضی ئەڵێ

[.... درەخت ســووربوون، کــانـیو حـەوض پڕ بوون،

غونچە دەمی «وابووە»، کانی وشك ژیبایەوە...][١٣٢]

وا: شتی کراوە، دەرگاکە [وا]یە. با [د] (خاڵ).

وا: کردنەوە، دەرگام واکرد (مەردۆخ).

•وشەی (وانەبوو) واتە نەکرایەوە، لەحاڵەتی نەفیدا .

نالی ئەڵێ:

تا نـەکــریا ئاسـمـــان و تەم وڵاتی دانەکــرت

گوڵ چەمەن ئارا نەبو، هەم لێوی غونچە (وانەبوو)[١٣٣]

● واتم: گفتم(ف) وتم. واتم(هە).

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

ها (واتم) وەتۆ گــــفتو گـــۆم تەمــــام

جــواویت چێــشــەن هامن گــۆشــەوام[١٣٤]

هەروەها ئەحمەد خانی کۆماسی ئەڵێ:

(واتم) ئەی دڵســـۆز قــەیسی لۆنگ لە گــۆڵ

مـــەبارەکت بۆ یانەی تەنیـــای چۆڵ[١٣٥]

دیدەم ئـالالەیی دەردا مــــەنی خــــار

(واتم) ئـالالە یـاکـــــەی چینەمـــــەت بـار

(با .ژ٥٤ ل١١٢).

● واتنی = واتەنی: گفتنی(ف). واتەنی. واتەنی (هە).

بەکس دەردی دلی مـو (واتەنی)نە
کە سەنگ ئەز ئاسمان ئەنداتەنی‌نە
بەمو واجەن کەتەرکی یاری خودکە
کەسیس یارەم کە تەرکەش (واتەنی)نە
(با.ز٢٥٤ ل١٤٩).

● واتە: باتو(ف). لەگەڵ تۆ، بەتۆ، بۆتۆ.
شەوان ئیستارەکان یەك یەك شومارەم
بووە نیمەشەبان کووش (واتە) دارەم
(با.ز١٠٤ ل١٢١)

ز شەرمی رووی تە مو دەرحیجابەم
نەدانەم عەرضی حالەم (واتە) کەردەن
(با.ز١٨٣ ل١٢٦).

● واج: گفتارو کلام و سخن، بی نهایت گرسنه(ف).
وتاروقسەو وتە، ئەوپەڕی برسێتی.
واچە(هە) = وتار، بڵێ.
● واجم = واجەم: گویم(ف). ئەڵێم، واچو(هە).
دلەم دەردین و نالین چ (واجەم)
ڕوخەم کەردین و خاکین چ (واجەم)
بگەردیدەم بەهەفتادو دو میللەت
بەصەد مەذهەب مو نادین چ (واجەم)
(با.ز٩٦ ل١٢٠).

● واجن = واجەن: بازگویند(ف). ئەڵێنەوە.
مەنو (واجەن) کەیارەت خوابی نازە
چو نو خوابە کەبیداری نەدارە
(با.ز٢٤ ل١٠٩).

سیەچالی کونەن نامەش نەهەن گوور
بەمو (واجەن) کە ئینەت خانمان بی
(با.ز٣١٤ ل١٦١).

● واجه: بڵێ، واچه(هه).
عەبدوڵڵا حەسەن ئەڵێ:

(واچه) لەیاران مــــــووچه بەشکەرم
لەپێـــخەمـــبەران گشت بێ خـــەبەرم[١٣٦]
هەرکــــە ڕازی دڵەش (واجــــه) بەمــــەردوم
یا ئەز دیوانەکی بوو یاز کــــــیــــــچی
(با.ژ.٢٣٠ ل١٦٥).

● واجی: واکو، بگو(ف). ئەڵێی، بڵێ.
واچی(هه): ئەڵێی.
میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

نــــە(واچــــی) وەدەم یــــه ریــــوایـــەتـــەن
(مــــاء طهــــورا) نەصص ئایـــەتەن[١٣٧]
تە کــەمــوشکێن دو کــیــســوو دەرقــەفــائی
بەمــــو(واجی) کــــه ســـەرکــــەردان چرائی
(با.ژ٢٦٦ ل١٥١).

● واژم = واژمە: گویم(ف). ئەڵێم، واتم(هه).
ناوچەی شارەزوور ئەڵێن: یەژم.

ئەمــــــیــــــدانەم کــــــه ڕازم واکی (واژم)
غــــەمی ســــووزو کــــودازم واکی (واژم)
چ (واژم) هەرکــــه نوونە بنگەرە فــــاش
دیگەر ڕازو نــیــــــــــــــازم واکی (واژم)
(با.ژ١٢٧ ل١٢٥).

● واژن = واژمن: گویند(ف). ئەڵێن.
ناوچەی شارەزوور ئەڵێن: یەژن.
بەیتێکی فۆلکلۆری:

(یەژن) لەم خــــواره کــــەنم وه جــــۆیه
ســـەڵتـــەی تاقـــەدار قـــابیل وەتۆیه[١٣٨]
هەمــــه (واژمن) بە مـــو بێ نام و نەنگی
کەسی کە عاشقە چش نام وچش نەنگ
(با.ژ٧٣ ل١١٦).

● واژه: گوید(ف). ئەڵێ.
ناوچەی شارەزوور: یەژی
واژە:واتە، واچە، گوفتار (مەردۆخ).
بەیتێکی فولکلۆری:

ئەوەندەم مـــاوە بمنێنە قــــفــــەس
ئەچاو تێــر ئەخـــوا ئەسڵ (یەژێ) بەس[۱۳۹]
ئەگــــەر دەردی دڵەم (واژە) بەکـــووهان
دیگەر دەر کــوهســـارون کـــول ئەڕوونی

(با ژ۲۷٦ ل۱٥۲).

● واژی : ئەڵێی. ناوچەی شارەزوور: یەژی
واژی = هەمی واژی.

هەمی (واژی) کــە جــانیمــو فــیـدایەت
چ (واژی) عــاشــقــانرا جــان ئەمــیــبــو

(با ژ١٦ ل٩٢٠).

● واژە: گوید(ف). بڵێ. واچە(هە).
ناوچەی شارەزوور: بێژێ.
حەمدی ئەڵێ:

چاوی لێ سوور بوو لەکەف لێوی کەپڕبوو دیجلە
مــەلەوان هارە لەوێدا قــســەیی کــەر (بێــژێ)[۱٤۰]
ئەگــــەر دەردی دڵەم (واژە) بەکـــووهان
دیگەر دەرکــووهســـارون کـــول ئەڕوونی

(با ژ۲۷٦ ل۱٥۲).

● واکرم = واکەرەم: ئەیکەمەوە.
وا: شتی کراوە. دەرگاکە [وا]یە. با[د] (خاڵ).
کەرەم: ئەکەم، کەرووش (هە).

چ دەرکــولشــەن چ دەرکــولخــەن چ صــەحــرا
چو دیدە (واکـــــەرەم) جـــوز تە ئەوینەم

(باژ۱٥۷ ل۱۳۱).

● واشم = واشەم: بازشوم، بروم(ف).
بڕۆمەوە، بڕۆم.
شی(هە) = ڕۆیشت.
بشـــەم (واشـــەم) کــە تا یاری کـــەرە دل
بەبەخـــتـــەم کـــریەوو زاری کـــەرە دل
(با.ژ٨٢ ل١١٨).
● واکرە = واکەرە: واکند(ف). لێی بکاتەوە، بکاتەوە، دابماڵێ.
ئەگــەر قــەصــابەم ئەز تەن (واکــەرە) پووست
جـودا هەرکیـز نەکـەردە جـوونەم ئەز دووست
(با.ژ٨ ل١٠٤).
● واکە = واکی: باکە(ف). لەگەڵ کێ.
نـەمـــیـــدانەم کــــە ڕازەم (واکی) واژەم
غـــەمی ســـووزو کـــودازەم (واکی) واژەم
(با.ژ١٢٧ ل١٢٥).
● واکیاشم = واکیاشەم: باچەکسانی باشم یا بروم(ف).
لەگەڵ چ کەسانێکا بم یا بڕۆم.
لێرەدا کە ئەڵێ: (کیا)، شی کردنەوەکەی بەم جۆرەیە:
کی + ا، کی: کێ، واتە چ کەسێ.
ا: لێرەدا بۆ کۆیە.
کە ئەڵێ: (وا کیا)، واتە لەگەڵ چ کەسانێک دا وەیا لەگەڵ چ کەسانێکا.
لەشـێـوەی هـەورامـیدا ئـەلف(ا)، بۆ (کـۆ) بەکـارنەهێـنرێ، لێـرەدا، (کـاردۆخی) لەوشەی (کاوا)و (وەرواوا)دا، ئەلفی (ا)ی بۆ کۆ بەکارهێناوە.
وشەی (کاوا)، واتە: شوێنە سەختەکانی شاخ.
وشەی (وەرواوا)، واتە: بەفراوەکان.
تەمـــاشـــا کـــەردمو، چەنوورو (کـــاوا)
هـەوای بـێ کـــەربو، هاژمو (وەرواوا) «١٤١»
لەوەیش ئەچێ کە (واکیا) بەواتای: لەگەڵ کێیا، لەگەڵ کێدا، هاتبێ‌و واتاکەیشی زۆر ئەگونجێ لەم بەیتەی باباتاهیردا، و ئەمڕۆیش لەزمانی کوردیدا زۆر ئاساییە.

ئیـلاهی (واکـیـا شـەم) (واکـیـا شـەم)

مـو کـە بی دەستو پایەم (واکـیـا شـەم)

(با ژ ۱۳۱ ل ۱۲٦).

● وانواجم = وانەواجەم: بازنگویم(ف). نالێمەوە، نالێم.

بەکـەس حـەرفی زجـەورەت (وانەواجـەم)

کـە حـەرفی جـەور بەنهـان ریتـە ئەولا

(با ژ ۲٤۸ ل ۱٦۹).

● وامو: بۆمن.

کـولی کـیـشـتـەم پەی ئەلوەند دامـان

ئەوەش ئەژ دیدە دادەم صـوبح و شـامـان

وەقـتی ئان بی کـەبوویەش (وامـو) ئایی

بەرەبادەش بەرەسـامـان بەسـامـان

(با ژ ۱۷٦ ل ۱۳٤).

● وانواژم = وانەواژەم: وانوازم(ف). دڵت ڕائەگرم، دڵت ئەدەمـەوە، میـهرەبانیو دڵ نەرمیت لەگەڵدا ئەکەم.

ئەگـەر ئایی بەجـانەت (وانەواژەم)

وەگـەر نائی زهیـجـرانەت کـودازەم

(با ژ ۱۲٥ ل ۱۲٥).

لەباتی (وانەوازەم) لە: پ ل۱۲٥ هرن و ن خ ف، لەنیوبەیتی یەکەمدا (وانەواژەم)ە

● وتم: گویم(ف). ئەڵێم.

بەڵام ئەمـڕۆ بەواتای ئیـسـتـاو داهاتوو نایەت، بەڵکو بەواتای ڕابوردووی سـادە دێت.

شێخ عومەر ضیائوددین ئەڵێ:

کەدیم قەوسی برۆی لەیلا (وتم) هاوار یەقین بوو لێم

وەکو مەجنوونی خێڵی حەی دەکەومە ناو سەرابی زوو[۱٤٢]

سـەرنج: ئەم وشـەیە تـەنهـا لەفـەرهەنگی وشـەو زاراوەکـانی باباتاهیـر، لاپەڕە(۱۸۳)ی (شـرح احـوال واثار باباطاهر، د.جـواد مـقـصـود)دا هـاتووە، بەڵام لەچوارینەکانیدا نییە.

● وریژم = وڕیژم: بریزم(ف). بڕێژم.

لەشێوەکانی زمانی کوردی‌دا زۆرجار پیتی (و) و(ب) جێگای یەکتری ئەگرن.
وڕیژەم = وڕێژم = بڕێژم. ڕێژنو(هە).

ئەگــەر دەســتــەم فــوتی خــوونەت (وڕیژەم)

بــویــنــەم تــا چ رەنــگــی ئــەی دل ئــەی دل

(با.ژ.٨٠ ل١١٨).

● وریژن = وڕیژەن: بریزند(ف) بڕێژن.

وای ئان رووژی کــە دەرگــوورەم کــەرەن تــەنگ

(وڕیژەن) بەرســەرەم خــاك و خــەس و ســەنگ

(با.ژ٧٦ ل١١٧).

● ورگ = وڕگ: خاربیابان (ف) دڕکی بیابان، دڕک.
وەڕەک: وەرەق، دڕک (مەردۆخ).

شــــــەوی تـارو بـیـــــابـان پوڕ (وڕگ)بـی

هەمــە صــەحــرا پوڕ ئەژ خــارو خــەســەك بی

(با.ژ٢٠٢ ل١٥٩).

● ورینە = وەرینە: براین است، قطع میکند(ف).
لەسەر ئەمەیە، ئەبڕێ.
● وریني = وەریني: براین هستی، قطع میکنی(ف).
لەسەر ئەمەی، ئەبڕی.

(وەرینی) تە کــە مــیــهــر ئەژ مــا (وەرینی)

بەرینە رووزکـــار ئیـــشــــتـــاو مــــەکـــە

(با.پ ل١٤٧ هرن).

● وسی هند = وەسی هەند: بسی هستند(ف).
زۆر هەن، گەلێ هەن.
وەسی = زۆر ، گەلێ.
هەند = ئەمرۆ لەکرمانجی خواروودا پیتی (د)ی کەوتووەو ئەوتری: هەن.
هەن: هەس (هەورامی)یە. (مەردۆخ).

(وەسی هەند)و وەسی شــــەندو وەسی یەند

هەمــان کووە و هەمــان هامــون هەمــان دەشت

(با.ژ.١٠ ل١٠٤).

● وسی شند = وەسی شەند: بسی باشند(ف).
زۆر هەن، گەلێ هەن.
وەسی هەندو (وەسی شـــەند)و وەسی یەند

هەمـان کـووه و هەمـان هامـون هەمـان دەشت
(با.ژ.١٠ ل١٠٤).

● وسی ینذ = وەسی یەند: بسی ایند(ف).
زۆرێن، گەلێ یێن، زۆریەن.
ئەمڕۆ لەباتی ئەوەی بوترێ (یەند)، ئەوترێ: (دێن، یێن، یەن).
وەسی هەندو وەسی شـــەندو (وەسی یەند)

هەمـان کووهـ و هەمـان هامون هەمـان دەشت
(با.ژ.١٠ ل١٠٤).

● وش = وەش: ماننذو شبیه(ف). وەک، وەکو.
بێخود ئەڵێ:
کە سینە چاکی غەزمیی خووبانی بۆ وەفام

کـاهێ کـەتانی پەرتەوی ڕوخـسـاری مـەه (وەش)م[١٤٣]
وەش: (ماوەش = ماه وەش). (مەردۆخ).
ماوەش، ماه وەش = وەک مانگ.
سـەمـەندەر (وەش) مـیـانی ئاتەشی عـیـشق

یەکی پەڕکـــەندە مـــورغی بی بەڕەســـتـــەم
(با.بەتی.١٠ ل١٧٢).

● وشم = وشوم: بشوم، بروم(ف). ببم، بڕۆم.
(بشـــوم) واشـــوم ئەژئێن عـــالەم بەدەرشـــەم

(بشـــوم) ئەژچێن و مـــاچێن نوورتەر شـــەم
(با.ژ.١٣٢ ل١٢٦).

لەباتی هەردوو (بشەم)لە: پ ل١٢٦ بڕون. (وشەم)ە.
● ووینم = ووینەم: بەبینم(ف). ببینم، وینەم(هە).
وینایی = بینایی، (خاڵ)و (مەردۆخ).
ئەگـەر دەسـتـەم ڕەسـەد خـوونەت بریجـەم

(بـوینـەم) تـا چ ڕەنـگـی ئـەی دل ئـەی دل
(با.ژ.٨ ل١١٨).

وشەی (بوینەم) لەنوسخەی، هرن، برون، لەنیو بەیتی دووەمدا، لە: پ ل١١٨ بەم جۆرەیە: (ووینەم).

● ویژە: ویچ است(ف). ئەمڕۆ لەکرمانجی خواروودا، لەگەڵ وشەی (گیژ)دا دێت، ئەڵێن: گێژو وێژە.

(دڵزار) ئەم بەیتەی بابای کردووە بەسۆرانی:

لەعەشقی جوانان دڵ گێژو (وێژە)

برژانگ کە لێلەدەم خوناوە ڕێژە[١٤٤]

● ویچ: سرگشتەو پریشان(ف). سەرگەردانو پەرێشان.

بەرتین نالین کە مورا جان و دل داد

شەمع و پەروانەرا بوڕ (ویچ) میداد

(با.ژ٣٦ ل١١٠).

● ویشە، ویشی: بیش است(ف). زۆرە، گەلێکە.

هەزارەت دل بەغارەت برتە (ویشە)

هەزارانەت جگەرخوون کرتە (ویشە)

هەزاران داغی ویش ئەزویشەم نشەمور

هەنی نەشەمورتە ئەز نشەمورتە (ویشە)

(با.ژ٢٤٧ ل١٤٨).

هەزارەت دل بەغارەت ورتە (ویشی)

هەزارانەت جگەرخون کەردە (ویشی)

هەزاران داغیو ریش ئەرسینەم نشەمورت

هەمی نەشەمورتە ئەز نشەمورتە (ویشی)

(با.ژ٢٤٧ ل١٦٩).

● وینم = وینەم: بینم(ف). ئەبینم.

بەشەهرو کووە و صەحرا هەرکە (وینەم)

زەبانی دل بەوەصلەت کەرم دارەد

(با.ژ٢٩ ل١١٠).

موژەکەردەم بەکەردی دیدەپوڕچین

کەتا (وینەم) جەمالەت دەرشەبی تار

(با.ژ٤٩ ل١١٢).

● ویند = وینەند: بیند(ف). نەبین، نەوین. وینا(هە).

خوشا ئانان کە هەر شامان تە (وینەند)

سوخەن واتەکەرمن واتە نشینەند

(با ژ۲٤ ل۱۰۷).

● هاروت = هارووت نام یکی از دوفرشتە ای کە نگونسار درچاه بابل بعذاب الهی گرفتاراست(ف).

ناوی یەکێکە لەو دوو فریشتەی کە بەسەر بەرەوخواری لەبیری بابل دا گیرۆدەی ئەشکەنجەی خوایە.

گەلێ لە شاعیرەکانمان وشەی (هارووت) یا (هارووت و مارووت) یان لەهۆنراوەکانیان دا بەکارهێناوە، کە دوو فریشتەن، وەکو باسی یەکەمیان کرا. لێرەدا (نالی)، ناوی هەردووکیانی لەم بەیتەدا هێناوە:

ڕەقیب و موددەعی فیتنەو عەلاقەی چاوی جادووتن

لەکۆشەی کۆشەوارەت نائیبی (هارووت)و (مارووت)ن[١٤٥]

ز جادوونی دەرئان چاهی زەنەخدان

دلی (هارووت)را ئاویتە دیری

(با ژ۲٤۰ ل۱٦٧).

● هیشتن: هێشتنەوە، هێشتن.

هێشتنەوە، هێشتن.

هەمی کیشتو هەمی کوفت ئەی دریغا

کەبایەد کیشتەن و(هیشتن) دەرئین دەشت

(با ژ۱٤ ل۱۰٥).

● همائی = هومائی: مرغ همای یا شبیە بەهمای(ف).

باڵندەی هومای یا، وەکو هومای، هوما

(هوما): باڵندەیەکی گەورەی گۆشت خۆری کێوییە کەپێشی ئەڵێن [پیرۆزە]. (خاڵ).

(هوما): ڕوخ ، پیشەخورە. (مەردۆخ).

مەردۆخ کە ئەڵێ: پێشەخۆرە، واتە: ئیسقان خۆر، مەبەستی باڵندەی هومایە، کە ئەڵێن گوایا هەر ئێسقان ئەخوات.

سالم ئەڵێ:

ئانوێنێ بێ بەسەرما کەر موصیبەتهایی چەرخ

تا لەسەر سەرمە لەسایەی زوڵفی تۆ باڵی (هوما)[١٤٦]

غەمی عیشقی تەکەی دەرهەر سەر ئایو

(هومائی) کەی بەهەر بووم و بەر ئایو

(با.ژ٢١١ ل١٤١).

● همایون: هومایون: مرغ همای، که استخوان میخوردو..(ف).

باڵندەی هومای کە ئێسقان ئەخوات و...

(هومایون)م سەری کووهەم وەطەن بی

سەیری عالەم کەرەم هەرجا چەمەن بی

(با.ژ٣١٩ ل٢١٩).

● هنی = هەنی: هنوز(ف). هێشتا.

هەنووکە: ئێستا (خاڵ).

هەنیی ئێستە (خاڵ).

هەنی: حالا، الحال. هەنی نەهاتیە = لم یات بعد. (مەهاباد).

هەنی: نیسە، نیتر (مەردۆخ).

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

باقی والسلام ساحیب ئیختیار

وەدەسی وێتەن، (هەنی) رۆزگار[١٤٧]

هەزاران داغیویش ئەز ویشەم ئشمور

(هەنی) نەشمورتە ئەز نەشمورتەویشە

(با.ژ٢٤٧ ل١٤٨).

(هەنی) لاتقنطوا خوانی عەزیزەم

مەکەر یا ویلتا ناخواندنی بی

(با.ژ٣٢٩ ل١٦٥).

● یە / ئەمە.

یە(هە) / ئەمە (خاڵ).

یە: ئەمە، یەمە، نیە (مەردۆخ).

بێسارانی ئەڵێ:

قـيـبلەم (يە) حـەيفـەن وێنەی تۆ شـابی

بکيـــرۆنە دڵ خـــەشـــمی کـــەدايی

ئەگـــەر کـــوناهێ وەنەم کـــەری بار

(يە) سـەر (يە) شـەمـشێـر (يە) تەناف (يە) دار(١٤٨)

(يە) دوو رووژی بەناکـــامی ســـەر ئاريم

باشـــە رووژی کـــە کـــول چينەم بەدامـــان

(با.ژ.١٨٠ ل١٣٥).

● يلدا = يەلدا(١٤٩): شب اخر پائيزو شب اول زمستان کەدرازترين شبهای سال است(ف).

شەوی کۆتايی پايزو شەوی سەرەتای زستانە، کە درێژترين شەوانی ساڵە.

يەلدا: شەوی زۆسان (مەردۆخ).

وەفايی ئەڵێ:

کـەمکريم بۆ جـەمـالی تۆ ديارە ئەشك و ئاهی من

لەخورشيدی دەداتن دەم ستارەی شامی (يەلدا)کەم(١٥٠)

شـــەوم ئەز شـــامی (يەلدا) تيـــرەتەر بی

مـــــوکـــــە دەردەم ز بـوو دەردا بەتەر بی

(با.ژ.٢٩٠ ل١٥٦).

(پـەراوێزەكـان)

١- شرح آحوال وآثار دوبیتیهای بابا طاهر عریان - چاپ دوم بەكوشش دكتر جواد مقصود
نشریه شماره (١١٣) انجمن اثار ملی كه درتیرماه (١٣٥٤) خورشیدی انتشار یافت. ص٢ - ص٥
٢- هەمان سەرچاوە ل ١١ -ل١٢
هەروەها بۆم ئەم بەیەك گەیشتنەی طوغرول بێگو بابا تاهیر، بڕوانە ڕۆشنبیری نوێ - ژمارە (١٠٨)سالی ١٩٨٥ ل١١٢، ل١١٣
٣- بەكتاشیە: كۆمەڵە صۆفییەكی توركییە، ئەدرێتە پاڵ (سید محمد ابن ابراهیم اتا) كە ناسراوە بە حاجی بەكتاش(؟ - ١٢٣٦)، كەوەلییەكی توركی بووەو لەموریدەكانی(ئەحمەدیە سەوی)یە، لەخورەسانەوە هاتووە بۆ ئەناضۆل(ق ١٣)، خانەقای (پیرناوی) دانا لەشاری(صولیجە قارا اویوك)تەریقەتەكەی تێكەڵێكە لەتەریقەتی: قەلەنذەری، یەسەوی،حەیدەری. كتێبێكیشی هەیە ناوی(مقالات)ە.
بەكتاشیەكان(یەسەوی)یان بەڕابەری خۆیان دائەنا.
الموسوعه العربیه المیسره -ا -س (١)
دارالنهضة لبنان ١٩٨٠ - باشراف محمد شفیق غربال ص٣٨٨
٤- شرح احوال وآثار دكتر جواد مقصود
ص ١٣، ١٤، ١٥
٥- هەمان سەرچاوە. ل١٦
ئەفیسی دانی بەوە داناوە كە (كوڕی فەرەیدوون = بابا تاهیر) كورد بووە، بەڵام نازانم بۆچی وەكو زۆربەی زۆری ئەوانەی كە لە بارەی بابا تاهیرەوە

لێکۆڵینەوەیان هەیە، ئەیوتووە بەشێوەی (لوڕ)دووبەیتی یا چوارینەکانی داناوە، کەیەکێکە لە شێوەکانی زمانی کوردی.
بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە: ڕۆشنبیری نوێ، ساڵی ١٩٨٥، ژمارە (١٠٨)، ل١٢٧، ١٢٨
٦- شرح احوالو اثار ص٩١٠ - ص٩١١
٧- تاريخ ادبيات ايران - تاليف دكتر رضا زاده شفق انتشارات امير كبير ١٣٤١ ص١٠٩
٨- شرح احوالو اثار دوبيتى هاى ص٥ - ص٦
٩- هەمان سەرچاوە ل٧ - ل٨.
١٠- هەمان سەرچاوە .....ل٨ - ل٩
١١- هەمان سەرچاوە ل٩١٠
سەرنج: ئەوە صوفی‌یانەی کە ناو بران(بابا) یان پێ ئەڵێنو لە ناوچەیەکدا ژیاون کە بەشێکە لەکوردستانی ئێرانو ئێستایش لەکوردستانی عیراقدا وشەی(بابا)ئەخرێتە سەر هەندێ ناو بەتایبەتی لەخێزانە ئاینێکاندا، وەکو بینیمان بابا شیء الله لە دێی(اسفند اباد)ـە وەبەشێکە لەخاکی کوردستانی ئێران، هەروەها بابا پەریشان لەخاکی(گەڕوس)و بابا رون لەخاکی (مەلایر)ـە.
١٢- هەمان سەرچاوە ل ٩، ١٠، ١١
١٣- لەکاتێکدا کەهەمان سەرچاوە ماوەیەکی زۆر بوو لەژێر چاپدا بوو ئەم کتێبانەی خوارەوە لە لایەن باباتاهیرەوە چاپ کرا:
١/ سوته دل سخن‌مى‌گويد - تاليف محمد مهر رئوفى. تهران، اذرماه (١٣٤٠).
٢/ سرودەهاى باباطاهر همدانى- پيراستەم. اورنگ. تهران شهريورماه(١٣٥٠).
٣/ ديوان بابا طاهر عريان- بەكوشش دكتر سيد اسد الله مصطفوى / تهران- شهريورماه (١٣٥٢).
• بڕوانە هەمان سەرچاوە. ل٩١٦»
١٤- گەنجینە- بەشێکە لەچوارینەکانی باباتاهیر هەمەدانی-دڵزار کردوویە بە سۆرانی- ١٩٦٠- چاپخانەی الوفاء.

ئەم کتێبە پێک هاتووە لە حەفتاو حەفت(٧٧) چوارینەی بابا بەهەمان شێوەی لوڕی خۆی‌و، دڵزار کوردوونی‌یە بەسۆرانی‌و لەژێر هەر چوارینەیەکدا سۆرانی یەکەیشی لەگەڵدا چاپ کراوە. هەروەها زۆر جار چوارینەکانی بابا تاهیر لەشێوەی لوڕی‌یەوە کراون بەکرمانجی خواروو لەڕۆژنامەو گۆڤارە کوردی‌یەکانی کوردستانی عیراقدا چاپ کراون.

١٥- ئەگەر لێکۆڵەرەوەیەکی زاناوشارەزا، ژمارەیەکی زۆری لە دیوانە دەستنووسە هەرە کۆنە باشەکەنی بابا تاهیری دەست بکەوتایە، لەگەڵ ئەو سەرچاوە کۆنانەی کە چوارینەکانی بابایان تێدایەو لەو بارەیەوە شتێکی بەکەڵکیان نووسیوە،ئەیتوانی بەشێوەیەکی باش دیوانەکەی چاپ بکاو، ڕزگاریشی بکات لە بەشێکی زۆر لەو وشە فارسی‌یانەی کە چوونەتە ناو چوارینەکانی‌یەوە.

١٦- بڕوانە هەمان سەرچاوە ل٩٨، ٩٩، ١٠٠

١٧- هەمان سەرچاوە. ل٩١٤.

١٨- تجليات عرفان در ادبيات فارسی.

دكتر لطفعلی صورتگر- تهران ١٣٤٥ ص.٩٠.

١٩- شرح احوال وآثار دوبيتی های بابا طاهر عريان- بكوشش دكتر جواد مقصود. ص٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٧.

٢٠- هەمان سەرچاوە ل٩١٤.

ژمارەو شوێنی دەستنووسەکانی پیشان نەداوە.

٢١- هەمان سەرچاوە. ل٩١٥

٢٢- ئەمە بەشێکی کەم بوو لەو دەستنووسانەی کە چوارینەو هۆنراوەکانی باباتاهیری تێدابوو، ئاخۆ چەندەها دەستنووسیش هەیە لە کتێبخانەکانی جیهانداو تائێستا ئێمە لێی بێ ئاگاین، خۆ ئەگەر ئەو دەستنووسانەی کەناوبران، دەستمان بیانگاتێ‌و لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکەین، ئاخۆ چەند لایەنی تاریکمان لەلایەن باباوە بۆ ڕوون ئەکاتەوەو چەند چوارینەو هۆنراوەی گوم بویمان دەست ئەکەوێ‌و چەندەدا وشەو زاراوەی شێوەی لوڕی ئەدۆزینەوە

٢٣- بڕوانە ئەمانەی خوارەوە کە بەشێکی کەمن لەسەرچاوەکان.

• شرح احوالواثار دوبيتی های بابا طاهری عريان - بەکوشش دکتر جواد

مقصود،

ص ٢٦ ٢٧، ٣٨.

* دیوان بابا طاهر عریان - تصحیح مرحوم وحید دستگردی
مؤسسه مطبوعات امیرکبیر - تهران ١٣٣٣ چاپ دوم، مقدمه ص٢

* رباعیات بابا طاهر - باهتمام تیمور برهان
انتشارات کاویان - تهران ١٣٥٧ ص الف

٢٤- لە(فـەرهەنگی خـاڵ)دا (سـپـە)بەواتای سـەگ هاتووەو لە(فـەرهەنگی مەردۆخ)یشدا (سپلۆت) بەواتای سەگ هاتووە.

٢٥- تاریخ ادبی ایران - جلد اول- تالیف پروفیسور ادوارد براون.
ترجمەو تحشیەو تعلیق علی پاشا صالح - از نشریات کتابخانەی ابن سینا، چاپ دوم، تهران ١٣٣٥ ص٤٢

٢٦- مـەبەست لە(چەند شـێـوە زمـانێکو ڕۆژئاوای ئێران واتە مـاد)، زمـانی کوردیو کوردستانی ئێرانە.

٢٧- تاریخ ادبی ایران، جلد اول تالیف پروفسور ادوارد بروان.
ترجمەو تحشیەو تعلیق علی باشا صالح، چاپ دوم .... ص٤٣ - ص٤٤

٢٨- هەمان سەرچاوە ل ١٣٠، ل١٣١

٢٩- زبان شنسی - از پرویزناتل خانلری/ چاپ سوم، فروردین ماه ١٣٤٧، چابخانە محمد علی علمی، ص٧٥

٣٠- شرفنامە - تالیف الامیر شرف خان البدلیسی
الناشر فرج الله ذکی الکردی- بوستە الازهر بمصر، ص٢٣، ٢٤

٣١- تاریخ مـردوخ - تالیف ایت الله شـیخ مـحـمـد مـردوخ کـردسـتـانـی جلد اول،ص٨٠

٣٢- هەمان سەرچاوە،ل١٠٩

٣٣- فەرهەنگی خاڵ - جزمی یەکەم - شیخ محمد خاڵ
سلێمانی چاپخانەی کامەران- ١٩٥٩ -ل٢٦

٣٤- چەپکێ لەگوڵاڵە سوورەی شـارەزوور - کۆمـەڵە گۆرانییەکی فۆلکۆری کـوردیی ناوچەی شـارەزوورە - کـۆکـردنەوەو ڕێزکـردنی- عـەلـی شارەزووری، ل٢٦

٣٥- دیوانی ئەحـمـەد حـەمـدی بەگ صـاحـبـقـران- لەژێر چاودێری جـەمـاڵ

خەزنەدار چاپخانەی ئەسعەد -بەغدا ۱۹۵۷- ل۲۲۷
٣٦- میرزا ئۆلقادر- محەمەد ئەمین هەورامانی- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤- ل١٩٤
٣٧- شیرین وخوسرەو -خانای قوبادی، محمدی مەلاکریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥ ل٥.
٣٨- دیوانی صەیدی -محمد امین کاردۆخی، چاپخانەی کامەران - سلێمانی ١٩٧١ ل١٢٧
٣٩- ڕازی تەنیایی - ئەحمەد هەردی، چاپی دووەم ١٩٨٤ چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ل٧٠.
٤٠- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران -چاپی یەکەم- جەمال خەزنەدار، چاپخانەی ئەسعەد- بەغدا ١٩٥٧، ل١٧٩
٤١- دیوانی صەیدی - محمد امین کاردۆخی، چاپخانەی کامەران - سلیمانی ١٩٧١، ل١٠١
٤٢- دیوانی بێخود - محمدی مەلاکریم ١٩٧٠، ل٥٠.
٤٣- ڕازی تەنیایی - ئەحمەد هەردی، چاپی دووەم ١٩٨٤، ل٥٩.
٤٤- دیوانا پەرتویی هکاری - بەرهەڤکرن وتویژاندنا صادق بهاءالدین، دار الحریە للطباعە - بغداد١٩٧٨، ل١٧٦
٤٥- دیوانی مەلا وسمان - دوکتۆر امین موتابچی - مطبعە الاداب - النجف الاشرف ١٩٧٢، ل١٦٧
٤٦- دیوانی صەیدی - محمد امین کاردۆخی - چاپخانەی کامەران سلێمانی ١٩٧١، ل١٠٨
٤٧- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد - عبدالخالق علاءالدین، دار افاق عربیە - بەغدا١٩٨٥، ل١٩١
٤٨- دیوانی سالم - کوردیو مەریوانی - چاپخانەی ئەیتام - بەغدا ١٩٣٣، ل١٢
٤٩- دیوانی گۆران - محەمدی مەلاکریم- چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا ١٩٨٠، ل٨٤.
٥٠- دیوانی مەلاوەسمان -دوکتۆر امین موتابچی- مطبعە الاداب، النجف الاشرف ١٩٧٢، ل١٤٩

٥١- دیوانی حاجی قادری کۆیی -لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی سەردار حەمید میرانو کەریم شارەزا ١٩٨٦، ل٦٩
٥٢- چەپکێ لەگولاڵە سوورەی شارەزوور -کۆکردنەوەی عەلی شارەزووری مطبعه الحوادث -بغداد ١٩٨٢، ل١٥٢
٥٣- هەمان سەرچاوە، ل٦٠
٥٤- هەمان سەرچاوە، ل٦٠
٥٥- شیرینوخوسرەو-خانای قوبادی، محمدی مەلاکریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥، ل١٧٧
٥٦- دیوانی مەلاوەسمان، دوکتۆر امین موتابچی ١٩٧٣، ل١٣٧
٥٧- هەڵبژاردەیەک لەهۆنراوەی فۆلکلێری ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەکەم، هەردەوێڵ کاکەیی، چاپخانەی (الحوادث) بغداد ل٥٥.
٥٨- هەمان سەرچاوە، ل١١٩
٥٩- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی - محەمەد عەلی قەرەداغی- بەرگی دووەم، ١٩٨٢، ل١٥٠
٦٠- تێکستی ئەدەبی کوردی- هۆنراوە، د.محمد نوری عارف، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی ١٩٨١، ل٢٥٦
٦١- هەمان سەرچاوە، ل٢٥٦
٦٢- میرزا ئۆلقادر -محەمەد ئەمین هەورامی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤، ل٩٢
٦٣- دیوانی نالی -مەلا عبدالکریمی مدرس- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی -بەغدا ١٩٧٦، ل٢٥٩
٦٤- دیاری شارەزوور -عەلی کەمال باپیر، چاپخانەی ژین ١٩٦٦، ل٨.
٦٥- لەیلێ و مەجنوون -لێکۆڵینەوەو پشکنینی محەمەد ئەمین هەورامی. لەبڵاوکراوەکانی ئەمانەتی گشتی رۆشنبیریی لاوان ١٩٨٥، ل٢٣٠
٦٦- احمد خانی -مم و زین- م.ب رودنکو. مسکو١٩٦٢، ل١٩
٦٧- دیوانی صەیدی -محمد امین کاردۆخی -سلیمانی ١٩٧١، ل١٢١
٦٨- دیوانی بێ کەس -محمدی مەلاکریم -چاپی دووەم- بەغدا، چاپخانەی (الادیب) ١٩٨٠، ل١٦٦
٦٩- هەمان سەرچاوە، ل١٣٧

٧٠- شیرین و خوسرەو -خانای قوبادی -محمدی مەلاکریم چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥، ل١٧٨

٧١- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی -محەمەد عەلی قەرەداغی، بەرگی دووەم، ١٩٨٢، ل٨٣.

٧٢- لەیلی و مەجنون -لێکۆڵینەوەو پشکنینی محەمەد ئەمین هەورامانی ١٩٨٥، ل١٠٨

٧٣- میرزا ئۆلقادر -محەمەد ئەمین هەورامانی، بەغدا ١٩٨٤، ل١٦١

٧٤- دیوانی مەلا وەسمان. دوکتۆر ئەمین موتابچی ١٩٧٣، ل٢٣٥

٧٥- لێرەدا (د.مقصود)، وشەی (خوی)، لەسەر وەزنی (می) خوێندۆتەوە، کە ئەبێ بە(خی)، لەسەر دەستووری زمانی فارسی کە (خویش)و (خویشتن) بە (خیش)و (خیشتن) ئەخوێنرێتەوە چونکە ئەگەر پیتی(و) بکەوێتە نێوان (خ-ی)وە، ئەوا ئەو (و)ە ناخوێنرێتەوە، بەڵام لەڕاستیدا، ئێمە بەڵگەمان بەدەستەوە نییە کە ئەمە ساغ بکاتەوە، چونکە شێوەی (لوڕ)، فارسی نییە بەڵکو کوردییە، ئەگەر وشەی (خوی) لەدەستنووسە کۆنەکانی چوارینەکانی باباتاهیردا هەبووبێ (و)ەکەی، بەزۆری بەیەکی لەم تیپانە خوێنراوەتەوە: (و، وو، ۆ).

٧٦- دیوانی مەولەوی -مەلا عبدالکریمی مدرس- بەغدا ١٩٦١، ل٤١٢.

٧٧- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر -هیمدادی حوسێن، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٦، ل١٥

٧٨- لەدیوانی باباتاهیر، چاپی، تیمور برهان، چوارینەی ژمارە(١٥٥)، ل٥٢، بزوێنی بۆر (ضمە) لەوشەی (دیرم)دا، کەوتۆتە سەر تیپی(ر)، و ئەمڕۆ بەڕێنووسی کوردی (دیروم) ئەنووسرێ، وەکو لەم بەیتەی چوارینەی ناوبراودا ئەیبینن:

دلی (دیروم) دەمی خورەم ئەمیبو

غەمی (دیروم) کە هەرگیز کەم ئەمیبو

٧٩- میرزا ئولقادر -محەمەد ئەمین هەورامانی ١٩٨٤، ل٨٩.

٨٠- شیرین و خوسرەو -خانای قوبادی- محمدی مەلاکریم ١٩٧٥، ل٢

٨١- ڕۆجیار، ڕۆچیار: هەردووکیان بەواتای ڕۆژگار بەکاردێنو پێک هاتوون لە:

ڕۆج + یار و ڕۆچ + یار
ڕۆج = ڕۆچ: واتە ڕۆژ.
یار: پاشگرەو لێرەدا بۆ مەبەستی کات بەکارهاتووە.
هەروەها لەوشەی (بەربەڕۆچکە)دا، (ڕۆچ) بەهەمان واتای (روج = ڕۆژ) بەکارهاتووە. لێرەدا وشەکە شی ئەکەینەوە:
بەربەڕۆچکە = بەر + بە + ڕۆچ + کە.
بەر: ناوی شوێنە واتا: بەرامبەر، کە ئەڵێن (بەرهەتاو) واتا بەرامبەر بەهەتاو.
بە: حەرفی ئیزافەیە.
ڕۆچ: ناوە، واتە ڕۆژ.
کە: لەوە ئەچێ کەبۆ ناسراو بەکارهاتبێ‌و ئێستا بووە بە بەشێ لەوشەکە، کە ئەوترێ (بەربەڕۆچکە) واتا: بەرهەتاوەکە، ئێستا بەواتای (بەرهەتاو)و (بەرخۆر) بەکاردێ. گۆران ئەڵێ:
کام (بەربەڕۆچکە)ی زۆر با سەفایە
چەشنی دڵی شاد دێیە، ئاوایە
دیوانی گۆران -محمدی مەلاکریم- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٨٠، ل١٢٩
٨٢- لەوە ئەچێ کە وشەی (ڕۆڵە)، لەڕابوردوودا بەم شێوانە بووبێ:
ڕۆدڵە: ڕۆد + ڵە.
ڕۆدۆڵە: ڕۆد + ۆڵە.
ڕوودڵە: ڕوود + ڵە.
ڕوودۆڵە: ڕوود + ۆڵە.
وشەی: (ڕۆد)و (ڕوود)، بەواتای فەرزەند هاتووە.
پاشگری: (ڵە) و (ۆڵە) بۆ مەبەستی بچووک کردنەوەو خۆشەویستی بەکاردێن وەکو:
دیزەڵە، گۆزەڵە و کیژۆڵە، مەمکۆڵە.
لەزمانی کوردیدا بەتایبەتی لەشێوەی کرمانجی خوارووا زۆر جار پیتی (د) ئەکەوێ، ئەگەر، لەو وشانەی کە شیمان کردنەوە پیتی(د) لابەرین بەم شێوانە ئەمێننەوە:
ڕۆڵە، ڕۆ وڵە، ڕوو ڵە، ڕوو وڵە.

وەکو باس کرا دوای کەوتنی (د)و سووانی، بووە بە (ڕۆڵە)و پاشگرەکەیشی بووە بەبەشێ لەوشەکە.
هەروەها لەفەرهەنگی خاڵ دا وشەی:
ڕوولە: منالێکە، کە هێشتا لەسکی دایکیا بێ (خاڵ)
کەواتە وشەی (ڕوولە) = ڕوو + لە.
روو: واتە منالو پیتی (د)ی کەوتووە.
لە: پاشگرە بۆ بچووک کردنەوە، وەکو لەوشەی (براله)و (ماسیله)دا هەیە.

٨٣- دیوانی ڕەنجووری -لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی- چاپخانەی (افاق عربیه) بەغدا ١٩٨٣، ل٧٥.
٨٤- دیوانی وەفایی -محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٨، ل١٧٠
٨٥- گەنجینە، بەشێکە لەچوارینەکانی باباتاهیری هەمەدانی. دلزار کردوویە بەسۆرانی ١٩٦٠، ل٩٢
٨٦- دیوانی حاجی قادری کۆیی -سەردار حەمیدو کەریم شارەزا ١٩٨٦، ل١٧١
٨٧- چەپکێ لەگوڵاڵە سوورەی شارەزوور -عەلی شارەزووری ١٩٨٢، ل١٩
٨٨- مەلا محمدی خاکی -شێخ محمدی خاڵ- بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا ١٩٧٨، ل١٥
٨٩- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران -چاپی یەکەم- جەمال خەزنەدار، چاپخانەی ئەسعەد، بەغدا ١٩٥٧، ل٢٣٠.
٩٠- هەمان سەرچاوە، ل٢٣٦.
٩١- یادی مەردان - بەرگی دووەم -مەلا عبد الکریم مدرس - چاپخانەی کوردی زانیاری عیراق - بەغدا ١٩٨٣ ل١٧٢
٩٢- دەستنووسی مەولەوود نامە - کتێبخانەی مامۆستا صالح ڕەشید ،مامۆستا لە کۆلیجی ئاداب - زانکۆی صلاحەددین ل١٨ - ل١٩
٩٣- دیوانی حاجی قادری کۆیی - سەردار میرانو کریم شارەزا ١٩٨٦ ل٦٩
٩٤- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ - صاحبقران - جمال خزنەدار ١٩٥٧ ل٢٢٣
٩٥- کلاکەی فەلاح - چابخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠ ل٢١٥

٩٦- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد - عبدالخالق علاء الدین، دار افاق عربیه - بەغدا ١٩٨٥ ل١٧٩
٩٧- گەنجینه دڵزار کردوویەتی بە سۆرانی.١٩٦٠ ل ٣٠.
٩٨- ئەنجومەنی ئەدیبان - ئەمین فەیضی بەگ - چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق - بەغدا ١٩٨٣ ل٩٣.
٩٩- دیاری شارەزوور - عەلی کەمال باپیر - چاپخانەی ژین - سلێمانی ١٩٦٦ ل١٣
١٠٠- دیوانی وەفایی - محەمەد عەلی قەرەداغی - چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد -بەغدا ١٩٧٨ ل١٤٢
١٠١- دڵدار شاعیری شۆڕشگێری کورد - عبدالخالق علاءالدین، بەغدا ١٩٨٥ ل ٢١٠
١٠٢- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران - جمال خەزنەدار ١٩٥٧ ل٢٢٨
١٠٣- دیوانا پەرتویی هکاری - صادق بهاءالدین ١٩٧٨ ل٤٦.
١٠٤- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی ، چاپی دووەم ١٩٧١ ل٢٠٩
١٠٥- دیوانی صەیدی - محمدامین کاردۆخی - ١٩٧١ ل ١٤٠
١٠٦- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی - محەمەد عەلی قەرەداغی بەرگی دووەم ١٩٨٢ ل١٣٩
١٠٧- دیوانی مەولەوی - مەلا عبدالکریمی مدرس - بەغدا ١٩٦١ ل٩٣
١٠٨- دیوانی ڕەنجووری - محەمەد عەلی قەرەداغی - ١٩٨٣ ل٦٩
١٠٩- روباعیاتی خەییام - شێخ سەلام کردوویەتی بە کوردی - چاپی سێیەم چاپخانەی کاکە فەلاح - سلیمانی ١٩٨٠ ل٥٦.
١١٠- پەندەکانی پیرەمێرد - بەرگی چوارەم - کۆکردنەوەی کاکەی فەلاح چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠ ل١٣٢
١١١- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران - جمال خەزنەدار ١٩٥٧ ل١٧١
١١٢پەندەکانی پیرەمێرد - بەرگی چوارەم -١٩٨٠ ل ٦٠
١١٣- دیوانی صەیدی - محمدامین کاردۆخی ١٩٧١ ل١٩٤

١١٤- ديوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران - جمال خەزنەدار ١٩٥٧ ل١٧٣
١١٥- كەشكۆڵی كەلەپووری ئەدەبی كوردی - محەمەد عەلی قەرەداغی ،بەرگی دووەم ١٩٨٢ ل٨٣.
١١٦- گەنجینە- دڵزار كردوویە بە سۆرانی ١٩٦٠ ل٦٤
١١٧- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری - تالیف احمد بن الملا محمد البهتی الزفنگی - الجزءالاول - مطبعه الرافدین - القامشلی عام ١٩٥٨ ص ٢١
١١٨- میرزا ئوڵقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - چاپخانەی كۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤ ل١٧٠
١١٩- دیوانی ناری - كاكەی فەلاح - سلیمانی - چاپخانەی كاكەی فەلاح ١٩٨٤ ل٨٩.
١٢٠- هەڵبژاردەیەک لە هۆنراوەی فولكلۆری كوردی ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەكەم - هەردەوێڵ كاكەیی - بەغدا١٩٨٥ ل١٨
١٢١- یادی مەردان - بەرگی دووهەم - مەلا عبدالكریمی مدرس ، ١٩٨٣ ل١٧٤
١٢٢- دیوانی مەلا وەسمان - دوكتۆر امین موتابچی - ١٩٧٣ ل١٧١
١٢٣- فەقێ قادری هەمەوەند - مەلا عبدالكریمی مدرسو فاتح عبدالكریم بەغدا ١٩٨٠ ل٤٣.
١٢٤- چەپكێ لە گوڵاڵە سوورەی شارەزوور - عەلی شارەزووری بەغدا ١٩٨٢ ل١٠٢
١٢٥- تێكستی ئەدەبی كوردی - بەشی دووەم، د. محمد نوری١٩٨١ ل٢٦٠.
١٢٦- هەڵبژاردەیەک لە هۆنراوەی فۆلكلۆری كوردی ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەكەم - هەردەوێڵ كاكەیی - بەغدا ١٩٨٥ ل٩٨.
١٢٧- دیوانی صەیدی محەمەدامین كاردۆخی - چاپخانەی كامەران - سلیمان ١٩٧١ ل٨٦.
١٢٨- دیوانی بێ كەس - محمدی ملاكریم - چاپی دووەم ١٩٨٠ ل١٢٩
١٢٩- بەرگی چوارەم لە پەندەكانی پیرەمێرد ، كاكەی فلاح بەغدا ١٩٨٠ ل١٩٣

١٣٠- دیاری شارەزوور - عەلی کەمال باپیر - ١٩٦٦ ل٨.
١٣١- دیوانی وەفایی - محەمەد عەلی قەرەداغی - بەغدا ١٩٧٨ ل٨٨.
١٣٢- مەولوودنامەی شێخ حسینی قاضی - دەستنووسی ژمارە «٢٣٢»ل٣١، کتێبخانەی ناوخۆیی زانکۆی صلاحەددین.
١٣٣- ئەنجومەنی ئەدیبان - ئەمین فەیضی بەگ - چاپخانەی کۆری زانیاری عیراق -بەغدا ١٩٨٣ ل٦٧
١٣٤- میرزا ئۆلقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - بەغدا ١٩٨٤ ل١٦٧
١٣٥- گەلاوێژی ژمارە «٩» سالّی «٥» ایلول ١٩٤٤ مرثیەی «احمەد خان ی کۆماسی.بەقەلّەمی ف. مینورسکی. وەرگێڕانی ناجی عباس ل١ - ل١٦
١٣٦- کەشکۆلّی کەلەپووری ئەدەبی کوردی - محەمەد عەلی قەرەداغی ، بەرگی دووەم ١٩٨٢ ل١٩٤
١٣٧- میرزا ئۆلقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - بەغدا ١٩٨٤ ل١٥٦
١٣٨- چەپکێ لەگولاّلە سوورەی شارەزوور - عەلی شارەزووری ، بەغدا ١٩٨٢ ل١٧٤
١٣٩- هەمان سەرچاوە ، ل٢٨
١٤٠- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحیبقران چاپی یەکەم - جەمال خەزنەدار - بەغدا ١٩٥٧ ل٢٩١
١٤١- دیوانی کاردۆخی - بەشی یەکەم ، محمدامین کاردۆخی ،چاپی یەکەم ١٩٧٨ - بەغدا ، ل٥٨.
١٤٢- یادی مەردان - بەرگی دووەم - مەلا عبدالکریمی مدرس ، چاپخانەی کۆری زانیاری عیراق ، بەغدا ١٩٨٢ ل١٦٩
١٤٣- دیوانی بێخود - محمدی مەلا کریم ١٩٧٠ ل٤٩.
١٤٤- گەنجینەی - بەشێکە لە چوارینەکانی بابا - دلّزار کردوویە بە سۆرانی ١٩٦٠ ل٩٢
١٤٥- دیوانی نالی - مەلا عبدالکریمی مدرس - چابخانەی کۆری زانیاری کورد ، بەغدا ١٩٧٦ ل٣٢٦.
١٤٦- دیوانی سالم - کوردی‌و مەریوانی - چاپخانەی ئەیتام ، بەغدا - ١٩٣٣ ل١١
١٤٧- میرزا ئۆلقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - بەغدا ١٩٨٤ ل١٢٢

١٤٨- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی - چاپی دووەم ، ١٩٧١ ل٢٠٨-٢٠٩

١٤٩- یلدا = یەلدا وشەیەکی سریانی یە، واتە میلاد ، کاتی لە دایک بوون ،هەروەها کاتی لە دایک بوونی حەزرەتی عیسا، درێژترین شەوە،کەشەوی کۆتایی پایزو یەکەمین شەوی زستانە .(فرهنگ عمید - تالیف حسن عمید ، انتشارات امیر کبیر -تهران ١٣٥٧).

١٥٠- دیوانی وەفایی - محەمەد عەلی قەرەداغی - بەغدا ١٩٧٨ ل٧٥

(سەرچاوەکان)

١- شرح احوالو اثار دوبیتی های باباطاهر عریان ،سلسله انتشارات انجمن اثار ملی ١١٣ چاپ دوم،بەکوشش دکتر جواد مقصود - ١٣٥٤ خورشیدی.
٢- دیوان باباطاهر عریان- تصحیح مرحوم وحید دستگردی، مؤسسه مطبوعات امیر کبیر- تهران ١٣٣٣ چاپ دوم.
٣- رباعیات باباطاهر- باهتمام تیمور برهان،انتشارات کاویان، تهران ١٣٥٧
٤-تاریخ مردوخ - تالیف ایت الله شیخ محمد مردوخ کردستانی-جلد اول.
٥- تاریخ ادبی ایران - جلد اول، تالیف پروفسور ادوارد برون، ترجمەو تحشیەو تعلیق، علی پاشا صالح، ازنشریات کتابخانه ابن سینا - چاپ دوم، تهران ١٣٣٥
٦- شرفنامه - تالیف الامیر شرف خان البدلیسی، الناشر فرج الله ذکی الکردی- بوسته الازهر بمصر.
٧- تجلیات عرفان درادبیات فارسی- دکتر لطفعلی صورتگر، تهران ١٣٤٥
٨- زبان شناسی- از دکتر پرویز ناتل خانلری، چاپ سوم،فروردین ماه ١٣٤٧
٩- فەرهەنگی خاڵ- شێخ محمدی خاڵ، چابخانەی کامەران، سلێمانی چاپی یەکەم- جزمی یەکەم ١٩٥٩ جزمی دووهەم ١٩٦٤ جزمی سێهەم ١٩٧٤
١٠-فەرهەنگی مردوخ- تالیف ایت الله شیخ محمد مردوخ کردستانی.
١١-فەرهەنگی مەهاباد- چاپی یەکەم- گیوموکریانی- هەولێر ٢٥٧٣ کوردی.
١٢- الهدیه الحمیدیه فی اللغه الکردیه- ضیاء الدین باشا الخالدی المقدسی حققه الدکتور محمد مکری- بیروت ١٩٧٥
١٣- قاموسی زمانی کوردی- عبد الرحمن محمد امین زەبیحی، چاپخانەی

کۆڕی زانیاری کوردی- بغدا ١٩٧٧
١٤-فرهنگ معین- تالیف دکتر محمد معین.
١٥- فرهەنگ عمید- تالیف حسن عمید - انتشارات امیر کبیر ١٣٥٧
١٦- دیوانی مەولەوی- ملا عبد الکریمی مدرس، بەغدا ١٩٦١
١٧- دیوانی حاجی قادری کۆیی- لێکۆلینەوەو لێکدانەوەی سەردار حەمید میرانو کەریم مستەفا شارەزا ١٩٨٦
١٨- دیوانی کاردۆخی- بەشی یەکەم- محەمەد امین کاردۆخی- چاپی یەکەم١٩٧٨ بەغدا.
١٩- دیوانی نالی- ملا عبد الکریمی مدرس- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی - بەغدا ١٩٧٦
٢٠- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران-چاپی یەکەم، جەمال خەزنەدار، چاپخانەی ئەسعەد- بەغدا ١٩٥٧
٢'- دیوانی بیخود- محمدی ملاکریم ١٩٧٠
٢'-دیوانی سالم- کوردی‌ومەریوانی- چابخانەی ئەیتام -بەغدا ١٩٣٣
٢'-دیوانی گۆران-محمدی ملا کریم -چاپخانەی کۆڕی زانیاری بەغدا ١٩٨٠
٢- دیوانی ڕەنجوری-لێکۆلینەوەی محەمەدی علی قەرەداغی- چاپخانەی (آفاق عربیة)، بەغدا ١٩٨٣
٢- دیوانی وەفایی-محەمەد علی قەرەداغی-چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد بەغدا ١٩٧٨
٢- دیوانی بێکەس -محەمدی مەلاکریم -چاپی دووەم- بەغدا چاپخانەی (الادیب) ١٩٨٠
٢- دیوانی مەلاوەسمان، دوکتۆر امین موتابچی -مطبعە الاداب النجف الاشرف، ١٩٧٣
١- دیوانی صەیدی -محەمدامین کاردۆخی- چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧١
'- دیوانی ناری -کەکەی فەلاح- سلێمانی، چابخانەی کاکەی فەلاح ١٩٨٤
'- دیوانا پەرتویێ هەکاری -بەرهەڤکرنو تویژاندنا، صادق بهاءالدین دار الحریة للطباعة، بغداد ١٩٧٨
- کاکەی فەلاح، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠

' وشەو زاراوەکانی باباتاهیر

٣٢- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد -عبدالخالق علاءالدین دار آفاق عربیة، بەغدا ١٩٨٥
٣٣- احمدی خانی -مم و زین. م.ب. رودنکو - مسکو ١٩٦٢
٣٤- شیرین و خوسرەو -خانای قوبادی- محمدی مەلا کریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥
٣٥- چەپکێ لەگوڵاڵە سوورەی شارەزوور -عەلی شارەزووری، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٢
٣٦- میرزا ئۆلقادر -محەمەد ئەمین هەورامانی -چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤
٣٧- پەندەکانی پیرەمێرد - بەرگی چوارەم، کۆکردنەوەی کاکەی فەلاح، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠
٣٨- ئەنجومەنی ئەدیبان -ئەمین فەیضی بەگ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٣
٣٩- فەقێ قادری هەمەوەند -مەلا عبدالکریمی مدرس‌و فاتح عبدالکریم چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٠
٤٠- دیاری شارەزوور -عەلی کەمال باپیر- چاپخانەی ژین ١٩٦٦
٤١- ڕازی تەنیایی -ئەحمەد هەردی، چاپی دووەم ١٩٨٤، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین.
٤٢- لەیلی‌و مەجنوون -لێکۆڵینەوەو پشکنینی- محەمەد ئەمین هەورامانی، لەبڵاوکراوەکانی ئەمانەتی گشتی ڕۆشنبیری‌و لاوان ١٩٨٥
٤٣- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی -محەمەد عەلی قەرەداغی بەرگی دووەم ١٩٨٢
٤٤- هەڵبژاردەیەک لەهۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەکەم، هەردەوێڵ کاکەیی- چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٥
٤٥- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر -هیمدادی حوسێن، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٧
٤٦- مەلا محمدی خاکی -شیخ محەمەدی خاڵ- بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٨
٤٧- یادی مەردان، بەرگی دووەم، مەلاعبدالکریمی مدرس، چاپخانەی کۆڕی

زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٣
٤٨- روباعیاتی خەیام -شێخ سەلام کردوویەتی بەکوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی ١٩٨٠
٤٩- گەنجینە -بەشێکە لەچوارینەکانی باباتاهیری هەمەدانی- دڵزار کردوویەتی بەسۆرانی/١٩٦٠
٥٠- مێژووی ئەدەبی کوردی -علاءالدین سجادی- چاپی دووەم ١٩٧١
٥١- تێکستی ئەدەبی کوردی -بەشی دووەم- د.محمد نوری عارف ، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی/١٩٨١
٥٢- گۆڤاری گەلاوێژ -ژمارە(٩) ساڵی (٥) ئەیلوول ١٩٤٤
٥٣- مەولوودنامەی شێخ حسێنی قاضی -دەستنووسی ژمارە(٣٣٢) کتێبخانەی ناوخۆیی زانکۆی سەلاحەددین.
٥٤- مەولوود نامە (ناوی دانەری لەسەر نی‌یە) ئەم دەستنووسە (٤٦) لاپەڕەیە، کتێبخانەی مامۆستا صالح ڕەشید -کۆلیجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
٥٥- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری -تالیف احمد بن الملا محمد البهتی الزفنگی، مطبعه الرافدین -مدینه القامشلی ١٩٥٨
٥٦- الموسوعه العربیه المیسره - دار النهضه لبنان ، باشراف محمد شفیق غربال/١٩٨٠

ناوەرۆک

بابەت **لاپەڕە**

چاپکراوەکانی وەزارەت ساڵی ١٩٩٦

١-میکانیزمەبنەرەتەکانی‌رستەسازی..........................د.شێرکۆبابان

٢-سەعیدزەبۆکی‌لای‌خۆمان/رۆمان...........................م.......کەمال‌سەعدی

٣- البعد القومي للتغيرات في حدود الادارية

محافظەکرکوک..دخلیل‌اسماعیل‌محمد

چاپکراوەکانی وەزارەت ساڵی ١٩٩٧

١-کاولاش.رۆمان...عبداللەسراج

٢-مەم‌وزین..علی‌فتاح‌زەیی

٣-پشکوخۆڵەمێش..نازاعبدالواحد

٤-دەمردکورد...محمدزامدار

٥-جاڵیان...وریااحمد

٦-چیرۆکی‌فلکلوری‌کوردی.....................................محمدرشدی‌دزەیی

٧-کودستانی‌خوارووی‌رۆژهەلات..................................د.رشادمیران

٨-ووشەوزارەوەکانی‌باباتاهیر...................................د.محمدنوری‌عارف

ژمارەی سپاردن بەکتێبخانەی نیشتمانی هەرێم
ژمارە(٢٢٢)ی ساڵی ١٩٩٧ دراوەتێ